

Mit hisznek az unitáriusok? *)

Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófé-
táknak eltörlésekre. Nem jöttem hogy el-
töröljem, hanem inkább hogy azt bé-
töltsem. Máté V, 17.

Gyakran hallani e kérdést, „vajjon mit hisznek az unitáriu-
sok?“ Ez iránt tisztában lenni magunknak is a legfőbb érdekünk
levén, szándékom e kérdésre bár rövid és ki nem merítő feleletet ad-
ni a jelen alkalommal. Vannak, kik olykor így szólnak hozzánk:
„Igen, ti megmondjátok nekünk azt, a mit nem hisztek, de mi sze-
retnők tudni, voltaképpen mit hisztek“. S a kérdés helyes, igazsá-
gos. Egy csupa tagadásokból, mások hitének, nézeteinek taglalásá-
ból álló rendszer nem nevezhető vallásnak, s a legtökéletlenebb
vallás helyét sem foglalhatja el. Itészet, bíráltság, tanvitatás vagy
czáfolás még nem vallás. Kimutatható a legerősb logikával, a leg-
élesebb okoskodással valamely vallás-rendszernek képtelen és hamis
voltát, azonban ha nem vagy képes valami jobbat, igazabbat tenni
helyébe, az emberek semmiképpen sem fognak azzal felhagyni.
„Mert az emberi nem — mondja elmésen a buddhista példabeszéd —
hasonló a nádályhoz, mely nem bocsátja el farkával az egyszer meg-
kapott helyet addig, míg új helyet nem kap fejével.

Mindazáltal meg kell gondolnunk, hogy bizonyos rendszer nem
szükségképpen tagados jellegű azért, mert olyannak látszik vagy
olyannak nevezik. A keresztény vallás első tekintetre igen is taga-
dós jellegűnek, bontó, romboló irányúnak látszott a zsidók előtt.
Végét vetett a zsidó istenítisztelet ünnepélyes pompájú, látványos
szertartásainak, a mindennapi áldozatoknak, a kiváltságolt papi-
rendnek, a hivatalszerű közimáknak, a nyilvános áhitat minden
alakzatának. Dávid szent zsoltárai, a melyeket karfelváltólag évezred
óta énekelték, nem valának többé hallhatók. Végét szakasztá a
szombatnak, a melyet Mózes ideje óta oly hű kegyelettel ünnepel-
tek vala. A keresztény vallás első kezdeteiben nem ismert templo-

*) „What do Unitarians believe?“ Elmondotta J. Freeman Clarke
New-Yorkban, febr. 27. 1872.

mot, oltárt, nem semmi papságot, áldozatot, szent személyeket, szent dolgokat. Nem volt az egyéb, mint eltörlése a szent napoknak, helyeknek, a szent személyeknek, szent dolgoknak. Nemde megannyi tagadások rendszere? Nem látszhatott egyébnek. Mindamellett Jézus azt mondá: „Nem jöttem, hogy mindezeket eltöröljem, hanem inkább hogy betöltsém“. Sok, igen sok látszhatott némelyek előtt eltöröltetni, de a vallásnak benső magva, lényeges igazsága megmaradt, valami fensőbb szerűbe lön felvéve, valami jobb, magasabb rendszerben bétöltve, tökélyesítve.

És a mit Jézus mondott, mi, unitárius hiten levők is mondhatjuk. Az unitárius vallás nem jött hogy eltöröljön, romboljon, hanem inkább hogy bétöltsön, tökélyesítsen; nem azt czélozza, hogy kevésbé szeressük Istent, hanem hogy inkább szeressük; nem hogy kevésbé higyjünk Krisztusban, hanem hogy inkább higyjünk benne; nem hogy kevésbé gyűlöletesnek láttassa a bűnt, hanem hogy inkább meggyűlöltesse velünk azt; nem hogy gyengítse a mi tiszteletünket a szentkönyv iránt, hanem hogy inkább öregbitse; nem hogy kevésbé bizzunk a könyörgés erejében, hanem hogy még szilárdabban támaszkodjunk arra; nem azért jött az unitárius vallás, hogy az életet kevésbé tenné komolylyá, nagygyá, reményteljessé és istenivé, hanem hogy ilyenné inkább, mind inkább átalakítsa.

Lássuk hát aai! mit érthetni az alatt: hogy az unitárius vallás nem jött az Istenben való hitnek eltörlésére, hanem inkább bétöltésére; nem hogy e hitet gyengítse, hanem hogy inkább erősbitse.

Az unitárius vallás Istennek mint egyetlen isteni személynek egyszerű, oszthatatlan egységét tanítva, s a háromság titokszerű tanát elvetve, az istenséget közelebb hozza az emberi értelemhez és szívhez. Az unitarizmus tanítja, hogy az Isten oly Atya, a kinek semmi engesztelésre, elégtételre, semmi áldozatra nincs szüksége azért, hogy bűnbánó gyermekének bűneit megbocsássa. Tanítja, hogy Isten nem csak fölötte van a világnak mint annak teremtője vagy igazgatója, hanem benne van a világban, az egész természetben, a légben és napfényben, a virágokban és csillagokban, a történelemben és gondviselésben, az ember okosságában és lelkiismeretében. Az unitarizmus nem szól erős bosszuálló, haragvó Istenről, hanem atyáról, a ki fenyít és dorgál, nem mintha gyönyörködnék a bűntésben, hanem hogy minket az által is jobbitson. Nem szól rész-

rehabláló Istenről, a ki némelyeket gyermekei közül öröktől fogva az idvességre elválasztott, s a többit elvetve örök kárhozatra határozott, hanem oly memnyi jó atyáról, a kinek szeretete mint áldott napjának fénye, átkarolja a jókat és gonoszokat, s a kinek szent akarata, hogy senki el ne vesszen, hanem hogy megtérjen és üdvözüljön. Tanítja, hogy ő nem oly valóság, a kinek gondviselő szeme csak különös, rendkívüli esetekben tekint a világ és emberi dolgok folyására, azért, hogy jutalmazzon vagy büntessen, hanem oly Isten, a kinek minden utai és ítéletei jók és igazak, s a ki soha sem hagyja magát tanubizonyosság nélkül az ő földi okos teremtményeinek szívében és életében. Ekként tölti bé és egészíti ki azon igazságot, mely szerint Isten fölötté van a világnak, mint annak ura, kormányzója, tanítván, hogy ő benne él és lakik a világegyetemben, mint minden dolgok fentartója, mint életünk öre, oltalma, mint gondolataink ihletője, mint szívünk örökké hű, vigasztaló barátja.

Az unitarizmus betölti, tökélyesíti az ember bűnös voltát, az emberi természet romlottságát tanító orthodox eszmét annak megmutatása által, hogy az ember fel van ruházva Istentől minden erkölcsi szépre és jóra képesítő nemes erőkkel is. Nem állítja, hogy a bűn ne volna bűn, sőt azt tanítja, hogy a bűn nem csak a pokol útja, hanem maga a pokol; hogy az önzés, a gonoszság pokol; hogy valaméddig mi az erények útjától s Istentől eltávozva élünk, csak sivár, örömtelen lehet életünk, mint ama tékozló fiúé, az evangelium szerint, s nincs belső békeségünk. Azonban a bűnön kívül valami jobbat, felségesebbet is lát az emberben: tanítja, hogy az ember Isten gyermeke, isteni élet szikrájával lelkében; hogy a lelkiismeret a szentlélek komoly szózata keblében; hogy az okosság Isten világossága értelmi tehetségében; hogy a szeretet minden szívdobbanása Istennek az ember lelkében való jelenlétéről tesz bizonyosságot. Tanítja, hogy az ember szabad lény, szabad akaratral bír választani az igazat vagy hamisat, a jót vagy gonoszt.

Az orthodoxia csak felét látta az emberi természetet illető igazságnak, csak a sötét oldalát látta az ember életének, mely őt a földdel, az érzékiséggel és a rosszal köti össze. Elmulasztotta a másik oldalát szemügyre venni: helytelen dolognak, sőt bűnnek tartván csak megkísérteni is annak vizsgálását. Istent az által hitte leginkább felmagasztalva, ha az ember minél mélyebben van lealázva; kegyessége abban állott, hogy kezét szájára tette és száját

a porba, kiáltván: „Tisztátalan! tisztátalan! az emberi természet s maga a kültermészet is az emberi romlottság miatt tisztátalan!“ De vajjon tisztelünk-e mi egy nagy művészt akkor, ha művét nem méltányoljuk, sőt megvetéssel szólunk arról? Tegyük fel, hogy Rafael gyönyörű fejképei vagy Michael Angeló prófétái és sybillái tudnának gondolkodni és szólni, vajjon tisztelnék-e alkotójokat az által, ha magukat minden szépség, jelentőség vagy érték nélkül valóknak nyilatkoztatnák? Minő tisztelet, dicsőítés hangzanék a Michel Angelohoz intézett ily szavakban: „Te dicső művész vagy, de minden te műveid alávalók, megvetésre méltók!“ Mi emberek, Isten kezének remek műve, bölcsességének legfenségesebb és legjobb alkotása vagyunk, koronája az egész teremtésnek. Ha már oly romlott, annyira elhibázott ez isteni alkotmány, lehet-e nagynak, felségesnek mondani az alkotó művészt? A mit mi magunkból alkottunk, az valójában oly kevés, oly kétes értékű; de a mit Isten alkotott bennünk s a mit célja van alkotni belőlünk, az dicsőbb valami a fényes napnál, fenségesebb a nyári reggel szüziés tiszta szépségénél, midőn a korán ébredő madársereg zengi a teremtő dicséretét, a kit sejteni sem képes, — és lelket emelőbb, — mert szellemi természetünk magasztos rendeltetésével függ össze, — az illatpárájokat lehellő és gyémánt harmatcseppeikben csillogó fák, füvek és virágok varázs kellemeinél.

Ez igazságot az unitárizmus csatolta az orthodoxia igazságához. Még ugyan egész teljességében nem látta, fel nem mutatta azt; de midőn az emberi természetnek emez oldala egészen fel lesz ismerve, az orthodoxia fél igazsága át fog válni a kereszténységnek egész igazságává. Akkor át fogják látni a bűnnek valódi rosszát, mely abban áll, hogy az lealacsonyítja s meghomályosítja Istennek e csodaszerű alkotását, az ember fenséges lelkét; akkor el fogják ismerni, hogy nem a bűn jövődöbeli megbüntetése ama nagy rossz, a mitől félni kell, hanem maga a bűn, mert az elszakaszt minket Istentől, és így a halált teszi a lélekbe az élet helyett, meghomályosítja a belső világosságot, mely által a tiszta szívek Istent meglátják, s gonoszok barlangjává változtatja át az emberi szívet, a melyet Isten a maga legnemesb templomává, inádság házává alkotott. Azonban az embernek ennyire elsüllyedt állapotában is a Krisztus mindig lát valami nemes magvat, tanítván, hogy még akkor is, midőn az ember a roszt választja, s a külső sötétségbe téved a világosságtól vagy igazságtól, valami jobbnak ér-

zését vagy annak titkos óhaját bírja önmagában. Így tölti be az emberi bűnről való tant az emberi méltóság és jóság tanítása s annak megmutatása által, hogy az ember legmélyebb romlottságában is még mindig Isten gyermeke, s egy felséges jövő magvait és csiráit hordja keblében.

Az unitárizmus betölti a Krisztus isteni lényéről való orthodox eszmét, az ő tiszta és tökéletes emberiségéről való meggyőződésével.

Az orthodoxia ugyan a Krisztust embernek is szintugy nevezi mint Istennek, azonban minden tanítása szerint, az istenségnek fényárja elborítja, elrejtí szemünk elől Krisztusnak emberi-létét. Ellenben az unitárizmus azt tanítja, hogy a Krisztus istenisége egy emberi lénynek, nem Istennek volt a tulajdona; hogy ő nem emberi Isten, hanem isteni ember volt, minden tekintetben hasonló az ő atyjafiaihoz, az egy bűntől megválva, a mi testvérünk. Az ő nagysága tanuskodik emberi természetünk nagysága felől. — nem valami kivételes és csodaszerű, hanem az Isten törvényeinek kinyilatkoztatása az Isten fiában. Mutatja, hogy a mi Krisztus volt, mi is lehetünk; hogy ő valósággal a közbenjáró, a ki dicsőséget, szépséget és hatalmat csak azért visel, hogy másokkal közölje; a ki így szólott: „Atyám, én a dicsőséget, a melyet adtál nekem, ő nekik adtam“. Ő a legtökéletesebben — emberi minden emberi lények között. A legvalódibb ember, a kit valaha látott a világ. Mintaképe az emberi természetnek, hogy nevekednénk mindnyájan az ő hasonlatára és teljességére, s elérnök egy tökéletes ember mértékét a Krisztus Jézusban. Mindazon rendkívüli befolyás, a miben részesült, azért volt adva neki, hogy annál igazabban természetes lenne az ő valója. Isteni volt azért, hogy emberi legyen. Ő Istenképére volt alkotva, hogy lenne minden tekintetben hasonló emberfeleihez, jelképe és iránya az igaz emberiségnek.

Az orthodoxia Krisztust istennek nevezve, megkísérlé őt, a tisztelet és méltóság lehető legnagyobb magaslatára emelni. Azonban gyakran többet mondunk, ha felettébb sokat nem mondunk. Lelkesült oskolás lánykák, műbarátok vagy szeretők nyelve, mely bővölködik a legfelsőbb foku jelzőkben, pompásnak, magasztosnak, imádásra méltónak nevezvén valamit, a mi sajátlag csak is egyszerűen szépnek, jelesnek, jónak volna mondható, nem bir anynyi erővel, mint az alsóbb foku de szabatosabb kifejezések. A tulságos nagyítású szók és állítások ellen bizonyos visszahatás támad lel-

künkben, mely másfelől ismét tulságba mehet át. Az unitárizmus utat nyitott a Krisztus lényének igazabb méltánylatára, a méltóság-
nak felsőbb fokára emelvén őt az által, hogy kiemelte az ő em-
beri tökéelyeinek fenséges vonásait. Krisztus dicsősége abban
áll, hogy példát adott nekünk, miként lehet ember „egy az Isten-
nel“ a tökéletes hűség által, miként nyugodhatik az atya kebelé-
ben a tökéletes hit és bizalom által, lehet királylyá és prófétává az
igazsághoz való rendithetlen ragaszkodás által, és nyerhet nevet
és méltóságot, mely fölötte van minden névnek és méltóságnak az
által, hogy mindeneknek szolgájává lesz és méltóvá teszi magát is-
teni felmagasztaltatásra a tisztán emberi engedelmesség által.

Az unitárizmus betölti a bibliára mint Isten igéjére
vonatkozó orthodox hitnézetet azon tanításával, hogy az egyszer-
smind ember igéje.

A bibliát ihletett könyvül fogadja el az unitárizmus, oly köny-
vül, a melyet Isten lelkétől vezérlett emberek irtak. Azonban Isten
lelke nem nyűgözi le, nem teszi bénává, rabbá az emberi okossá-
got, sőt inkább fejleszti s nemesíti azt, szabadabbá teszi az igaz-
ságnak láthatására, alkalmasabbá annak kimondására. Az isteni
ihletés nem semmisíti meg eszűnket, sőt inkább fokozza annak eré-
lyét, úgy, hogy tisztábban s teljesebben láthatja az igazságot. A bi-
blia, nézetűnk szerint, nem oly könyv, mely nemlegesén volna ih-
letve oly formán, hogy annak íróit a szentlélek a csalatkozhatat-
lanság isteni, vagy ha tetszik pápai kiváltságával ruházta fel. Lehet-
nek benne tévelyek, betűjét illetőleg, — részletek és külső tényekre
vonatkozó tévelyek, de szellemére nézve a legtisztább fényű igaz-
ság tükrödzik benne, oly igazság, mely tisztítja a szívet, emeli az
értelmet, nemesíti és erősíti lelkűnk nemesebb tehetségeit.

Az unitárizmus fokozni kívánja a biblia iránti tiszteletet az által,
hogy annak helyesebb értelmezésén igyekszik. Az orthodoxia
tanítónkká tette azt a csillagászatban, földtanban és történelemben,
s ez által ellenkezésbe hozta a természettel és tudománynyal. De
mi kinyilatkoztatjuk, hogy a szentkönyvnek sokkal magaszosabb
feladata van, mint hogy azt akarná tanítani, mi módon vette kez-
detét az anyagi világ, vagy milyen és mikor lesz vége. A szent-
könyvnek forrása az isteni szellem azzal a czállal, hogy élesz-
sze, nemesitse az emberi szellemet, megmutassa az Istenhez
vezető utat, betöltse emberi életűnket örömmel és erővel, s érez-
tesse velűnk az Isten jelenlétét és hogy mennyországgá változtat-

hatjuk át már ezt a földi életet. A biblia még sokkal valódibb tisztelet és szeretet tárgyává lehet jövőben mint eddigelő volt, ha megszűnik mesterünk lenni és barátunkká válik; megszűnik bármilyen családhozhatlanságot igényelni, hanem vezérel minket minden igazságra; megszűnik szolgálai alávetést követelni az értelemről, de megilleti a lelkiismeretet s nemes érzelmekre gerjeszti a szívet tiszta emberi benyomásokkal. Az által lesz az inkább mint valaha Isten szavává, ha a keresztyének azt előbb főként ember szavának fogják tekinteni.

Az unitárizmus betölti az üdvözülésről való orthodox eszmét, tanítván, hogy az egyszersmind növekedés, tökélycsbülés; hogy az nem csupán válság, átmenet, hanem fejlődés is.

Az orthodoxia tanította a keresztyéni megtérést; az unitárizmus hozzáadja a keresztyéni önmivelést. Az orthodoxia hívja az emhereket az üdvesség munkájának megkezdésére; az unitárizmus tanítja nekik a folyton előbbre, fentebbre törekedést. Az orthodoxia egy nagy igazságot tanít, de a mi csak fél igazság, mondván: „Térjete meg, térjete meg; változzatok el s legyetek új emberekké“. Az unitárizmus hozzáadja az igazságnak más felét mondván: „Növekedjete minden dolgokban, a tisztaságban, egyenességben, nemeslelkűségben, férfiaságban, nőiességben, szabadságban, testvéricségben“. Az orthodoxia így tanít: „A Krisztusért bocsáttatnak meg a mi bűneink s tőle van a mi váltságunk“. Az unitárizmus hozzáadja: „de csak a mennyiben segít minket a Krisztus saját üdvességünk kivitelében és magunk megváltásában“.

Az üdvesség, a közönséges felfogás szerint, kívülről jön hozzánk. Mi azt tanítjuk, hogy az csak belülről jöhet. „Senki nem ment fel mennybe, hanem az, a ki leszállott mennyből, tudniillik az ember fia, ki a mennyben van“ (János 3, 13). A mennyben kell lennünk jelenleg a végett, hogy a mennybe mehessünk jövőben. Most van az üdvesség napja. Most kell „ülnünk ama mennyei székeken Jézussal“. Az igazak feltámadása nem valami mult vagy valami jövő, hanem a jelen műve: felkelni most, a mig időnk van, a bűnből az erényes munkásságra, az időből az örök életre, a pokolból a mennybe. „A mennyország nem valami elrejtett vagy távol levő dolog, hogy fel kellene hágni érette a mennybe, sem a tengeren túl nincsen, hogy onnan kellene azt nekünk előhozni, hogy hallanók és bételjesitenők azt; hanem felette közel van az hozzánk, a mi szájunkban és szívünkben. (V. Móz. XXX, 11—14). Krisztus jelenleg

a mi feltámadásunk és életünk, és ha ő velem feltámadtunk, keresünk a mennyieket, szeretjük azt, a mi szép, nemes és igaz, és e szeretet maga a mi mennyországunk.

Az unitarizmus betölti, kiegészíti a jövő életet mint visszafizetés vagy viszonzás helyét tárgyazó közönséges hitesszémét azon tanításával, hogy az egyszersmind előhaladás helye.

Közönséges hit, hogy ez az élet a próbák, megkísértések színhelye, és a más világ a jutalmazás és büntetésé. Az unitárius tan szerint, a megkísértés, s a jutalmazás és büntetés mind két világban megvan, már ebben az életben megvan előizete a mennynek és pokolnak, és a más világban is, mint a jelenben van előhaladás, tapasztalás, fegyelem és nevelés.

Az orthodoxia tanítása szerint ezt a világot síralom völgyének kell tekintenünk s egyedül a más világra kell gondolnunk. Egy megromlott világ ez, a hol kötelezve vagyunk egy ideig tartózkodni, de minél hamarabb ide hagyjuk ezt, annál boldogabbak leszünk. Börtön, a melyre ítélve vagyunk. Midőn fogságunk ideje kitelik, örömmel kell abból kimennünk. Az unitarizmus ellenben megmutatta, mily kevés van mindebből az új szövetségi könyvekben. Sem Jézus, sem az apostolok nem laktak monostorokban, sem idejüket nem töltötték a más életről való beszédekkel. E földi élet és ennek soknemű kötelességei, jóra való alkalmai, a világnak szerelme és szépsége, emberi művelődést, jólétet és boldogságot czélzó intézményei, törekvései — mindez nem egyéb, mint „Istennek háza s a mennyországnak kapuja”. Mig álmádozva merengünk egy a síron túl felderülő mennyország örömein, azalatt elfeledkezünk az itt körülöttünk levő mennyországról. Énekeljük a himnusz: „Öröklétet ki óhajtna, Istenétől elszakadva.” s feledjük, hogy Isten nem kevésbé van itten mint a mennyekben; hogy mi nem vagyunk távol Istentől, hanemha önként távozzunk el tőle: hogy ha mi tiszta szívéek vagyunk, Istent itt is megláthatjuk; és hogy a tiszta szívéek látatják őt meg a jövő életben is. Az unitarizmus az Isten jövőbeli mennyországában való hit fél igazságához hozzáadja a más felét is, mely ama felséges czélért való munkásságban és könyörgésben áll: hogy „jöjjön el Isten országa s legyen meg akarátja a földön és az időben is, miképp a mennyben és az öröklétben”.

Az unitarizmus betölti az orthodox tant a Szentlélekről, mely önkénye szerint jön és távozik. azzal az átható szeretettel, mely mindig munkálkodik az annak elfogadására nyílt szíven.

Az isteni befolyásról szóló közönséges tanítás az, hogy az isteni akarat tetszése szerint jön és távozik. Mi ehhez azt az igazságot csatoljuk, hogy az isteni akarat állandó, változhatatlan törvények szerint működik. Ha mi készek vagyunk idvezülni, Isten kész minket idvezíteni. Minden akaratosság, minden változékonyság részünkön van, nem az Istenén; valamint a földet környékező lég mindig nyomást gyakorol arra, s kész minden nyílt ürbe azonnal befolyni, az isteni szeretet is mindig körülfogva tart minden lelket s kész abba beléhatni és azt boldogítani. Mi nem érezzük a légkör temérdek nyomását, oly tökélyesen fenn van tartva az egyensúly: így a Szentlélek szakadatlan befolyását sem érezzük, oly csendes, nyugodt és rendes annak éltünket körül folyó áramlata. „Halljuk zúgását, de nem tudjuk honnét jó és hová megyen“. De boldog, háromszorta boldog a szív, mely érezni tudja az Istenben való békeségnek és nyugalomnak csendes harmóniáját, a mindig jelen levő szeretetet, a mely nem kíván semmi hitvallást, semmi érzelem-áradozást, ideges izgatottságot arra, hogy láthassa Istent, mely tudja, „hogy az Ur nincs sem a szélvészben, sem a föld-rengésben, sem tűzben, hanem a vékony, lassu szóban!“ (1 Kir. XIX, 11—13.).

Tagadhátatlan, hogy mind azon igazságokat, miket én az unitárizmusra nézve igénylek, az orthodoxia is tanította. Kész-örömet hiszem ennek ugy létét. Mi koránt sem állítjuk, mintha valami új evangéliumot fedeztünk volna fel. Minden bizonynyal, a mit mi látunk és mondunk, azt már mások is látták és hirdették. Mi csupán hangsúlyozzuk az igazságnak azt az oldalát, a mely még eddig soha sem volt kellő figyelemre méltatva. S még inkább, útat törünk és szélesebb láthatárt nyitunk az igazságnak nagyobb mérvű láthatására, a régi kőfalak és korlátok elhárítása által, miket az orthodoxia félelmében és aggodtában felállítgatott.

Mi bizunk Istenben s az ő gondviselésében. Nem tartjuk szükségesnek, hogy az igazságot fegyelmi rendszabályokkal, credókkal, s a mi felekezetünk sibboletét és jelvényeit nem hordó becsületes emberek ellen támasztott eretnekségi s hitetlenségi vádakkal támogatassuk. Hiszszük és valljuk, hogy az emberek nem credók, nem hitvallások, nem czeremoniák, sem egyházi sacramentumok által szerezhetik meg üdvösségöket, egyedül az által. „ha abban gyakorolják magokat, hogy botránkozás nélkül való lelkiismeretök legyen mind az Isten, mind az emberek előtt mindenkor.“ Mi teljes szívvel,

lélekkel bizzuk Istenre az ő igazsága és egyháza gondját. Hiszünk, hogy minden egyenes lelkű emberek, a kik őszinte szívekkel szeretik az igazságot, a jó úton vannak, s előbb vagy később elvezéreltetnek minden igazságra, a mit ismerniök szükséges. Isten nem hagyta az igazságnak őrzését csalatkozhatatlan pápákra vagy zsinatokra, vagy bárminő gyűlésekre. Ő közel van minden emberi szívhez, mely őt keresi. Kegyelmét szabadon adja mindazoknak megtartására, a kik ő hozzá térnek. Várakozik a maga kegyelmével, hogy közölje azt velünk, a midőn készek vagyunk annak elfogadására. Egyházak, hitformák, szertartások, szombatok, szentírások mind megannyi segédszerek, lépcsők; de bárminő erősnek képzelt kősziklán épült egyházak is elmulnak, létezni megszűnnek; s csak egyetlen egy a szükséges dolog, a hit, mely munkálkodik, a szeretet által, mely minden hitvallásban s minden formák alatt az elevenítő lélek, s a mely keresi az Istent s ő rajta csügg állhatatosan s elfogadja az ő isteni kegyelmét és igazságát.

Ezek szerint mondjuk, ismételjük mi azt, a mit Krisztus urunk mondott, hogy nem jöttünk a törvényeknek — az evangelium igazságainak — eltörlésére, hanem betöltésére, tökélyesbitésére. A valódi reform soha sem rontó, — az mindig megtartó. Elhagyva azt a mi lényegtelen, biztosítja a lényegesnek fennállását. Minden őszinte, igaz unitárius kereszténynek feladata Istenhez vezetni az embereket, s azokat, a kik Istent még soha sem látták, soha sem szerették, soha sem engedelmeskedtek neki, segíteni mind ennek ezen túl cselekvésére. Lehet, hogy mi unitáriusok nem vagyunk egyebek, mint csupán „kiáltó szó a pusztában“ azzal a küldetéssel, hogy egyenlessük az utat valami jobbra, tökélyesebbre. Azonban mélyen meg vagyunk győződve arról, hogy feladatunk nagy fontossága — új ablakokat és ajtókat nyitni fel, a melyeken az evangelium igazsága és szeretete behathasson a lélekbe.

Kr.

A sz. kereszturi unitárius középtanoda (gymnasium) történelmi rajza.

A székely-kereszturi unitárius középtanoda (gymnasium) keletkezése azon időszakba esik, melyben az ottani egyházközség anyagilag gyengültsége miatt kénytelenítettett templomának végleges kikészítését s tornyának egészen felépítését mellőzni. E különös jelenet azon körülmények öszszetalálkozásából megmagyarázható, melyek e tanoda létrehozására történetesen vagy tüzetesen közrehatottak.

Sorban elsők közöttök II. József császár (1780—1790) német nyelv iránti absolut hatalommal tett intézkedései; mert miután Erdélyben közigazgatási s igazságszolgáltatási nyelvnek 1784-ben a németet rendelte s több helyen alkalmazásba is vétette, tudásának szükségét nem lehetett át nem látni; s habár azok, kik már férfi korukat elérték, megtanulását magukat illetőleg kicsinek vagy egyszerűen mellőzendőnek tartották is; de az ifju nemzedékre nézve legalább czélszerűnek kellett a létezett körülmények közt tekinteniök.

Igy gondolkodott a sz. kereszturi unitárius egyházközség is. Annál fogva 1789-ben a szent-gericzei zsinaton engedélyért folyamodott normalis iskola felállithatására a német nyelv tanítása végett. A zsinati tanács kedvezőleg fogadta e szándékot, tudván, hogy Kereszturott arra alkalmas hely létezik, s annak tekintetéből oda már az előtt Szebenben mint kormány székvárosában tartatott literariai értekezlet alkalmával normalis iskola felállitása javaslatba hozatott; meg is dicsérte a kérelmező egyházat szándékáért¹⁾; de egyszersmind előlegesen a felállitására megkivántató pénzalap kimutatására és feljelentésére utasította. Azonban ez nem következett bé; mert II. József a következő 1790-ik évi januáriusban ren-

¹⁾ Protocollum Consistorii generalis ab anno 1783—1795 pag. 154. 155.

deleteit, azok közt a német nyelvre vonatkozót is, visszavette, februariusban pedig meghalt. Ennek következtében a normális iskola felállításának előbbi szüksége megszűnt; hanem fennmaradt az emlékezet, mely szerint Keresztur egy központos alsóbb rendű iskola helyéül ki vala nézve.

Ilyennek szükségét székely földön valahol pedig természetesen érdekeik és céljaiknak megfelelőleg rég érzették az ottani unitáriusok, hol falusi iskolákon kívül csak egy középtanoda sem léteztvén, ha a székely szülők gyermekeiket többre taníttatni kívánták mint menyinyit otthon tanulhattak, a tordai gymnasiumba vagy kolozsvári collegiumba kellett küldeniök; mi annál nagyobb fáradságba s költségbe került, minél távolabb laktak a nevezett városoktól. S mert rendszerint az szokott leghamarább panaszra fakadni s kérni, kit a teher legsúlyosabban érint; úgy itt is legtávolabbiak a háromszékiek lévén, köztük nevezetesen Árkoson nyilvánult legelőbb az óhaj és szorgalmazás egy közelebbi alsóbb rendű tanintézet létesítése iránt. S az óhaj méltányosabbnak, létesítése szükségesebbnek ismertetvén el, semhogy mellőztethetett volna, már nem az vala kérdésben: legyen-e vagy ne székely földön is; hol közbevetőleg mondva, unitáriusok legszámosabban valának, hanem ez: hol és miképpen eszközöltessék létrehozása? E végett pedig Udvarhelyszéken Homoród-Almás és Homoród-Szent-Márton nem csak helyiséget ajánla önkéntesen, hanem némely más kellékeket is; csak hogy sem az egyik, sem a másik nem oly mérvben, mely az állítandó tanoda léthelyének elhatározásában részökre döntő oknak vétethetett volna.

Irányadás erre nézve Maros-Vásárhelyről lön, hol 1793-ban júniusban az unitárius urí rend öszszegyülvén, élén Petrityevich Horváth Ferencz egyházi főgondnokkal, megbizottjai által következő júliusban a Homoród-Almásan tartott zsinathoz némi javaslatokat és követelési pontokat küldött; ezek közt egyiket azt, hogy szükséges lenne Székely-Kereszturott állítani egy gymnasiumot.

A zsinati tanács magáévá tette a javaslatot, s meghatározván a tanoda felállítását Kereszturott: eszközzésére bizottmányt nevezett ki az urí rendből, egyszersmind a szükséges költségek beszerzésére, a kereszturi, udvarhely-, maros- és háromszéki unitárius egyházi községek s tehetősb egyéneknek felszólítását elrendelte ¹⁾.

¹⁾ Idézett főtanácsi jegyzőkönyv 294 l.

Ezen intézkedések eredményeül azonban 1794-ben a januáriusi egyházi főtanácsnak ama bizottmány egyik tagja csak annyit jelentett be, hogy a gymnasiumot illetőleg némü-némü előkészületek tétettek, s még 1795-ben is a júniusi bölöni zsinaton ezen jelentés történt: a gymnasium építésében „mindeddig igen kevés mozdulás tétetett“.

Ily körülmények közt lépett és léptetett gymnasiumunkra nézve előtérbe abrudbányai Szabó Samuel, ki annak történelmében kitűnő helyet vivott ki magának.

Született 1756-ban karácson első napján Abrudbányán ¹⁾; közfigyelmet gerjesztett személye iránt mint még tanuló 1780-ban Kolozsvárott, hol más két társával: Csikfalvi Márkos Györggyel és Toroczkó-Szentgyörgyi Kozma Mihálylyal együtt, januariusban az egyházi főtanácshoz azon kegyért és beleegyezésért folyamodott: hogy annak jelenlétében és Lázár István tanár elnöksége alatt tartassanak nyilvános vitatkozást az egész metaphysicából; mit megnyervén, bizonyos számú tételeket oly készütséggel védtek, melynél fogva a vitatkozás köztetszéssel és dícsérettel fogadtatott, vállalkozásuk mások által is követésre méltónak jelentetett ki s egyszerűs mind a főtanácsi jegyzőkönyvbe is beiktatandónak végeztetett, mi meg is történt.

1781-ben Toroczkóra iskolatanitónak rendeltetett, mely állomás felsőbb rendü volt mint a más falubeliekéi, mert Toroczkó saját gyermekein, ifjain kívül segélyezésével bizonyos számú szegényebb sorsu idegen ifjakat is tartott régóta, és iskolájában több tantárgyak tanítottak s több tanosztályok léteztek mint ma, hol Szabó elfogadta ugyan az ajánlott állomást, de annál felsőbbre is vágyott, s mivel a felsőbb helyzetbe jutásnak fősegédeszköze gyanánt az önmaga tovább képzését tartotta, arra pedig, hogy köz-költséggel mehessen akademiákra, kilátása nem volt. néhány évi jövedelméből oly özszeget takarított meg, melynél fogva önerején látogathatta meg a németországi akademiákat. Mely egyetemeket keresett ott fel, mely tantárgyakat hallgatott és kiktől, saját elbeszélése után tudjuk, hogy 1791-ben Göttingában tartózkodott, és Berlinben Spaldingot meglátogatta ²⁾. E körülmények egymaguk mutatják tájékozottságát és tudatát az iránt: hol és miképp járjon el a

¹⁾ Kazinczy Ferencznek tett saját nyilatkozata szerint. Kazinczy Ferencz utazásai. Budán 1839 8-adr. 196 l. — ²⁾ Kazinczynál az idézett helyen.

német földön czéljának megfelelőleg. Mert azon időben a göttingai egyetem kétségtelenül egyike volt a legnevezetesebb német egyetemeknek, ha nem a legkitünőbb. Sehol oly számos jeles tanár, tudós író nem létezett mint épp ott; kik nagy tudományaikat nem csak nagy alaposággal adták elő hallgatóiknak, hanem ott, hol helye lehetett, szabad szellemben is ¹⁾).

De mi indíthatta Berlinben Spalding látogatására, ki ott 80-os éveiben mint magányzó élt? Bizonyára azon törekvés, hogy nem csak egyetemi tanárokat ismerjen és hallgasson, hanem még nagy hírű, tudományos férfiakkal érintkezés által is gyarapítsa ismereteit. S ilyen volt Spalding Berlinben predikátor 1788-ig, kit Németország egyik legünnepeltebb írója irodalomtörténetiratában a német egyházi szónokok közül egyedül említe fel 1866-ban ²⁾).

Szabó örömmel telve jött el tőle, s visszatérvén hazájába, itt 1793-ban a homoród-almási zsinat alkalmával felszentelendő papok közvizsgáztatása vezetésére elnökké neveztetett ki; mely kötelességet megelégedés kivívásával teljesítvén, 1795-ben a bölöni zsinaton is ily elnökséget vitt, a nélkül, hogy bizonyos állomása volt volna, noha már 38-ik évében járt.

Ugyanazon zsinati főtanácshoz intézett s jun. 28-ik napján tárgyalás alá vétetett kérélevelében előrebocsátván tehát, mint szánta el magát elejétől fogva az unitárius egyházállam szolgálatára, mit eléggé bizonyítani azon körülmények, melyek szerint további önképzésére külső országokban sajátjából nagy költségeket tett, itthon pedig a h. almási és mostani bölöni zsinatokon papi vizsgálati elnökséget vitt, kérte a tanácsot: tenne az ő jövőendő állapotját elhatározó végzést; ajánlkozván a Sz.-Kereszturott felállítandó gymnasiumi tanítói hivatalra.

Éppen e kérelem tárgyalása közben értesültek a főtanács tagjai arról, mi fennebb említettett, hogy a gymnasium építése iránt még kevés mozdulás történt.

Szabó ajánlatát tehát csak készséggel és örömmel lehetett fogadni, miután ő mind elméleti, mind gyakorlati ismerettel bőven birt közép tanodai tanárságra, e mellett tapasztalattal is, mint kelljen tanuló gyermekekkel, ifjakkal bálni. Miknél fogva azonnal ki-

¹⁾ Innen éppen 1791-ben februárban az ottani tanárok hírlapilag azzal vádoltattak, hogy kettejekon kívül mind atheusok. — „In Göttingen sind nur 2 Professoren, die an Gott glauben“. August Ludwig von Schlözers Öffentliches und Privatleben aus Originalurkunden 1. B. Leipzig 1828 8 Seit. 387. — ²⁾ Fr. von Raumer, Handbuch zur Geschichte der Litteratur. Leipzig 1866. 8. 4. B. 5. 220.

jelöltetett gymnasium tanárává; s ennek építése s állapota körülményekhez képesti intézésére Lázár István püspök s Udvarhelyszékből Dimény József választatott oly utasítással, hogy Szabót az építés bevégzése előtt is iktassák be hivatalába, ha szükségesnek látandják; az 1794-ben megkezdett építkezés közvetlen folytatása fennebbiek által elintézendő módon Szabóra levén bizandó. Fizetésül neki egyszersmind 200 magyar forint határoztatott — 50 krajczárt számítva 1 forintba, s azon naptól — június 28-tól fogva folyóvá is tétetett. Eképp jövedője elvégre némileg biztosított, s bizonyossá létele megígértetett, azon esetben, ha a gymnasium építése végrehajtatik.

Azon zsinati alkalommal egyházi főtanács tagjává is tétetett s egyházi hivatalra felszenteltetett.

Most már a fennebbiekhez képest Szabónak magának kellett megkivántató épületanyagot, költséget adakozás útján beszerezni, mit könnyü feladatnak bizonyára nem mondhatni. De neki buzgalma mindazt legalább megkönynyította. Ifjúságától fogva különösen hitfelekezete szolgálatára szánván el magát, most szép alkalom nyílt arra a gymnasiumi épületek létesítésével, s ezt annál nagyobb öndaadással ragadhatta meg, használhatta fel, mert azzal egyszersmind önérdékét mozdította elé, oda lévén tanáru kijelölve, mely állomásra éppen vágyott.

Más nemü nehézség volt öszszeköttetve tanári hivatalával. Kereszturott legfeljebb is néhány falusi iskolás gyermeket találván, ezekből és máshonnan évenként hozzájuk járultakból kénytelenítettett gymnasiumi tanulókat képezni. De minél inkább szaporodtak s haladtak elébb tanítványai, annál több idejét vették igénybe, mert nem csak több osztályokat kellett közöttök beállítani, hanem több tantárgyakat is több évek alatt tanítania; míg közülök a nagyobbak és képzetekből kisebbek számára segéd-tanítókat varázsolhatott elé. Hanem hajlama a tanításra, több évi tapasztalat és gyakorlat, melyet mint toroczkai tanító szerzett magának — akadémiai miveltségét nem számítva is — könnynyített rajta e tekintetben is új hivatala folytatásában.

A bölöni zsinat eloszlásával már mint megbízott építési közvetlen felügyelő s kijelölt tanár távozott ő is onnan ¹⁾, s még azon 1795-iki évben megtett mindent, mi hatalmában állott, hogy ha

¹⁾ Protocoll 1796—1803 pag. 23.

csak a tanári házat is lakhatóvá tegye; de a beállott őszi miatt célját nem érthette el.

Következő években folytatott az építkezés. Egyes hívek, némely egyházközségek buzgón járultak hozzá pénzzel, épületanyagokkal, munkatétellel; mind e mellett az előhaladás még sem mutatkozott oly mérvben és szemmel láthatólag, mint általában óhajtották, minnek akadálya főleg a szükségelt pénz hiánya volt. Ennek tekintetéből 1799 elején a tanoda egyik gondnoka, Biró József, az egyházi főtanácshoz folyamodott segélyért, hanem onnan csak a közpénztár jobb állapotba jutandása után nyújtott remény. Az illetők arról értesülván, kölcsön vett pénzzel folytatták az építést. s 1800-ban júniusban éppen a Kereszturral határos Alsó-Boldogasszonyfalván lévén zsinat, itt a gymnasium egy másik gondnoka, Mátéfi István, az érintett kölcsön lefizetése s a még szükséges építésre kívántató költség iránt rendelést tétetni kért; minek következtében P. Horváth Ferencz egyházi főgondnok, Pákei József egyházi főjegyző, Körmöczy János kolozsvári tanár és Szabó Samuel mint bizottság oly utasítással küldettek ki június 30-án Kereszturra: tegyenek tudósítást, mik azok, miknek a gymnasiumnál elkerülhetetlenül meg kell még építtetniök; mire e biztosok a július 2-án tartott ülésben azt jelentették: hogy miután a gymnasiumot bejárták, azt egyéb részeiben alkalmasint megépültnek lenni találták, csak a rectori háznak egy része nincsen még egészen bevégezve, melyet mindazonáltal nem igen nagy költséggel bevégezni lehetne. S a végzés reá lön: mind a jelentett kölcsönbeli tartozás lefizetése, mind a még szükséges építés megtétele végett minden papok szólítsák fel egyházközségeiket adakozásra, s mi begyülem, szolgáltatassák be az esperestek az egyházi főtanácshoz. Mind e mellett az igazgató tanári ház hátulso részét úgy látszik Szabó tanár saját költségén végzé bé; mert 1805-ben a kolozsvári januáriusi egyházi főtanácsnál azt jelentvén, megtéríttetni kérte: mi kiadásainak bizonyítványokkal lett kimutatása után meg is történt.

Eképp jöve létre a sz.-kereszturfalvi unitárius tanoda anyagi alkatrésze — lassanként egy év tized alatt (1794—1804) ugyan, de az unitárius hitfelekezet közpénztárának hozzájárulta nélkül. Ma midőn ezt írom, az eredeti tanodaépületnek maradványa sem lévén látható, nem mellőzhetem róla röviden szólani, annál inkább, mert fektének ismeretéből magyarázható meg az is: miért építtetett fekvését illetőleg a mostani tanoda, noha átalakítva, úgy mint van.

A mostani igazgató-tanári lakház még a régi; következőleg tornáczával napnyugot vagy is templom és papi lak felé, ott feküdt, hol most. Ezzel szembeni fekvéssel építették a tanoda-szobák sorban, nagy L. betű alakban; ennek felső részét képzelve az út felé. A szobák mind földszintesek voltak, fából építvék és zsindeleyvel fedvék; belső területeket illetőleg különbözők; nagyobbak, kisebbek, közepesek; mi onnan közetkezett, hogy egyiket egyes urak, másikat egyházközségek építtetvén, jótékonyságuknak nem lehetett egyenlő mértéket szabni. Udvara a tanári laknak és tanodának ugyan azon egy volt, minden elkülönítés nélkül s eléggé tágas; de kapuja mind annak, mind ennek külön, mindkettő kijárással a Sz.-Kereszturfalváról Fiátfalvára nyuló útra. Ily helyzetét a tanodának most is csak helyesleni tudom; mert a tanár magasabban levő ablakaiból és tornáczából eleinte az egész tanodát láthatta, s későbbben is egy szin és istálló közbejötté után, nagyobb részét. Így az ifjuság udvaron jártát, magaviseletét figyelemmel kísérhette. S mi nevezetes: senki a tanodából ki nem mehetett és oda be sem jöhetett, valamint más sem, anélkül, hogy a tanár észre ne vehesse vagy láthassa. — Miknél fogva az összes tanuló ifjuság felvigyázat alá esett, mihelyt valamelyikök kilépett illető szobájából.

Az építkezés töredékes vázolata után a tanításé összefüggőleg következővén: ha vizsgáljuk, mi végett építették e tanodát, más szavakkal mit és miképp akartak abban tanítatni az unitáriusok? eziránt megállapodott nézetet még azoknál sem találhatni, kik felállításának szorgalmazói s meghatározói voltak; minek oka onnan magyarázható, mert felállítása alapjául az adakozást kellett igénybe venni; s mi leend annak eredménye: előre senki se tudhatta.

Kezdetben az egyházi tanács is csak anynyit óhajtott: bár oly iskola állíttathatnék fel, melyben az ifjak rhetorikáig tanulhasanak; s e végre a kereszturfalvi iskolamestert és egy főbb tanítót, amazt alsóbb, ezt felsőbb osztálybeliek számára elegendőnek vélt. De a körülmények lassanként kedvezőbben alakultak, mint eleinte gondolta. A gymnasiumi épületek, legalább a szükségesek, készen állottak; tanáru akadémiái képzettségü egyén jelöltethetett ki számára; s ekkor már véglegesen megállapíttathatott az ottan behozandó tankör, és könnyen is megállapíttathatott. Mert az unitáriusoknak Tordán már régóta gymnasiumok volt, mely irányadóul vétetvén: mindazon tantárgyak, melyek ott előadatni szoktak, Kereszturott is taníttatni határozottak: következőleg a Logicát, által-

jában a bölcsészeti tanfolyamat megelőzők. És e szerint ide nem számítva az elemi iskolabelieket: 4 osztály — etymologia, syntactica, poetica s rhetorica állított meg, melyek mindenkében két-két évet kelletvén tölteni az ifjunak, 8 év alatt végezhetette a gymnasiumi egész tanfolyamat.

Miért határozottatott arra ily sok idő? Ennek okait a jelen korbéliek alig képesek képzelni is. Hadd álljon tehát itt egy kis felvilágosítás.

Gymnasiumainkban régen főtantárgy a latin — vagy mint mondani szokták vala — deák nyelv volt, azt pedig nyolcz század alatt fejledezett körülmények követelték. Őseinket idegen nemzetbeli papok térítvén keresztény vallásra, mivel akkor és azután is hosszas idő folytában csak ők birtak tudományos ismerettel, ők szerkeztették az országos törvényeket, királyi adományozásokat, közigazgatási rendeleteket, leveleket, de latin nyelven, ez lévén a catholicus közönséges egyháznak is hivatalos nyelve. Minélfogva a mely országgyűlési, királyi adományozási, közigazgatási iratokat, leveleket régi magyar királyaink több mint fél évezredes korából bíránk, mind azok latin nyelven száltak alá ránk. S mily nagy uralmat gyakorolt e körülmény a közéletben, eléggé látható avvagy csak abból, hogy még 1514-ben is törvénykönyv a magyar király országai számára latin nyelven lön szerkesztve, főképp *Verböczi István*, és elfogadva az országgyűlés által.

A XVI és XVII-ik században Erdély Magyarországtól különvált fejedelemség lévén, törvényeit nagyobbrészt magyar nyelven alkotta s közigazgatást is azon folytatott; de midőn a koronként, körülmények igényleteihez alkalmazott s azok miatt egymással ellenkezésben állott vagy szükségtelenné is vált törvényhalmazokból állandóul megtartandó törvénykönyveket szerkesztett — 1653-ban *Approbatae*, 1669-ben *Compilatae Constitutiones* czimek alatt — ezt nagyobb részt magyarul tette ugyan, hanem latin szavakkal anynyira elárasztva, mi miatt a latin nyelv ismerete nélkül jól érteni nem lehetett. E mellett az adományozási, nemesítő székely lófői s székely gyalogrendi leveleket nemzeti fejedelmeink is latin nyelven szerkesztve adták ki, noha valamint magok, cancellariusaik s titkáraik is mind magyarok voltak, ugy azok is kevés kivétellel, kiknek adták.

Hogy a Habsburg-Lothringeni házbéli uralkodóink alatt mult XVIII-ik században kelt s ünnepélyes megerősítéssel kiadott törvé-

nyeink mind latin szövegűek, közönségesen tudatik. A közigazgatás eleinte magyar nyelven folytattatott; de gróf Kemény László kormányzó után gróf Bucon Adolf főhadparancsnok neveztetett ki törvényellenesen erdélyi kir. kormányzékéi elnökké; mivel ő magyarul nem tudott, a kormányzék 1762-ben május 18-áról körrendeletileg minden törvényhatóságnak megparancsolta, hogy ezután minden eddig magyar nyelven tett törvényhatósági tudósítások, egyéni törvénykezesek ezután latinul fogalmaztassanak a kormányzékhez. ¹⁾ Mely rendelet, mivel Bucon után a kormányzékéi elnökségben többen következtek nem magyarok, a latin nyelvet néhány évtized alatt oly nagy kiterjedésben hozta gyakorlatba, milyenben azelőtt soha sem volt.

II. József 1784-ik évbéli rendelete által, melynélfogva ő hazánkban latin helyett a német nyelvet akará közhivatalos nyelvvé tenni; amaz a 18-ik század nyolczvanos éveiben akadályozva lőn ugyan, de kiszorítva, megszüntetve nem; s midőn ugyanő 1790-ben törvényellenes intézvényeit visszavonta, érvénytelenekké tette, a magyar mellett a latin ismét hivatalos nyelv maradt. Egyházi, világi hivatalbelieknek, ügyvédeknek s ily állomásokra készülőknek tehát oly alapos ismeretével kellett birniok a latinnyelvnek, melynélfogva azon gyorsan, hibátlanul fogalmazhassanak, írhasanak, sőt beszélhessenek is.

Ily ismeretek megszerzése végett pedig taníttatása már a falusi iskolákban megkezdetett, s gymnasiumokban, sőt collegiumokban is nagy gondal folytattatott. Főmód, mely szerint legbiztosabban czélt érhetni hitték, abban állott, hogy a gyermeknek, ifjunak e nyelvet nem magyarul, hanem latinul irt nyelvtanból kellett tanul-

¹⁾ A nagy következményű körrendelet maga is latinul bocsáttatván ki, szövege ez:

„Eaquae sua Majestas sacratissima circa praesidium Gubernii clementer ordinare dignata est, e circummissis recentissime circularibus Praetitulatis Dominationibus vestris abunde innotuit, altissimi servitii ratio et celerior publicorum negotiorum cursus exigunt, ut cum hac praesidii mutatione stylus quoque expeditionum sive in forma relationum seu memorialium ad Gubernium dandarum sine exceptione omnium ex hungarica in latinam linguam transmutetur. — Quare ergo Praetitulatis Dominationibus vestris virtute praesentium injungitur: ut hoc suo in Circulo ab omnibus et singulis observandum publicare haud intermittant.“

Die 18. maji 1762.

A királyi kormányzék levéltárában létező 1762-ik évi „*Libar regius*“-ból.

*

nia,¹⁾ s tanítója magyarázgatta azután neki magyarul, mit foglalnak magukban az általa megtanult és felmondott latin szabályok.

Mint a grammatica az alsóbb, úgy a poesis és rhetorica is felsőbb osztályokban latin szövegű tankönyv vagy irat szerint adott elő az illetőknek.

Látható innen mennyire bajosabb s terhelőbb volt az akkori tanulás a mostaninál, következőleg több időt, több szorgalmat is igényelhetett. S im ez az egyik ok, miért határozottatott a kereszturi gymnasiumi teljes tanfolyam számára nyolcz év. Enynyi bizonyára csakugyan nem szükségesített; mert sokan egy-egy tanfolyamat egy év alatt is kielégítőleg végezheték és személyes érdekeiknél fogva fennebbi osztályba bocsáttatásukat igényelheték volna; de az egyes ifjak külön érdekeit az egész tanodai ifjuság közös öszszes érdeke háttérbe szoritotta. Az alsóbb osztálybelieket felsőbb osztályuaknak kellett privát oktatók minőségében tanítaniok; ezek pedig arra csak hét és nyolcz tanéves korszakban levén inkább alkalmasok, ennek tekintetéből szabott a gymnasiumi egész tanfolyam a növendékeknek nyolcz évre.

Mivel pedig Szabó tanár saját tanítványaiból ily tanítókat csak lassanként nevelhetett, addig is mig e megtörténhetett az egyházi főtanács a kolozsvári collegiumból és tordai gymnasiumból két-két, együtt négy rhetoricán vagy poeticán tanult ifjut rendelt Kereszturra el tanítóknak felváltólag, oly további intézkedéssel, hogy ezek Kolozsvárra s Tordára visszatértekkel a volt osztálybeli ifjak közt előbbi sorhelyeiket foglalandják el; Kereszturatt deáki köntöst viselendnek; élelmezéseik-, fizetéseikről a főegyházi pénztár minden hozzájárulása nélkül a Keresztur-kerületi egyházi községek gondoskodván, miután az ily altanítókat (praeceptorokat) Kolozsváratt és Tordán is a helybeli egyházközségek fizetik.

Eképp tétetvén intézkedések minden tekintetben a fennforgott körülményekhez képest; a tanítás némileg megkezdett már 1796-ban. 1799-ben pedig a januáriusi közmegvizsgálatást a tanuló ifjuság már dicsérettel kiállotta.

Ezután a tanítás hovatovább nagyobb kiterjedésben, láthatóbb

¹⁾ E végre főképp a Molnár Gergely szerinti nyetvtan használtott hazánkban, mely annálfogva sokszor adatott ki, 1754-ig Kolozsvartt hétszer, Szebenben ötször jelenvén meg. *Elementa grammaticae latinae, pro recta scholasticae juventutis institutione ex praecipuis grammaticorum praeceptis a Gregorio Molnár contracta. Cibinii 1786.*

eredményekkel folytattatott. Az igazgató tanár munkássága, fáradozásai szembetűnőbbek lettek. S azoknál fogva 1806-ban Simén János őrnagy, Mátéfi István és Gálly Elek Szabó tanár eddigi 200 magyar forint fizetésének fennebb emelését ajánlván és kérvén, a vargyasi zsinati gyűlésen, ez 250 forintra emeltetett, anynyi lévén a tordai gymnasiumi tanár fizetése is; oly hozzáadással azonban, hogy ezután tanítványainak a német nyelvet is tanítsa.

E fizetési nevelést egyébaránt hazai viszonyok is sürgették. Mert az austriai birodalom 1792 óta nagy háborukat folytatván Franciaország ellen, azok költségeit főképp bánkó-czédulák (Banco-Zettel) kibocsátásával fedezte; de minél inkább szaporítottak ezen 1800 óta folyamban levő papirpénzek, annál inkább csökkent értékök; annál inkább emelkedett naponként mindennek az ára, úgy hogy e kevéssel szaporított jövedelem valóságos értékét tekintve, nem haladta feljül az előbbit; közbevetőleg megjegyezvén, hogy fizetését az egyházi főpénztárból vette.

Ez időben (1806) a kereszturi gymnasiumi tanosztályok már mind kiegészítve valának. Az altanítók (privatus és publicus praceptorok) mindnyájan ott képzett ifjakkól állottak, kiket osztályaik tanítása alkalmával az igazgató tanár meglátogatott; maga a két főbb osztályukat: a poétikát és rhetorikát tanítván a mellék tantárgyakkal.

S századunk első tizedének utolsó évei csendesen telének el; de háborgást vala hozandó a következő tized kezdete.

1786-tól 1811-ben october 7-ik napján békövetkezett haláláig Lázár István lévén püspök, egyszersmind minden unitárius tanintézet egyházi főgondnoka, ezen kettős hivatalánál neki állott főleg kötelességében a kereszturi gymnasiumra is felügyelni; de azért-e mert annak felállítását s teljes létrehozását fontosabb érdeknek, Szabó a körüli érdemeit méltánylandóbbaknak tartotta, hogy sem neki egyben másban szokottnál szabadabb, tágosabb cselekvési kört ne engedhetne, irányában néminémü elnézéssel ne lehetne: tehát ez okokból vagy másból: őt oeconomiai s finanziaalis eljárásaiban nem mindenütt kísérte szoros figyelemmel; vagy ha kísérte: minden irányban utasítani, figyelmeztetni, korlátozni elmulasztotta. Minek következménye magára Szabóra nézve sajnos lett. Mert az 1811-ik második félelvi közvizsgálaton Kereszturatt Körmöczi János, kolozsvári igazgató tanár, és Szász Mózes, ottani pap, jelenvén meg, 1812-ben a januári kolozsvári egyházi főtanácsülésben a kereszturi

gymnasiumat illetőleg oly fogyatkozásokat, hibákat jelentettek létezőknek, melyek iránt mellőzhetlenül intézkedéseket tartottak szükségseknek. S valóban rendeltetett is Szabónak; — a multat tekintve — az: hogy a gymnasium mindennemű ügyei- s jövedelmeiről, minden vagyoni- s dolgairól eleitől fogva készítsen és terjeszsen fel jegyzőkönyveket és részletezett kimutatásokat. Jövőt illetőleg pedig ez: mivel ő a gymnasium tőkepénzei után kamatokat szedett fel, s bészolgáltatott némi jövedelmeiből bizonyos részt eltartott maga számára; meghagyatott neki: „meghatározott fizetésén kívül semmi más jövedelmét a gymnasiumnak maga hasznára ne fordítsa becsülete s hivatala elvesztése alatt. ¹⁾

Ily rendelet által Szabó mélyen sértve érezte magát. Mert a megjelölt fogyatkozások és hibák létét, melyek azonban nem valának tetemesek, tagadni nem lehetett; következőleg a megszüntetésök iránti intézkedés szükségességét sem. Hanem főfelügyeleti joggal s kötelességgel a tanintézeteket illetőleg az egyházi és világi két főgondnokon kívül az egyházi főtanács is fel volt ruházva; s ha a felemlitett fogyatkozásokat, hibákat egyedül Szabónak lehetne is tulajdonítani mind, már pedig nem lehetett: vajjon miattok a felelősség egész terhe csupán reá háromlott-e, vagy azokra is egyszersmind, kik a felvigyázási jogot felette 15 év alatt akár mi okért kellően igénybe nem vették, s kötelességök teljesítését mellőzték? S vajjon midőn 1812-ben aztán e jogot gyakorolni megkezdették: szelidebb eljárás irányában legalább egyelőre s kevésbbé éles szavak használása, akár a főtanácsi tekintélyvel, akár az unitárius egyház-állam közérdekével nem volt-e megegyeztetendő?

Ezt tanítja legalább Horatius római költő philosophiája. ²⁾

Csakhamar következett egy más feltűnő eset. 1812-ben júniusban Molnos Dávid, kolozsvári tanár, s Nagy Mihály torda-kolozsvári ügyvéd, egyszersmind egyházi tanácsos vette a kereszturi tanodabeli ifjúságot teljes szigorral közvizsgálat alá, s júliusban a ravai zsinat róla azt a jelentést tette: ott „az ifjúság közül jól de ákul egy se tud. ³⁾

De hogy az ily osztálybeliek Tordán s Kolozsváratt se tudtak jobban, semmi se bizonyíthatja nyilvánban, mint az egyházi főtanács

¹⁾ Főconsistorium jegyzőkönyve 1812—1816 évekről. 11—15 l. — ²⁾ L. Horatii F. Sermorum Lib. I. Sat. 1. v. 107. 108, — ³⁾ Fennebb idézett jegyzőkönyv 87. l.

éppen az 1812-beli azon határozata, melyszerint a három t. i. kereszturi, tordai, kolozsvári tanintézetben rhetorikát végzett ifjak számára Kolozsvárott egy új osztályt felállíttatni végezte vala, a latin nyelvnek együtt bővebb tanítása és tanulása végett, mielőtt a bölcsészeti osztályba feljebb bocsáttatnának. Ha felsőbb osztálybeli ifjak, az az poetikát és rhetorikát tanulók irányában követel vala ily latin nyelvtan ismeretet akét censor, az még nem lett volna anynyira szokatlan; de a legutolsó osztályuaktól is, az etymologia tanulóitól is ugyanazt követelte, s a ki közülök a nekik tollra mondott, husz huszonöt sorból állott feladatnak latin nyelvre áttételében csak egy hibát is ejtett: azt felsőbb osztályba nem bocsátotta; mely tulságos szigor 1806 óta tanárt, altanítókat, ifjakat és gyermekeik hazaviteléért ott megjelent szülőket észrevehetőleg megdöbentett és háborított.

Az ilyképpen alakult körülmények közt Szabó természetesen kellemetlenül érezte magát, annál inkább, mivel jövedelme állami intézkedések következtében is kevesbedett. Hijában igyekezett az államkormány a sok bankó czédula súlyedező értékét emelni. Hijában bocsáta ki e végett ismét új papírpénzt — a Bécs városi banco czédulát (Wiener Stadt Banco-Zettel); mert ennek értéke is hamar anynyira leszállott, hogy már 1810-ben 100 forintért pengő pénzben 1200 forintnál többet kellett adni banco czédulában. A kormány tehát magán másként nem segíthetvén, 1811-ben martius 15-én a forgalomban levő papír- és rézpénzek értékét az alattvalók nagy kárával leszállította egy ötödészre, mihez képest kinek egy darab 100 vagy 500 forintos bankó czédulája volt, amaz martius 15-én innen csak 20, ez csak 100 forintot ért. Rendeltetett ugyan, hogy az áruelet is ily arányban legyen; s minek eddig 100 vagy 500 forint volt az ára, azt most 20 vagy 100-on adják s vehessék meg; de, mert 1812-ben megint új papírpénz adatott ki. — béváltó czédula — (Einlösungsschein) a bankóczédulák iránti bizodalom nagyobb mérvben meg vala rendülve, mintsem rendeletek által fenn lehetett volna tartani. S ki mi eladni valóval birt, adta el minél magasabb áron adhatta.

Ennek súlyát leginkább hivatalnokok érezték, miután előbbi fizetések nem szaporítottak. Szabó tanár bankó-czédulabeli 250 forint fizetése is maradván, mint volt, a leszállított értékben most csak 50 forintot tett, melyből ötödmagával, neje s három gyermeke lévén, élnie kétségkívül neki nem kis gondot adott.

Annálfogva 1813-ban az áprilisi egyházi főtanácsnak jelentette

szándékát az oskolai esztendő végével professori hivataláról lemondani, azon okból indítatva, mivel úgy a magáéiról inkább gondoskodhatnék mint mostani hivatalában maradván. ¹⁾ Mint szavaiból látható, lemondási szándékát jövedelme csekélységével indokolta; de feljelentésében némi keserű kifakadásokat nem mellőzhetvén, ezek mutaták, hogy annak képzelt vagy valóságos megsértetés is az oka. Az egyházi főtanács azonban, szerinte nem illendően tett jelentését rossz néven vette ugyan, őt mégis a papi hivataltól nem mentette fel; miután arra magát felszenteléseker örökösön elkötelezte. Miről oly hozzáadással értesítette, hogy „azon oknak, mely hivatala változtatását sürgeti, elhárításában egy jövedelmes ekklezsiába általtétellel munkás leszen.“ S valóban a főtanács ennél egyebet alig tehete akkori viszonyok közt; mert a bankócédulák érteke leszállításával az egész unitárius egyházi közönség pénzalapja is nagy csökkenést szenvedvén, a többi tanárok fizetését sem nevelhette, következésképp övét sem, a nagy drágaság mellett is. Említett biztatása teljesedésbe vételéről pedig gondoskodni nem mulasztotta el.

Körmöczi János ugyanis, ki Lázár István halála után előbb helyettesített, az 1812-ik évi ravai zsinat általi választatása után valóságos pöspök vala, papi állomással kínálta meg; hanem ő 1813-ban a juliusi képviselő tanácsnak lemondási szándékát ismételte: a superintendens által ajánlott ekklezsiák közül (mint jelentette) egyikben is papi hivatalnak folytatását el nem vállalta, fejének és szemeinek gyengesége miatt. Most tehát a képviselő tanács, mivel, se tanári hivatalában maradni, se papi hivatalt elvállalni nem kívánt, őt tisztességes nyugalomra bocsátotta; a papi hivataltól most sem mentvén fel.

Ugyanazon ülésben a kereszturi gymnasium igazgató tanárává Koronka József, kolozsvári főtanodai főnököt kinevezte és következő szeptember első napján a superintendens által hivatalába beiktattatni meghatározta. ²⁾

Mindezek következtében Szabó nem sokára távozott a tanodából — s valóban szomorúan. Lehet-e ezen csodálkozni? Ő midőn azelőtt 18 évvel ott megjelent, a tanoda fekhelye kietlen mező volt. Most pedig egyfelől tanodaszobák állottak hosszsorban, kisebb nagyobb, alsóbb felsőbb osztályu ifjakkal telvék. Másfelől diszes tanári lakház emelkedett, melynek délszaki homlok-

¹⁾ Idézett jegyzőkönyv 216. l. — ²⁾ Idézett jegyzőkönyv 244. l.

zatát földszintől fedélzetig szőlővesszők borították, szőlőgerezdekkel rakvák, tovább délre csinos veteményes, gyümölcsös kert terült, átszeldelve lévén járó-ösvényekkel; beültetve anynyira nőtt válogatott gyümölcsfákkal, melyek hús árnyat nyujthattak a sétálóknak nap hevében. S mindezek részint egészben, részint nagyobbára Szabó fáradozásainak emlékjelei valának, melyektől most örökre távozott, noha akkora darab földdel se birt, hol családjával megférjen.

A gymnasiumi ifjusághoz búcsu beszédet nem tartott, de hagyott hátra egy sokat jelentő mondatot: „Vita e, non Scholae disciplina.” A gyakorlati élet számára, nem az iskoláéra kell tanulni.

Ezt lehetővé olvasni a tanoda cserfa kapuja felett, melyet ő vésetett korábban oda fel capitel betűkkel, a tanoda és tanári lak közti deszkakert megújításakor. ¹⁾

1813-ban szeptember első napján Körömöczy János, püspök, templomi ünnepélyességgel Koronka Józsefet tanári hivatalába béiktatván, kormányzása alatt a kereszturi gymnasium új korszakot ért és élt. Ő ugyan külföldi egyetemeket nem látogatott meg, hanem a kolozsvári főtanodából egyenesen Kereszturra jött; de oly tudományos képzettséggel foglalta el tanári székét, minővel nem minden akadémikus tanár a magáét. Kolozsváratt bölöni Donáth Mihály, székely földesur, két fiának (privatus praeceptorum) magán tanítójok volt, a kik Lázár István püspök unokái lévén, képzelhető, hogy

¹⁾ Az engedélyezett nyugalmat Szabó csak pár év alatt használta; mert 1815-ben júliusban a tordai közép tanodai tanári hivatal ürességbe jövén, kincveztetett oda igazgató tanárnak. 1830-ban a kolozsvári főtanodához tétetett által hittudomány és ehez kapcsolt tantárgyak tanítására, de 1832-ben elgyengültsége miatt nyugalomba bocsáttatott 100 ezüst forint évenkénti nyugdíjjal; ugyanezen évben a kolozsvári tanárok évi fizetése szállásadás mellett 300, a tordai s kereszturi tanodáké 250 pengő pénzbeli forintban határozatván meg. Szabó, nyugalmazott tanár, még azután is sokáig élt. 1856-ban szeptember 22-ik napján halván meg Gyagyan, lassu guttaítés miatt, ottani unitárius pap Ferenczi József lakházánál, hol utóbbi éveiben tartózkodott, neje Ferenczi nejehez rokonság lévén. Gyagyan is temettetett el. 100 éves korában Gyagból Kolozsvárra akart menni s ottan prédikálni, mi végre el is készítette prédikációját (melyet magam is birok kéziratban); de közbejött nagyobb gyengülése e célja kivitelében megakadályozta; mint mind ezeket nekem 1867-ben Gyagban a papi lakházban említett Ferenczi ur beszélte. K. J.

a nagytekintélyű püspök nem mulasztotta el tanítójukat lehetőleg megválasztani. S tanácsából-e vagy önszántából Donáth Mihály is igyekezett fiait ¹⁾ minél több oldalu műveltségben részesíteni: mihez képest őket, a két korosabbikat hosszabb ideig Brassóban tartotta, német nyelv tanulása végett Koronkával együtt, s ő az akkor ottan különösen kedvező alkalmat használni jól tudván, miszerint a német és francia nyelvbe oly ismeretet, gyakorlatot szerzett, melyeknél fogva mindkettőt beszélte. Eképp mint a latin, német francia irodalomnak is ismerője, már pályája kezdetén hivatásának teljes mérvben megfeleltetett s ezt tenni minden tekintetben törekedett.

Menyinyiben hatásköre engedte, némely tantárgyakat, s ezek közt a görög és római régiség- valamint számtant újra dolgozta terjedelmesen tanítványai számára. S tevékenysége oly teren is feltűnő lett, mely addig kellő figyelemre nem méltatott. A poetikát és rhetorikát tanuló ifjak, mint deákok, ünnepek alkalmával egyházközségekbe vagy egyes uri családokhoz kibocsátatni szoktak volt prédikálni; azonban alkalmas prédikációkat készíteni vagy szerezni nem bírván: e tekintetben többféle fogyatkozás tapasztaltott. Koronka ezeket megszüntette. Tanítványait önmaga készítette templomi könyörgésekkel és beszédekkel látta el lassanként, melyekkel azonban nem saját szellemi képessége fitogtatását tüzte czélul, hanem azt: hogy kiket ünnepre kibocsátott, azok csinnal kidolgozott, velős tartalmu, mégis a falusi nép értelmi felfoghatásához alkalmazott munkákkal lépjenek fel hallgatóik előtt.

Főfeladata lévén minél alaposabb képzettségre vezetni latin nyelvben a tanodabelieket, erre nézve helybeli pap, Sipos Mihályban, kiténő segédet talált, ő lévén már azelőtt felsőbb helyről kinevezve a grammatikai osztálybeliek tanítására; következőleg maga annál több időt fordíthatott a közvetlen saját keze alatti felsőbb osztályokra. Ezekkel aztán hetenként rendszeren két, rendkívülieg egy latin gyakorlatot (exercitiumot) készítettett, tárgyat mindenikre terjedelmes magyarázattal adván..

¹⁾ Donáth Mihálynak négy fia volt: Mihály, Elek, Imre és Miklós, s mindannyian nőtlen haltak el. Birtokaik előbb egy mellék ágbeli Donáth rokonra s aztán ez által, neki fia nem lévén, leányaira szállottak.

Azon időben Brassóban sok francia fogoly katona volt, s a klastromutczai templom mellett egy francia születésű katholicus pap is, ki nem egy magyar ifjunak adott oktatást a francia nyelvtanból egész készséggel és díj nélkül.

A szép római nyelv ismertetéséül Ovidius és Cicero művei magyaráltattak, kik mind ketten, amaz mint bölcsész, ez főképp mint szónok a római irodalom arany korában éltek. Ovidiustól az átváltozások: *Metamorphosis*, a poetikát tanulók számára; Cicero-tól szónoki beszédei: *Orationes*, a rhetorikát tanulókéra. Koronka mind két műből a legérdekesebb és csillogóbb darabokat választotta ki, s magyarázata közben — legalább tanársága első éveiben — tartalmuktól áthatottan, fellelkesülten folytatta azt, mintha saját érzelmeit, gondolatait adta volna elő.

A német nyelvet, melytől a II. József alatti erőszakolás Erdély magyar nyelvű népét oly nagy mértékben elidegenítette volt, századunkban elismertetvén közhasznusága, hovatovább mindinkább kezdették hazai tanintézeteinkben tanítani, mit egyedül Márton Józsefnek, a bécsi egyetem melletti magyar nyelv és irodalom volt tanárának grammatikája is eléggé bizonyít, melynél fogva 1811-ben örömmel írható, hogy német nyelvtanának számos gymnasiumokban iskolai kézi könyvül felvételése következtében harmadik kiadása 4, 5 hónap, a negyedik másfél év alatt elkelt, s 1814-ben már 5-ik kiadást ért. ¹⁾ Ezen czélszerű. német nyelvtant vette fel Koronka tanár is kézi könyvül, melyből azonban nem csak a rendes órákban kívánt oktatást adni, hanem rendkívülieg is. Mert ámbár naponként rendszerint öt óra alatt foglalkozott tanítással; mindamellet kijelentette, hogy a kinek kedve van külön órákban is a német nyelv tanulására, készséggel s örömmel ad oktatást abból, sőt a francia nyelvből is, mit aztán valósággal meg is tett minden díj nélkül.

Ily jelenségek közt működvén Koronka tanári pályáján; sikere rövid idő alatt szembetűnőleg látható lett.

A tanulók száma szaporodott. A gymnasiumi 9 lakszoba elégtelen lett befogadásukra, noha némelyikében egyik a más felett két három sorban alkalmaztattak hálóhelyek. Már 1815-ben ősszel némely atyák kénytelenítették tanodába hozott fiaikat visszavinni lakszoba hiánya miatt. Koronka tehát e körülményt 1816-ban a januáriusi egyházi tanácsnak feljelentvén, még két szobát kért építtetni. Kérélmé következtében meg is határozott az udvarhely és háromszéki, nem különben felső-fejérvármegyei hitfelekezetiüket esperesti úton segélyre felszólítani; de az eljárásban vagy segélye-

¹⁾ Lásd az előbeszédeket: Német Grammatika, ahoz tartozó grammatikai gyakorlatokkal, egy új német olvasó-könyvvel és szókönyvvel együtt. Készítette Márton József. Bécs, 1811. 4-ik kiadás ugyanott 1814 5-ik kiadás.

zésben, vagy mindkettőben közbe jött lanyhaság miatt a sürgetett építkezés elmaradt.

1818-ban a homoród-oklándi zsinati gyűlésben ismételtetett a gymnasiumi szobák elégtelensége s romladozása; jelentetett azonban egyszersemind a szent-ábrahámí egyházközség önkéntes ajánlata, mely szerint egy szobának boltozattal, cserépfedéllel s minden más kel-
lékkel saját költségén leendő felépítésére késznek nyilatkozott. E körülmény aztán biztatásul szolgált több ily ajánlat eszközölhetésére is; és három tagu bizottmány lön kinevezve, az óhajtott és remélt építkezés iránt tervet készíteni, pénzalapot kimutatni s egyiket mint másikat be és kimutatni. Szerencsére a bizottmány egyik tagja Homoród-Almásí Mihály János volt, Udvarhelyszék egyik alkirálybírája; unitárius hitvallása mellett épp oly buzgó mint tevékeny, a mellett hivatalos pályáján köztisztelőben állott tekintélyes férfiú. Alig telt el fél éve megbízatásának, midőn 1819-ben januárban a főtanácsnak az építkezési tervrajzot, melyet Ugrai László, udvarhelyszéki unitárius mérnök készített, béküldvén, jelentette, hogy minden készülétek megvannak téve, a gymnasiumi kellett szobáknak legközelebbi tavaszon eszközözendő megépítésére, még pedig az unitárius államegyház közpénztárának terhelhetése nélkül, csak 11 ablakrostélyra, asztalos és lakatos munkákra nem találtathatott még pénzalap. A tanács köszönetet mondott mind a mérnöknek, mind a királybirónak eddigi fáradozásáért; ajánlotta nekik az intézet körüli további lehető gondoskodást, maga részéről igérvén a hiányzó költségekről intézkedést.

Ha soraim olvasója itt visszaemlékezik a gymnasiumi első szobák építése leírására, alig ha felötlőnek nem találja, miért mondathatnak azok már 1818-ban romlandozóknak. Azonban a magyarázat könnyű: lakszobák aránylag kevés számmal lévén, a növényedékek mindnyájának azokban kellett elhelyeztetniök, mert a faluban künn, sajátságos viszonyok miatt, nem lakhattak. Itten egyegy tanoda-szobában harminczan is laktak együtt éjjel nappal, mi csak úgy eszközölthetett, hogy a szoba földéből fel padlázatáig a fal mellett faoszlopok állítottak, ezek s átellenben a falgerendák megfuratván vagy vésetvén, oda lécezetek alkalmaztattak be, felibök deczkák tétettek, azok fölé ágynemük, s eképp egymás felett három rendbeli háló hely is készítettett. Az oda felmehetés, onnan alászállhatás pedig az oszlopfákba beigtatott lépcsőzeti fogasok által történt, s a feljárás, az ágyhelyekben tartózkodás és hálás miatt a szoba oldalai természetesen nagyon rongáltattak.

Az építkezés tehát mindenestre szükséges volt, s buzgóság azokban, kiknek az inkább érdekében állott, nem hiányzott; de a legszentebb akarat teljesülését is vajmi gyakran késlelteti a szükséges anyagi tehetség fogyatkozása, s így körülbelől 12 év folyt le, míg emeletesen több szoba építettett a kereszturi gymnasium számára, melyek közül háromról 1833-ban májusban jelentetett az egyházi tanácsnak, hogy a többiekhez építették, de emelet hijával s az előbbi év terméketlensége miatt csak ideiglenes fedéllel láttathattak el. Főtényező az egész építkezés előmozdításában Mihály János volt; ő tette az érintett jelentést is. ¹⁾ Alig szenved kétséget, hogy ha őt nevezetes változások nem érik, a három földszinti szoba felibe is ugyanannyi emeleti jött volna rendes fedélzettel; de már 1833-ban decemberben kir. táblai valóságos bíróvá neveztetett ki, s 1834-ben februárban új hivatalába bélépven, lakhelyével hatásköre is változott, 1836-ban december 21-én pedig meghalt. Nevét hit-sorsossai, kik a sz.-kereszturi középtanoda történelméről tudomással birandanak, kétségen kívül mindig háláson fogják említeni.

1819-ben tehát a régi tanoda helyett újnak építése megkezdett. Buzgóság, munkásság nem hiányzott, de igen néha az anyagi tehetség. Daczára ennek 1832-ben fennállott az emeletes, cserép fedél alá vett tanoda-épület csak a fennebb említett 3 szoba volt emelet hijával, s ideiglenes fedéllel ellátva.

Az új tanodai falak emelkedésével új kívánságok ébredtek a közelebről érdekeltekben gymnasiumok tankörére nézve. Még 1825-ben a böződi zsinat alkalmával kereszturi környékbeli külső, belső rendű unitáriusok egyező értelemmel bölcsészetet is óhajtván ottan taníttatni, e végre egy tanárt kértek rendeltetni, mire azonban e választ nyerék: mihelyt a tanári fizetés pénzalapját kiállítják, és feljelentik, a második tanár kineveztetik, és megengedtetik az 1. évi bölcsészeti tanfolyam taníttatása, úgy mindazonáltal, hogy a gymnasiumi ifjúságból pap, mester vagy kántor soha se lehessen.

A tankör tehát Kereszturatt tágasbitás nélkül maradt, mint volt, s 1830 körül a következő tárgyakat foglalta magába: Az uri imádság, apostoli hitforma, tiz parancsolat, irás, olvasás, számvetés mindkét nembeli gyermekeknek, ezeken kívül a latinnyelv elemei a fiuknak minden falusi iskolában, sőt néhol a latinnyelvbéli ejtőgetés, hasonlítás és hajtogatás (declinatio; comparatio, conjugatio)

¹⁾ Képviselő egyházi tanács 1833. évi május 19. évi ülése jegyzőkönyve.

is taníttatván, ki ezeken ottan átment, a gymnasiumban felyebb jutott. Ezeken kívül kiterjedt:

1) Az etymológiára, mely mellett tanulta egyszersmind a hitvallást (confessio). Erdély földirátát, számvetést, latinnyelvbeli átfordítást magyarra, (expositio) s magyar szöveg áttételét latinra (stylus.)

2) Syntaxisra, mely mellett jött káthékézis, Magyarország földirata, számvetés, latinból expositio, magyarból stylus.

3) Poesisra, melyhez járult kisebb körü görög római hitregtan (Mythologia) számvetés, Ovidius értelmezése s verskészítés latinul.

4) Rhetoricára, e mellett is taníttatván kisebbkörü hittudomány, görög-római régiségek, Ciceró szónoklatainak értelmezése magyarul és az oratoria. elméletileg és gyakorlatilag.

Ez időben azonban a nemzeti nyelv iránti érdeklődés mind általánosabbá vált s régi természetes jogába visszahelyezését Erdély magyar nyelvü népessége lassanként bár eszközölni kívánván, az 1837/8 évi országgyűlésen törvényeket magyar nyelven akart alkotni, de a kormány nem egyezvén bele az akarat telyesületlen maradt. ¹⁾

A latinnyelvnek hazai viszonyaink közti szükségessége tehát tovább is tagadhatlan, ellenben ismerete a hazai iskolákban csökkenve levén, az unitárius zsinat, mely 1840-ben augustusban Bölönben tartatott, a kereszturi és tordai közép, kolozsvári főtanodákban minden alsóbb felsőbb tantárgyakat ezután is latinnyelven taníttatni, kézi könyveket is azon kiadatni végezte; egyszersmind rendelte, hogy a tanodák falai közt az ifjuság mindenütt latinul beszéljen, s ki ellenkezőleg cselekszik, a megszabott büntetés illető nemével fenyíttessék.

E végzéssel ellenkezőleg 1841-ben ugyancsak augustus 27. a korondi zsinat minden tantárgyat magyar nyelven határozott előadatni az irt tanodákban, már a következő oskolai év kezdetével, tehát öt nap mulva; tanításban szakrendszert rendelvén alkalmazónak az eddigi osztály-rendszer helyett.

Anyanyelven tanulni magyar gyermekeknek, ifjaknak hasonlíthatlanul könnyebb levén, mint latinul; de a tanítás is szakrend-

¹⁾ Erdély 1837/8 országgyűlésének irománykönyve. Szeben ivrét 165, 166, 369, 370 lap. és 1841/2 évi országgyűlések irománykönyve 55. l. Kolozsvárott 1841/2 fol.

szerral könnyebbé tétetvén, most természetesen a régi gymnasiumi tantárgyakhoz ujak is vétethettek fel; s ezek valának: rajzolás, űrtan (geometria), természethistoria, magyarnyelvtan, Austria, Európa, és idegen világrészek földiratai, Erdély, Magyarország és az ó-világ történetei. S miután a közép-tanodabeli egész tanfolyam most 7 évre szabott ki 7 osztálylyal, a tantárgyak ezekhez képest rendeztettek bé.

Egy év alatt fontos ügyben két ily egymással ellenkező zsinati határozat minden esetre különös jelenet, s magyarázata főképpen a két zsinat különböző vezérelveiben s szavazó tagjainak nem ugyan azonságában található. Az 1840-ik évi zsinat mindenekfelett a hazai akkori viszonyokat tartotta szemel előtt, s azok közt a latinnyelv tudata a közéletben még mellőzhetlen szükségesség levén, ezt említett végzésével hitte legbiztosabban eszközölhetőnek. Az 1841-ki zsinat pedig a kor igényelte általános tudományos műveltséget vette tekintetbe, s mert ebben ifjait némiképp elmaradtaknak tartotta, ezt kipótolni csak magyar nyelvi oktatás által gondolta. Éhez járult, hogy az 1841-beli zsinati szavazó egyházi tanácsosok számosabb része oly egyénekből állott, kik az 1840-beli zsinaton nem voltak jelen, minél fogva ennek kérdéses végzését részéről annál inkább megváltoztathatónak tekintették, mivel egyéni következetlenség vádja őket nem érheté. De vajjon nincs-e valami javítani való azon szerkezeten, melynélfogva egy év alatt tartott két zsinat közül utóbbi az előbbivel ugyanazon ügy iránt éppen ellenkezőleg határozhat a nélkül, hogy a körülmények változtak volna? Nem szenved-e ez által a zsinati tekintély?

Tekintve egyébiránt az ujonnan megállapított tanrendszernek gyakorlatba indítását a kereszturi középtanodában; mivel sem elég kiképzett köztanító, sem szükségelt hallterem (auditorium) nem volt, s azok miatt a tanítási szakrendszert egyszerre létrehozni lehetetlennek tűnt fel, a juliusi zsinat 1842-ben az előbbi osztályrendszert továbbra is megtartandónak határozta, míg a szakrendszer alkalmazására több előlépések tétethetnek, de egyszersmind megrendelte, hogy Kereszturon is azok a tantárgyak, azon renddel és azon tankönyvekből taníttassanak, mint Kolozsváratt a hasonló osztályokban. És hogy a tanításban hiány ne legyen: az igazgató tanár, helybeli pap, és tanodai főnök (senior) mellé oda Kolozsvárról még egy tanító deák küldessék.

Eképp lett Kereszturatt az új tanrendszer alapja gyakorlatilag elintézve.

Az 184 $\frac{1}{3}$ országgyűlés újra kísérleteket tett a magyarnyelv ügyében; s most azt nem csak törvényhozási, hanem közigazgatási s közoktatási nyelvvé is törekedett tenni, de törekedésének oly kevés sikere lett, melyet elfogadhatlannak tartott; miután a kormány a törvények szerkeztésére nézve is csak annyit engedett, hogy azok oszlopszatosan latin- és magyar nyelven szerkeztessenek s kétség felmerülése eseteiben döntő szöveg a latin legyen. ¹⁾

E viszonyok között az unitárius egyházi főtanács annál nagyobb gondot látta fordítandónak tanodáiban a latinnyelvre, minél inkább terjedett balfelfogásból iránta az idegenkedés a haza ifjúságánál általában. S több rendelkezései sorában 1843-ban egy, a tudomány színvonalán állandó körülmények- és szükséghez alkalmazandó latinnyelvtannak magyarnyelveni kidolgoztatását határozván el, azzal különösen Darkó Mihály, tordai középtanodai igazgató-tanárt bízta meg. Ki egy ily mű készítésével már azelőtt is foglalkozván; azt 1846-ban nem csak elkészítette, hanem ki is nyomatta, melyet aztán a főegyházi tanács 1847-ben minden unitárius iskolákra következőképpen a kereszturna nézve is kézi könyvül fogadott el. ²⁾

Ez évben valahára latin helyett magyar nyelven szerkesztve jelentek meg az új törvények; de új korszak is következett, az 184 $\frac{8}{9}$ -iki forradalom.

184 $\frac{8}{9}$ -ben Magyarország s a vele törvényszerűen egyesült Erdély forradalmi térre sodortatván, osztrák-orsz. hadsergekkel legyőzettek mindketten, s mint fegyverrel meghódított tartományok tekintetvén: az austriai cabinet Erdélyben absolut hatalommal kezdett intézkedni. Annálfogva az unitárius egyházközség önkormányzási jogát is megszüntette, s iskoláinkban valamint más felekezetekében az osztrák, általában német gymnasiumi rendszert parancsolta s ügyekezett alkalmaztatni; de alkalmazásában az illető előljárók

¹⁾ Erdély 184 $\frac{1}{3}$ évi országgyűlésének irománykönyve Kolozsvártt 184 $\frac{1}{3}$ ivrét 183. 297. l. — ²⁾ Czime következő: Latinnyelvtan írta nagy-ajtai Darkó Mihály az unitáriusok tordai közép iskolájában igazgató tanár. Kolozsvártt. 1846. 8-r.

Darkó, e nyelvtan szerzője Nagy-Ajtán székely atya s anyától született 1802-ben. Tanulását kezdette ugyanott a falusi iskolában; folytatta Kereszturna s végezte Kolozsváratt, honnan tordai papi hivatalra hozatván, 1832-ben a gymnasium igazgató tanárává tétetett. Tanárságának és életének 1849 vetett véget. Az akkori forradalom érdekében tudniillik ő is működvén, midőn az orosz katonaság Kolozsvárnál megjelent, honvédekkel távozott Zilahra, s ott még azon évben elhalt s eltemettetett.

menynyire lehetőknek látták, tapintatosan igyekezték eljárni, az Kereszturatt tetemes változást nem idézett elő. 1860-ban pedig az egyházi tanács autonomiáját visszaszanyervén, minden iskolájában saját hatósági körében a tanügyre nézve ismét önbelátása szerint intézkedhetett.

Pár év múlva a kereszturi tanodára nézve gyászos eset következett bé. Öreg igazgató tanára, Koronka József, mint fennebb említettett, 1863-ban augusztus 16-án megszűnt élni. Halálát ugyan ezen hónap 31-ikén Kolozsvaratt az egyházi főtanács gyűlése jegyzőkönyvileg azon elismeréssel vevé tudomásul, hogy az elhunyt 50 évig példás buzgalommal és közmegelegedéssel folytatta igazgatói s tanári hivatalát. Egykori tanítványai pedig kegyeletök jeléül számára a kereszturi egyik hegyen, hol eltemettetett, síremléket állítottak. S mi szép, midőn valaki tetteivel félszázadon át előjárói s alárendeltjei közös méltánylását, hálatiszteletét enynyire tudja megérdemleni.

Helyébe ugyancsak 1863-ban augusztus 31-én igazgató tanárrá Simén Domokos neveztetett ki, kinek személyében a magyar-angol unitarismus történelmében egy örvendetes előjel lőn látható. Ki gondolt volna ilyesmire 40 évvel ezelőtt? Akkor — 1823 előtt az erdélyi unitáriusok létéről Angolországban még mit se tudtak s ime most oly egyént nevezhetének ki tanárrá, ki éppen az angol unitáriusok londoni akadémiájában, még pedig részint az ők segítségével felsőbb szellemi képzettségét. ¹⁾ Ő azonban kevés ideig tanárkodott Kereszturatt; mert közös megegyezésből és felsőbb jóváhagyással 1861-ben átment a kolozsvári főtanodához, s ugyanonnan Marosi Gergely jött a kereszturi igazgató tanári állomásra.

Alatta is a gymnasium szembetűnő gyarapodást nyert. Az 1867⁷/₈-ki iskolai évben az összes gymnasiumi tanulók száma 172 levén, ²⁾ ezek mindannyian kénytelenitettek 11—12 lakszobában megférni. Elegendő hallterem hiányzott. Az építkezés szükségessége tehát ismét halaszthatatlanul feltűnt; de közköltésre számítani nem lehetvén, azt adakozás útján kellett előteremteni. S a tanoda szerencsés lőn ismét Udvarhelyszéken e tekintetben épp oly buzgó,

¹⁾ The thirty-seventh annual Report of the British and foreign Unitarian-Association, — jan. 11 th 1862 Page 2. — ²⁾ Keresztény Magvető IV-ik kötet Kolozsvaratt 1868. 8-r. 279. l.

mint hatásos tényezőre találni. Egyik világi gondnoka, egyszersmind Udvarhelyszék főkirálybírája, vargyasi Dániel Gábor, 1867-ben december 14-én Kereszturatt saját elnöklete alatt különböző hitfelekezetű, következőleg nem csak unitárius tagokkal értekezletet tartván az építkezési költségek mikénti fedezése iránt, már a jelen volt tagok nevezetes pénzösszeget ajánlottak meg, mi a további siker iránt alapos reményt nyújtván, felszólítások s többeknek, különösen pedig Dánielnek közreműködése oly állapotba helyezte az ügy élén állókat, melynél fogva 1868-ban kilencz új szobát építhettek és hozathattak cserép fedél alá, melyek ha nem is tétethettek egyszersmind lakhatókká, ennek eszközölhetését már 1869-ben biztosan lehetett várni.

Nagy-ajtai Kovács István.*)

*) Kedves emlékü történetbúvárunk e becses művét a következő megjegyzéssel találtunk hátrahagyott irományai között: „1869 sept. 27. Irtam folytonos gyengélkedéseimnek közepette“. S midőn ezt ezennel közreadjuk, ezzel a folyóiratban is megörökíteni kívánjuk egy hasznos és munkás élelt atyánkfia emlékéft. E mű azonban csak az első kő lesz az ő emlékoszlopához, mert reméljük, hogy nagybecsü gyűjteménye között még sok, hasonló, egyházunkat érdeklő hasonló drága gyöngyöt fogunk találni. Szerk.

Realismus és humanismus.

Napjainkban élénk küzdelem fejlődött ki köznevelésünk terén a realismus és humanismus között; a győzelem úgy látszik az elsőnek részére dől el. Megvallom, szeretném, hogy e küzdelem természetéhez képest végtelen legyen, világosan szólva, egyik irány ne kerekedjék soha a másik felébe, hanem öszszes közmivveltségünk, szellemi életünk keretében mindenkinek meglegyen a maga mezeje, melyet hivatásához képest művelni, termékenyíteni képes legyen; hogy nemzeti szellemi életünk öszszhangzatos fejlődésében, egyoldalúságra, szélsőségekre ne vetemedjék.

Lehetetlen nem idvezelnünk a realismus és humanismus közt kifejtett ezen küzdelmet; mert erre nagy szükség volt. Eddig közmivveltségünknek alapjai, mondhatni, egyedüli eszközei a gymnasiumok voltak, melyekben természetöknél fogva a humanus elem és irány levén a vezér, humanisticus képzettséggel, humanisticus hajlammal lépett az életbe; minden ugynevezett tanult ember, a hivatalnok és ügyvéd, az orvos és mérnök, a gazda és birtokos, az orvos és tanár.

Én ugyan ebben semmi rosszat, semmi viszszásságot, amál kevésbbé hátrányt nem találok közmivveltségünk tekintetében, sőt óhajtandónak tartom, hogy e humanisticus színezet még a szakemberek képzettségében is, mint háttér meglássék. De hibának és egyoldalúságnak tartom azt, hogy régibb tanrendszerünk és viszonyaink szerint a realis szakokra aránylag nagyon kevés fiatal képződött.

Ennek három oka volt: egyik nemzeti jellemünk azon saját-sága, mely szerint kiválóan politikus és juridikus nemzet voltunk; e nemzeti jellem sugallatára a fiatalság előszeretettel vonzódtott és tódult a jogi pályára mint kenyérpályára; sőt a független, saját vagyónából élő is szükségesnek, sőt tanácsosnak tartotta művelődését a jogi tanfolyammal koronázni bé; még a papoknak is egyúttal jogászoknak is kellett lenni.

Másik ok volt a képzés módjának viszonyai: a jogi és papi, valamint tanári pályára benn az országban mindenki kiképezhet

magát, a lyceumok és felsőbb tanintézetek melletti akademiák könyvelmes és kézügyben levő eszközül szolgálván arra. Ellenben a technikai pályára csak a tehetősebbek vállalkozhattak, részint mert oly intézeteket, melyekben magokat ezen pályára képezzék, csak a külföldön találhattak; részint azon körülmény miatt, mert az ily reálirányú szakpályákra a készülés, értem a tanfolyamokat, nagyon költségesek voltak. Harmadik oknak tekintem magát a hasznot és jövedelmet, melyben a két pálya emberei részesültek: a kevés költséggel, kevés időt igénylő jogi és más humanistikus irányú és jellemű pályák mivelői előtt a kereset és képesség értékesítésére tágas mező tárult; a tulajdonképpeni szakpályák emberei hosszás tanulás és költsékezés után, még a legutóbbi időkben is éppen nem részesültek ahoz mért jutalomban.

Ma éppen ellenkező áramlatot látunk: a gymnasiumok növendékei közül nagy rész a reális pályákra tódul, a gymnasiumok mellett ezen feljül igen nagy contingenst szolgáltatnak e pályának a reál-iskolák is; éppen oly szélsőségi jelenetnek mutatkoznak ez irányban, mint korábban az ellenkezőn; következőleg éppen oly visszasszátságtól és egyoldalúságtól félhetni, milyenben korábban szenvedtünk.

Ezen túlnyomó áramlat megfejthető egyfelől korunk világnézetéből, mely szerint anyagi érdekeinket, a reál tudományokat tartjuk a modern társadalom egyedüli alapjainak; „*haec a erugo et cura pecu li im bu it a ni mo s*“, a mi annál sajnosabb, mert már divattá vált; másfelől megfejthető a mutatkozó haszonból: midőn a középiskolákat végzett növendékek s az ezeket taníttató szülék látják, hogy a reális irányban, ipari szakpályákra képzett honfitársaink tiszteletben és anyagi haszonba, nagy fizetésbe részesülnek, midőn látják, hogy a rohamosan alakuló mindenféle ipar és pénzvállalatok mellé özszeszedett emberek, különösen pedig az állam által erőszakolt vasúti építkezésekhez külföldről becsődített s kelő képzettséggel csak kivételesen bíró idegenek, mily pazar, mondhatni mesés jutalmaztatásban részesülnek; csodálkozhatunk-e, ha e kápráztató látszat által elbűvölve, elragadtatva, ez irány felé rohannak, e pályára készülnek, illetőleg képeztetik gyermekeiket.

Ezen tódulásnak két irányban mutatkozik rossz következése: egyszer, a menyinyiben a más pályák iránt elhülnek az ifjak s a közművelődés más ágai, a többi pályák elhanyagoltatnak, s ez által általános művelődésükben megzavartatik a szükséges sulygyen másfelől magokra az illető ifjakra is előbb-utóbb bekövetkeznek en-

nek kellemetlen sőt veszélyes következményei, a menyinyben a társadalmi munkásság e tércire egyszerre kelleténél többen lépven, többen mint a menyinyt azon mező foglalkoztatni tud, kenyéririgységgel, gyűlölettel folytatandó versenynek kell elkerülhetlenül kifejlődni közöttök, a mi anynyival keservesebb lesz, mert a viszonyok rendes mértékre szállításával, midőn sem egyesek, sem társulatok, sem pedig az állam nem nyújthatja oly bővségesen a jutalmat, a fényes remények után mulhatlanul csalódásra kell ébredniök. Ennek viszont az a kellemetlen következése lesz, hogy sokan nem találván elfoglaltatást azon a mezőn, melyre magokat képezték, elégedetlenül, kellemetlenül lesznek kénytelenek oly munkatért keresni, melyre sem kellő képességgel, sem kellő készültséggel nem bírnak. S a kik e pályán el is helyezkedendenek s a fényes és pazar jutalom és fizetés helyett csak olyanban részesülendvén, milyenben rendes viszonyok között a dolog természete szerint részesülhetnek s részesülniök kell, a csalódás keserű érzete teherként nehézkedend lelkökre, megbénítandja munkásságukat.

Mig köznevelésünk magasabb körében e visszasságot látjuk, alsóbb fokán éppen ellenkező, de nem kevésbé szomorító jelenséget találunk. Itt minden gyermek a tanulói, az ugynevezett tudós iskolába, tudós pályára tődül. Gynnasiumunk elég van, talán több is, mint kellene, mindeniknek meg is van kellő népessége, de hány gyermekről nem látjuk, nem érezzük, hogy azon a pályán, a melyre a gynnasiumon át törekszik, számára nem terem sem tisztesség, sem haszon; de ha csak a gynnasium növendékeit tekinthetnök a tudományos, tanult pályák ujonezainak, még nem volna okunk az aggodalomra; hisz társadalmunknak ily fajtájú emberekre van anynyira szüksége, a menyinyi gynnasiumaink népességéből válik. An de ott vannak a réaliskolák, tanügyünkben e fényüzési még pedig nagyon divatos czikkek! Elfogultságunkban, hogy ne mondjam, — tudatlanságunkban — minél több réaliskolát törekszünk állítani; azt véljük, hogy ez által az ipar és kereskedés emelésére, terjesztésére munkálunk, holott éppen ellenkezőleg elvonjuk attól a munkacröt és munkás kezeket; s mivel a réaliskola magában nem bevégezett egész, hanem csak előcsarnoka a realis irányu, különböző fajtájú legfelsőbb szakintézeteknek, a realis iskola által is csak az ugynevezett tanulói tudós pályára tereljük a gyermekeket.

Ellenben a polgári iskolákat, mondhatni, merőben mellőzzük. Az 1868 évi XXXVIII. t. cz. megrendeli, hogy a városok s népe-

sebb községek kötelesek polgári iskolát állítani, mégis alig halljuk, hogy imitt-amott fáradozik vagy egy város polgári iskola állításában, s a hol fel is állított, nem igen van népessége, legalább nem akkora, mekkorának lenni kellene; hisz hivatásánál fogva éppen a polgári iskola szolgál a társadalom igen számos, nagy jelentőségű s annál fogva tekintélyes része, az iparos és kereskedő osztály érdekének, ennek hivatása egy értelmes és ügyes polgári osztályt teremteni, az által, hogy az iparos és kereskedői pályára multhatlanul szükséges ismeretekkel ellátja a növendékeket, s hogy azok egyfelől a pályájokra szükséges készséggel, másfelől társadalmi állásukhoz mért műveltséggel birjanak.

Hogy a polgári iskolák ügyében nem mutatkozik kellő buzgalom, annak oka azon fennebb jelzettem felfogás, hogy a reáliskola közvetlen az iparos és kereskedő osztály képzésére munkál; de oka inkább az életről és társadalmi osztályokról való ferde felfogásunk, szülői gyengeségünk, rövidlátásunk.

A szülőknek természetes de egyszersmind kedves kötelessége gyermekeikről gondoskodni, azok boldogságát nem csak a jelenben, sőt jövőre is munkálni. A jövő jóllét és boldogság biztosítása, egyéb tényezők mellett, különösen a nevelés által eszközölhető. Talán ezen igazság elismerésének és érzetének következménye, hogy a gyermekek növelése körül most sokkal élénkebb mozgalmat, nagyobb buzgalmat tapasztalunk, mint a mekkora korábban észrevehető volt.

Azonban miként mindenben, úgy e téren is a nagy buzgalom és aggodalmas gondoskodás, ha a józan megfontolás nem bírászkodik fölötte, könnyen vezethet botlásokra és tévedésekre; ily tévedésünk, tapasztalatom szerint, hogy általában luxust üzünk gyermekeink nevelésében. Ideált állítunk magunk elibe, s annak elérésére törekedve, mondhatni, rend és terv nélkül mindenre törekszünk tanítani és taníttatni gyermekeinket, nem vevén tekintetbe, hogy az adott és adandó körülmények között mire leendő szükségök, mit használhatnak fel valójában jóllétök és boldogságuk eszközzésére. És így igen gyakran megtörténik, hogy a midőn tiszta buzgalomból elhanyagoljuk gyermekeinket oly tudományokra tanítani, oly ismeretek megszerzésére segíteni, s azokat oly szokásokban nevelni fel, melyeket minden viszonyok, az élet minden körülményei és változatai között haszonnal értékesíthessenek éltek boldogságának megteremtésére, a sok tanítás és képzés által oly vágyakat és kivánságokat, oly igényeket ébresztünk és növelünk bennök, melyek a nem való-

sulhatás estében elkeserítik kedélyüket, lelköket, s meghasonolván önmagukkal és a világgal, a sokat akaró, sokat ölelő buzgalmas nevelés nyomorultjaivá lesznek.

Ily botlást és tévedést, különösen leány gyermekeink nevelésében követünk el.

A meggondolatlan buzgalom párosultan elfogultságunkkal, hogy ne mondjam gyengeségünkkel, egy más botlásra és tévedésre vezet. Gyengeségünk abban mutatkozik, hogy a társadalmi viszonyok megítélésében, életnézetünkben aristokraták vagyunk. Állami életünk szerkezete demokratikus irányu; alkotmányunk az egyenlőséget biztosítja, jogokban és kötelességekben ma már teljesen egyenlők vagyunk. S mégis társadalmi viszonyainkat illetőleg saját képzelődésünk, s a divatos világnézet szerint, fokozatokat állítunk fel, és e fokozatoknak értékét, becsét szeszélyünk mértékével latoljuk, s e szerint tiszteljük és becsüljük az általunk felállított fokozatokat s azokat az embertársainkat, kiket e fokozatokba beosztunk. S e tekintetben talán korlátozottabbak vagyunk az ősi hinduknál, kik a társadalmi és politikai rangfokozat alapjául a születést vették; mert mi a születés mellé felveszszük a vagyont, az életmód és foglalkozás szerintünk inkább vagy kevésbé tisztességes voltát. Képzelődésünk és szeszélyünk szerint megállított társadalmi hierarchia egyes fokozatainak méltatásában, becslésében — tapasztalatom szerint — valósággal mostohák vagyunk az iparos és kereskedői pálya iránt, ezen, szerintük egyik alsóbb fokozat iránt. A tentás körmöt például tisztességesebb dolognak, szebbnek, diszesebbnek tartjuk az enyves, csirizes, festékes vagy bármely ily fajtájú körömnél! Innen van, hogy a mindenféle hivatalnokok legiojából mindenik, le a levélhordóig vagy hivatalszolgáig, a tanár és pap, az orvos és mérnök, az ipar- és pénzvállalatok alkalmazottjai, sőt a jobb módú iparosok szegénynek tartjuk fiaikat iparos és kereskedői pályára szánni, arra késztetni. Ellenkezőleg, azon balga hitünkben, hogy csak az általunk tisztességesebbnek tartott pályán lehetnek boldogok, azon pálya felé irányozzuk lépteiket, arra neveljük; e végett csodítjuk az ugynevezett tudós intézetekbe, a magasabb tudományos képzés előtermeibe, a gymnasiumokba és reáliskolákba¹⁾, nem revén te-

¹⁾ A kolozsvári polgári iskola három beállított osztályában van összesen 58 tanuló, ezekből 42, iparosnak és kereskedőnek gyermeke, 16, honoratioré, közöttök egy gróf. Óhajtanó volna, hogy egy osztályban legyen 58 növendék, egyébaránt csak örvendek, hogy csalódtam azon fellevesemben, hogy a honoratiori osztályból kevesebb gyermek tanul ez intézetben.

kintetbe fiaink képességeit, hajlamaikat; nem vevén tekintetbe saját erőnket, módunkat; nem gondolván meg, hogy lehető kora halálunk esetében talán megannyi munkaképtelen, semmire sem képzett nyomorultat hagyunk a társadalom terhére.

Ezen egyoldalú tódulás és tévedés által magára a társadalomra az a kellemetlenség és teher nehezedik, hogy az ugynevezett tudományos — vagy ha jobban tetszik — tisztos pálya egyes helyeire kelleténél többen, sőt sokan levén a versenyzők, azok hajhászat tárgyai lesznek, hol legtöbbször a nyegleség szokott a valódi érdem felett diadalmaskodni.

Maga iparunk és kereskedelmünk legtöbbször szenved az által, hogy a kellő munkaerő és szám tőle megvonatik; s azok a vívmányok, melyeket a magasabb szakképzettség és tudomány az emberi tudás mezejéről, a természet titkaiból az élet és használat számára felfedez és meghódít, valamint hazánk, úgy az emberiség összes tudományos köztársaságában, minálunk az életre és gyakorlatra nézve könnyen elveszhetnek, nem levén értelmes, képzett iparos osztályunk, mely azokat a felhasználás és gyakorlat útján mindnyájunk sajátjává tegye, közgazdaságunk, nemzeti vagyonunk gyarapítására felhasználja, értékesítse.

Végül, nem kevésbé fontos azon szellemi kár, mely ily világnézetből és a nevelés ily irányából fejlődik. Azon félszeg és helytelen felfogásunk ugyanis a társadalmi osztályokról, melyet fennebb jelzettem, ez által még gyarapszik.

S a helyett, hogy ezen harapodzó gyengeségünket és igazságtalanságunkat gyengíteni, megszüntetni törekednék, gyermekeinkben, és ezek által nemzedékről nemzedékre átszállítani törekszünk.

Kovácsi Antal.

Népoktatási mozgalmak Schweizban.

(Zürich-kanton).

Schweiz minden tekintetben a reformeszmék, a szabadelvű törekvések hazája, egy olyan kis állam, a hol többféle nemzetiség testvériesen él együtt, a hol virágozik az egyéni szabadság, az újkori műveltség e disznövénye, a hol mindenkinek legfőbb igyekezete az, hogy közigazgatási, anyagi, szellemi s erkölcsi tekintetben, e hon és ennek minden szülőtte, a democraticus polgárosultság színvonalán állhasson. A vallás mezején már mozgatja az elméket a javítás szelleme; ezt mondhatjuk a nevelés-, oktatásról is; itt is egyengetik az utakat.

A Zürich-kantont illető oktatásügyi törvényjavaslattal már a múlt évben foglalkoztak a lapok, sőt e tárgyban egy füzet is jelent meg, e cím alatt: „Ein neues Schulgesetz“. Ebben az eddigi viszonyokat tárgyalja s az újítás szükségességét fejtegetve, felhívja erre nézve minden érdeklődők figyelmét.

A kanton-tanács hetekig foglalkozott az új évben ez ügygyel. Az alsó és felsőbb oktatás körül tapasztalt hiányokat javítgatta. Sokan vannak, a kik az eredménnyel megvannak elégedve; hanem vannak elégedetlenek is, a kik még többet akarnak; korunk, ugymondnak, többet kíván, és a ki ennek szavát meg nem érti, az elmarad a haladni kívánó nemzetektől.

En munkálkodásaikat figyelemmel kísértem, s időszerűnek látom e helyen, mellőzve a felsőbb oktatás körében történeteket, legalább a népiskolák eddigi viszonyait és az új oktatásügyi törvényt némileg megismertetni.

Az elmék előkészítése s a nevelés fontosságának megmutatása végett, azt mondja az említett füzet: az 1870—71-iki háboru kitoröhlhetetlen lángbetükkal véste a történelem ércztáblájára ezt a

mondatot: „csak az egész népek egyetemes szellemi műveltsége képesíti azt, anyagi, társadalmi és vallási tekintetben a kifejlődésre, az ad neki előnyt a legkülönfélébb küzdelmekben, az mozdítja elő hatalmi állását és az biztosítja boldogságát“. A német győzelmek folytonos sorát és ennek következtében a német államok nagy egységét, a német nemzet értelmi fejlettségében helyezi az említett füzet. A francziák leveretéséről azt mondja: az a hiányos népiskolának és népnevelésnek volt logikai következése.

Napjainkban a nevelés jobb állapotba való helyezése, a legfontosabb és elkerülhetlenebb kötelesség. Az emberiség kifejlődésének nagy csatája még nem vivotott ki, sem politikai, sem vallási, sem anyagilag, és nem is fog kivivatni míg népek és emberek vannak. Azért szent kötelessége minden népek a maga művelése, hogy mind a saját, mind pedig a mások boldogságát emelje és békeségét megalapítsa, megszilárdítsa.

A művészet, mesterség stb. köréből sok nagyszerű vívmányokkal dicsekedhetünk; szükség a népoktatásban is megfelelő előmenetelt tenni. Ki nem akar hátramaradni, annak határozottan előre kell menni, itt az imádság semmit sem használ. Reméljük, úgy mond a füzet, hogy a mi népünk, az urtól a munkásig, iskolai reformnak szükségességétől át van hatva. Erre nézve két főpon- tot ajánl, t. i. az oktatási idő az ember szellemi kifejtéséhez legyen alkalmazva, és hogy a tanítónak képzettsége s helyzete legyen olyan, hogy magasztos hivatására magát egészen és teljes lélekkel szentelhesse. Most azonban vessünk egy pillanatot a népiskola eddigi szervezetére.

1830 előtt Zürich-kantonban valamire való népiskola nem volt. Egyes polgárok vagy községek tetszésére volt hagyva az egész népnevelés, saját belátásuk szerint intézkedhettek. Az állam, vagy az akkori kormány csak a zürich-városi iskoláról gondoskodott, a falusi és köri iskolákról semmit sem tudott, sőt a kis helységekből iskola sem volt, s a gyermekeket órákig tartó távolságra kellett küldeni az iskolába. Némely szegény házakból csak a fiúk részesültek oktatásban, a leányok számára nem tartották szükségesnek, legfennebb egy keveset olvasni és írni tudni. Semmi szabály sem volt arra nézve, hogy a növendékek melyik évtől meddig tankötelesek, a különböző koruk egyszerre kezdhették a tanulást, a kilépést is akkor teheték, a mikor tetszett. A legtöbb községben iskolaházak sem voltak, a tanító szobája szolgált e célra. A tanító

a paptól függött. Léneklés, olyasás, írás elegendő kellék volt a tanítóságra. A mily könnyen állomást kapott, éppen úgy el is hagyhatta. Fizetése, valamint állása, nyomoruságos volt. A lelkész egyszer évenként a köréhez tartozó iskolákat meglátogatta.

Az említett idő körül sokan kezdték átlátni a tanítás hiányosságát s élénk óhajtottá vált az iskolák jobb állapotba hozatala. Első volt ezek között dr. Th. Scherr, a ki minden idejét a népnevelésre szentelte, s igyekezett, hogy a tanítók illő kiképzést nyerjenek. Tanítóképezde létesült, melyben ő, mint igazgató, üdvösen munkálkodott, s így az iskolák a régi rosz rendszerből kijöve, több eredményt kezdettek felmutatni.

Alsó és felső népiskolát különböztetnek meg ezután, az alsó magában foglalta az elemi iskolát 6—12 éves növendékekkel és az ismétlő iskolát, melybe az elemi iskolát végzett növendékek léptek s kötelezve voltak azt egész 15 éves korukig látogatni. Ezek mellé volt még adva az énekiskola és a konfirmácziói oktatás.

A közelebbi időben a nép maga belátta az ipariskolák szükségességét s így keletkeztek azok az iparos helyeken. Ezek az államiskola szervezeten kívül állottak és a későbbi időben csak egyes állami adományok után értettek hozzá.

A felsőbb népiskola volt a másodlagos iskola, az elemi iskolához csatolva, két, három, négy éves tanfolyammal; ennek látogatása nem volt kötelező. Megemlitendők még a kisdudóvodák is.

Az elemi iskola rövid idő alatt sok eredményt mutatott fel, panasz kevés volt ellene, leginkább azért nem tetszett némelyeknek, hogy az első és második osztályban túlterhelik a növendéket s így a gyengébbnek testi kifejlődésében rövidséget okoznak.

Az ismétlő-iskolát hiányosnak találták; mivel ott a tanfolyamban egy hirteleni megállapodás áll elő, és aztán hetenként két óra nem is elégséges az oktatásra.

A felső népiskola kezdetben tisztán aristokratikus intézet volt, hol inkább csak a módosabbak gyermekeit tanították, később ezt a jellegét elvesztette s a nép szükségéhez alkalmazták és egyaránt látogathatja az ur és munkás gyermeke.

A tanítók helyzetét nem lehet valami fényesnek mondani. A fizetések eddig, a mint egy közelebbi kimutatásból olvasám, ilyen formán állottak: az alsó népiskolánál levő tanítónak lakás, egy kis kert és két öl tűzifán kívül, a községtől 200 frank, az államtól bizonyos pótlék, a szerint, a hány évet szolgált, így az egész kanton-

ban eddig 550—1100 frankig állott változólag. A mint látszik, mel-
lékes jövedelemről is kellett a tanítónak gondoskodni, különösen
ha családot akart tartani. A 30 évet szolgált tanítót fél fizetéssel
nyugalmazták.

A felső népiskolánál levő tanító is a nevezett forrásokból kap-
ta fizetését, s minthogy itt a tandíj állott, annak is egy harmadát.
A tandíj egy személytől 24 frank volt. Itten már 1200 és 1700
frank között áll változólag a fizetés.

Ha megtekintjük e kanton nagyságát, mely 31 □ mföld, és
267,641 lélekből álló népességét, s e számkoz gondolva azt, hogy
eddig 304 népiskolája volt hatvannál kevesebb és 250—60-nál több
tanulóval: semmiesetre sem mondhatjuk, hogy a népnevelésről eddig
is kellőleg né lett volna gondoskodva. A nép átlátta a nevelés fon-
tosságát, eléggé igazolja a tankötelesek pontos iskoláztatása, kik
közül alig 1% ha nem részesül az oktatásban. Hogy az eredmény
ily kedvező, arra, igen természetesen, az alsó elemi iskola tandíj-
mentessége és a czélszerű berendezés nagy befolyással van. És a
mi legfőbb, minden kantonnak van egy bizonyos iskolai alapja, a
mivel a közoktatás gépezetét mozgásban tartja, ezt is, azt hiszem,
tekintetbe vehetjük. Zürich-kanton négy iskolai alapja 5,842,967 frank.

Az újabb törvényhozás megkülönböztet elemi, másodlagos és
tovább képző iskolát s azt mondja: az állam gondoskodik az ijju-
ság egyetemes kiképzéséről, és hogy a magasabb tudományos kép-
zettséghez sükséges tanintézeteket is látogathassák.

Minden gyermek, a ki a kantonban lakik, ha a 6 évet elhagy-
ta, tanköteles és a legközelebbi iskolai év kezdetén az elemi isko-
lába kell lépnie. Ha testi szervezete azonban gyenge, egy évig el-
maradhat.

A tanítás kezdődik május első hétfőjén. A magán oktatásra
nézve az iskolai hatóság ellenörködik. Egy más kantonban lévő is-
kolának a látogatására az említett hatóság engedélye szükséges.

Egy tanító 80 tanulónál többet nem köteles oktatni, ha több-
re szaporodik, második tanító állítandó. Az első osztály tanóráinak
száma nyárban 16, télen 20, — a második és harmadiknak min-
den időszakban 24, a négy, öt, hatodiknak 28, hetenként. Megjegy-
zendő, minden elemi iskola 6 osztályu. A több órát délelőttre kell
tenni; szombaton délután tanszünet van.

A sürgös nyári munka idején a felső három osztály óráit
vagy máskorra kell tenni, vagy elhalasztani. Ha úgy teszik, hogy

a tanítás reggeli 8 órakor bevégeződjék, akkor senkinek sem lehet panasza, a mezői munkában ezután segítségül leketnek a növendékek a szülőknek.

A szünetidő évenként 9 hetet teszen, ennek a különböző időkre való felosztása a községi iskola-felügyelőségre bízatik.

Tantárgyai ezek: Az erkölcsös-vallásos életre serkentő oktatások, kizárva minden dogmát, confessiot, továbbá, németnyelv, szám- és módszertan, képek a természetből és történelemből, a természettani és vegytani alaptörvények, ének, szépirás. rajz. testgyakorlat és a leányoknak női munkák.

Az alsó- és közép-osztályokban inkább a nyelv és emlékezőtehetségre legyen a gond fordítva, szemléleti és gondolkozási köröknek a kiszélesítésére, a felsőbbekben a realis tudományok megértésére. A női munkák tanulása, az illetőknek. a 4-ik osztálytól kezdve kötelező, 3 vagy 4 órán hetenként. Az ehhez szükséges tanítónőt az iskolai igazgatóság, a nőegylet ajánlata következtében, választja 3 évre. Képességét egy bizonyítvánnyal kell igazolnia.

A mulasztás szorosan tiltva van; az egészségre, rendre, tisztaságra stb. nagy gond fordítandó.

A másodlagos iskolába lépnek azok, kik az elemi iskola hat osztályát bevégezték. Ez most egyelőre három éves tanfolyamu, hanem idővel szaporítható.

Tantárgyai: Erkölcsös és vallásos életre vezető értekezések, németnyelv, franczianyelv, számtan, könyvvezetés, mértan, gyakorlati méréssel és rajzzal, természettan, vegytan, földirat, történelem, szépirás, rajz, ének, női munkák az illetőknek, testgyakorlat. Ezek mind kötelezők. A heti tanórák száma legfennebb 35. Az oktatás ingyenes. Egy tanító 40 növendéknél többet nem köteles oktatni.

Ilyen iskola minden helységben állítható, ha a viszonyok kedvezők és kilátás van legalább 15 tanítványra.

A továbbképző iskola nem kötelező, ebbe azok léphetnek, kik az említett iskolákat bevégezték; a tanítás megkezdhetésére legalább 10 tanulónak szükséges a jelentkezése. Tárgyai inkább a gazdasági oktatás és a katonai gyakorlatok.

A néptanítók kötelességei ezutánra ilyenformán határozatnak meg. Az iskolatanács ülésein tartoznak megjelenni s csak akkor távoznak el, ha valami személyesen őket érdeklő a fennforgó ügyekből. Minden mellékfoglalkozást félretéve, egyedül a hivataloknak kell élniök és hetenként 37 órát kötelesek tanítani.

A tanító az iskolai előadást rövidebb, vagy hosszabb időre, csak az igazgatóság, vagy iskolai tanács engedelmével halaszthatja el. Betegségét orvosilag bizonyítva, helyettesítik s ekkor az állam kárpótolja. Hosszasabb kimaradás csak kivételképpen adatik.

A tanítók és az iskolai hatóság tagjai minden évben egyszer öszszegyűlnek s az iskolai ügyeket megbeszélgetik és a mi jót, vagy rosszat tapasztaltak, egymással közlik s a hiányokat igyekeznek kipótolni.

Minden tanítót hat évre választanak.

A hivatalba való be, vagy kilépés május első- vagy november elsőjén történik. A visszalépésre nézve a félév vége előtt 2 hónappal kell folyamodni. Tíz héttel az iskolai idő, t. i. a hat év lejárta előtt, az iskolai kerület elismerését, vagy az ellenkezőt kinyilatkoztatja a tanító iránt s jövőre e szerint marad, vagy pedig távozik.

Ha betegség, vagy öregség miatt nem tud szolgálni, 30 évi szolgálat után félfizetéssel, ha keresebb ideig szolgált, a szerént nyugdíjazzák. A meghalt tanító családjáról hasonlólag gondoskodnak.

Az újabb törvény szerint a minimum az elemi tanító fizetését illetőleg 1200 frank, a másodlagos iskola tanítónak 1600 frank, ezek mellett lakás, kert és 2 öl tüzi fa. Az állam a pénzfizetéseknek felét vállalja magára, a más részét a közönség, vagy a kerület, adó útján, vagy az iskolai alaphól fizeti. Az állam ad azon felül 6—10 évig tartó szolgálatra 100 frank pótlékat évenként, 11—15 évig 200 fr., 16—20 évig 300 fr. és 20-nál több évre 400 frankot. Egy segédtanító az elemi iskolánál kap 20 frankot, a másodlagos iskolánál 25 frankot. hetenként. A női munkát tanítóúó is 25 frankot.

Az új intézkedés a tanítónak méltó állást igyekszik biztosítani s nem csak czélszerű kiképeztetésökröl gondoskodik, a mi öket a szellemi szabadság magaslatára emeli, hanem a külső bilincseket is czélja megtágítani, hogy a tanító ne legyen az élet rabja; ezt hangsúlyozza dr. Th. Scherr is, midön azt mondja: a ki maga belsőleg és külsőleg nem szabad, az nem képes másokat a szabadságra nevelni.

A népnevelést minden kanton függetlenül igazgatja, erre vannak hatóságai, mint pl. a nevelési igazgatóság és tanács, az intézetekre felügyelő bizottság, az iskolaköri és községi gondnokok.

Az iskoláknak és tantárgyaknak ilyképpen felosztása és gondozása által, valószínűleg előmozdittatik a nép egyetemesszellemi

képzettsége. Hivatalaiknak megfelelni tudó tanítók vezetése alatt az ifju szellemileg munkás és tevékeny marad mindaddig, míg belépik a polgári életbe, a hová van hivatva, ott aztán önállóságot tud magának biztosítani, mert megkapta fiatal éveiben a valódi irányt jövőjére nézve.

E rendszer megteremtésében fáradozott dr. Th. Scherr is, egy teljes népiskola által hitte a nép boldogságát előmozdíthatni; legyen abban, úgy mond, egy jó tanterv, tanuljon a gyermek ügyesen gondolkodni, nyelvtanilag beszélni, írni, számolni, mérni, rajzolni, énekelni; ekkor aztán biztosan gyűjthet ismereteket, tapasztalatokat, ez alapon megáll és a kivánt gyümölcsöket meg fogja teremni az ő munkálkodása.

Azt hiszem, nem teszek rossz szolgálatot, ha néhány neveléstanai elvet e helyen közrebocsátok dr. Scherr és Pestalozzi nyomán.

A tanítónak mindenek előtt a kedvet és szeretetet kell tanítványjaiban felébreszteni a tanulás iránt és ösztönözni a hasznos ismeretek gyűjtésére. Az oktatás ideje alatt úgy kell beszélnie, hogy szavai a gyenge növendékekben meggyökerezzenek s lelkökben virágot és gyümölcsöt hozzanak. Előbb a példák, azután a tanítás, ez volt Pestalozzi elve. Nem a pusztá elméletet kell a növendékeknek betanítani, hanem az életre és annak szükségére kell a figyelmüket fordítani s gyakorlatilag és fokenként vezetni a tudományok különböző ágaiban, nem pedig egyszerre minden rend nélkül. A gyermek s leendő ember szükségéhez kell alkalmazni az egész nevelési rendszert, nem pedig megfordítva. Legyen abban öszhangzás a tárgyakkal, természettel s a legnagyobb következetesség; a módok és eszközök mellett, miket üdvösöknek tapasztal a tanító, szilárdul megállani, mert ellenesetben nem éri el célját.

A gyermeknél az első benyomások nagy befolyással vannak egész életére; ugyanazért szoktatni kell a jó és szépre, megutáltatni vele a rosszat, a hazugságot; ápolni benne az igazság, szeretet, hála és becsületérzetet: mert igazi becsületérzés, erkölcsi öntiszteltet. Ha a gyermekbe szeretet helyett durvaságot oltunk, akkor a felebaráti szeretet soha sem fog nála nyilatkozni. Tiszta-ság és rendszeretetre kell szoktatni, megértetvén vele a közmondást: rend a lelke mindennek.

A növendékek testi nevelését sem kell elhanyagolni, legyen öszhangzó az a lelkivel; ha a lelket tiszteljük, akkor annak hüvelyét, a testet is, figyelemre kell méltatni. Mozgás, játék, testgyakorlat stb. által kell annak erejét fejteni s kerülni mindazt, a mi

abban fogyatkozást vagy erkölcsi betegséget okozna, mert a mint a nagy apostol mondja: a mi testünk a szentlélek temploma, tehát illő gondozásra érdemes.

Nagy befolyással van az is a gyermek lelki életére, ha a tanító tavaszi, nyári és őszi szép napokon egy-egy kis sétát teszen növendőkeivel a szabad természetben. Ott minden tárgy képes lekötni figyelmüket s mintegy ösztönzi a vizsgálódásra: mert a természet titkos képirása az ember belső világának; és az a Jákoblajtorja, melyen az ember felemelkedik a földről a véghetetlen magasságba. Költői érzelme itt inkább kifejlik, a mi egyik főeszköze a művelődésnek, erről mondja a költő is:

Nur durch das Morgenroth des Schönen
Dringst du in der Erkenntniss Land!

Ha már most egy olyan ifjút veszünk vizsgálóra, a ki a fennebb elősorolt iskolákat végezte s az említett elvek szerint nyerte az oktatást: tapasztalni fogjuk, hogy értelme eléggé képesítve van helyes kiejtéssel közölni gondolatait az anyanyelven, bir ítélő tehetőséggel, hogy a mit elmondott szóval, vagy leirt, meg tudja mondani, helyes-e az, vagy nem, jó-e, vagy rossz. Tisztán és érthetően olvas, miszerint mindenki észreveheti, hogy érti annak tartalmát, a mit olvas. A szám- és mértani feladatokat tisztán felfogja, kiszámítja és könnyen felméri azt, a mi a közönséges életben előjő. Hazájának fekvését, nagyságát, földének tulajdonságát, népének társadalmi viszonyait ismeri, nincsen a földön előtte olyan hely, a melyről ne hallott, ne tanult volna és a csillagokban bámulja a fénylő világot. Nem csak saját nemzete, hanem az egész emberiség történelmével ismeretes. A természetországában tudja magát tájékozni, a legkisebb feregben is bámulja a teremtő bölcsességét. A növényeknek nem csak hasznáról tud beszélni, hanem azoknak felséges képződéséről is. Ismeri a föld belsejében levő hecses tárgyakat és egy tekintet a természet szép rendjére, megőrzi őt a babonától. A művészetek köre sem marad előtte zárva, egy mesteri művet megindulással és csodálással néz, füle a hangokban meg tudja különböztetni a szépet.

A népiskola vezetí végre a gyermeket emberi méltóságának a megismerésére, tanítja neki lelkes voltát s az erény ösvényén kalauzolja a tökéletesség felé. Így lesz aztán barátságos az életben, szorgalmas a munkában, hű és engedelmes mások iránt, ment a durvaságtól, vidám és nyájas kedélyü, hasznos és jó polgár a társadalomban.

Sándor János.

Észrevételek Schuler Libloynak az unitáriusokról tett nyilatkozatára.

Τὸ πνεῦμα ἐστὶ τὸ ζωοποιεῖν,
ἢ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν. Ján. 6, 63.

A „Budapesti Közlöny“ folyó évi 68-ik számában Sz. F. ur, a történelmi tudományok mindig ifju erejü, fáradhatlanul kutató és kitünő bajnoka, a Klio jeles írója, ez év elején Pesten megjelent és „A szentháromság eredetének és kifejlődésének története“ címü, bírálati és történeti alapon irt monographiát becses figyelmére méltatván, és ismertetvén, sajnálatát fejezte ki a felett, hogy „nem láttam szükségesnek“, említett munkámban, „az erdélyi unitárius egyháznak Benkő József Transylvaniájából (II. köt. 216—220) ismert szentháromsági hitágazatára nézve védőleg felszólalni, holott egy tekintélyes erdélyi író (Schuler Libloy Protest. Kirchenrecht címü munkájában) az unitárius atyafiakra nézve úgy nyilatkozik, hogy ők, a mint látszik, dualismus-ra hajlanak, tehát voltaképpen két istent hisznek, s a második éppen istenné lett ember volna“. Sz. F. ur szerint „ha Schuler Libloynak ez állítása igaz, akkor ő a tritheisták és dualisták közt nem tud különbséget látni“.

Schuler Libloynak az unitarismus ellen újabb időben felelevenített eme vádja, vagyis az unitarismusról tett téves nyilatkozata annyira fontos, hogy lehetetlen minden észrevétel nélkül hagyni, annyival inkább, mert e téves ismertetés éppen az unitarismus egyik sarkalatos hitcikkét, a christológiát, támadja meg, arra nézve vezeti félre az olvasó közönséget és a tanulókat. Ez okból bátor vagyok Schuler Libloynak említett nyilatkozatára egy néhány észrevételt tenni; valamint Sz. F. ur előtt is, megnyugtatóul, a dolog valóságát felfejteni.

A mint jeles krónikásaink Kozma-, Fosztó Uzoninak adataiból, s valamint a nyomtatásban megjelent, ugy a kéziratban reánk maradt régi polemikus iratok némelyikéből látjuk, az volt a szokása némely trinitárius íróknak, hogy Jézusnak a régebbi unitáriusoktól elfogadott csodálatos fogantatása alkalmából avál vádolták az unitáriusokat, hogy ők dualismust tanítanak; vagy a mint ezt némelyek kifejezték: másfél istent hirdetnek. A trinitárius írók — az említett adatok szerint — két szempontból emelték e vádat az unitarismus ellen. Először azért, hogy kimutassák, hogy valamint dogmarendszerők, ugy ők is sokkal következetesebbek az unitáriusoknál a Jézus absolut istensége tanításával. Másodsor abból a türelmetlenségből, a mely a protestáns orthodoxiát az unitarismussal szemben mindig jellemezte, t. i. hogy rossz hirbe hozzák a világ előtt az unitarismust, a mely szerintök, a szabadvizsgálódásnak nem csak elvileg, hanem gyakorlatilag való érvényesítése által is, veszélylyel fenyegeti az ők dogmáikat, a melyeket ők, daczára annak, hogy csupán az egy istennek van absolut léte, rajta kívül minden alája esik a változás és fejlődés törvényének, örök időkre absolute érvényeseknek és megkötőknek nyilvánítottak. Valóban az orthodoxia illetén elve és eljárása után nem is ok nélkül való volt a félelem! De minthogy az érintett régi vádak alaptalansága unitárius írók által, részint a szentirásból, részint az egyházi írók munkáiból, részint a történelemből, mindjárt a vádak emelése alkalmával kellőleg ki lön mutatva, és anynyira megczáfolva, hogy az említett vádak emelői, az unitarismust rossz hirbe hozni akarók, teljesen le lettek gyözve; azóta pedig — tudtomra — Schuler Libloyon kívül egy hazai író sem elevenitette fel: ez okból nem tartottam szükségesnek, említett munkámban, védőleg lépni fel oly vád ellenében, a mely már egyszer teljesen meg volt czáfolva, s ennek nyomán el volt enyészve.

Megvallom, hogy én a Schuler Libloy „Protest. egyházi jogtanát“ mostanig nem láttam. Csak most lettem arra figyelmessé a Sz. F. ur idézése következtében. S ezen nem is igen lehet csodálkozni; mert Szeben, a hol e könyvet kiadták, a könyvek megkaphatása tekintetében sokkal meszszebb van Kolozsvártól, mint Lipcse vagy London. Előbb megtudjuk azt, hogy mi jelent meg Lipcsében, Londonban, Párisban vagy Bostonban, mint azt, hogy mi jelent meg Szebenben. S valóban nagy köszönettel tartozom én Sz. F. urnak azért, hogy figyelmemet ez egyébiránt sok tekintetben becses munkára irányozta.

De helyén kivülinek is találtam az érintett vádak ellen való fellépést másodszer azért is, mert említett monographiai kísérletemet egy lap, még pedig csak minden két hétben egyszer megjelenő lap számára irván, az ily vádakra való kiterjeszkedéssel túl léptem volna annak határain.

Harmadszor azért is szükségtelennek láttam védőleg lépni fel ez alkalommal, mert én említett munkámban csak a középkorig hoztam le a szentháromság fejlődése történetét, t. i. addig az időpontig, a midőn az teljesen ki volt már fejlődve és absolut uralmat kezdett gyakorolni a keresztény könnyenhivőségen. Csupán futólag érintettem a közép- és reformatio-, valamint az újabbkori jelesebb theologusok és philosophusok nézeteit a szentháromságról, jelezvén az időt, a melyben annak absolut uralma megtört, s rámutatván a tényezőkre, a melyek annak megállithatatlan hanyatlását előidézték és biztosították.

E vádakkal szemben akkor akartam védőleg fellépni, mikor említett művemnek egy netalán lehető második, önálló kiadása alkalmával tüzetesen tárgyalhatnám a szentháromságnak absolut uralmát a középkorban: a mikor kimerítőleg előadhatnám amaz igen fontos tényezőket, a melyek a szentháromsági hitczikk tekintélyét a scholastica philosophiával aláásták, a 12-ik században pedig megtörték; és végre a mikor tüzetesen foglalkozhattam volna a protestáns orthodoxiával, és részletesen kimutathattam volna ama hitczikk folytonos hanyatlását az antitrinitarismus, socinianismus, unitarismus, a modern philosophia, modern theologia és a 19-ik század hatása és törekvései következtében.

Mínthogy pedig én mind ezeket tér szűke miatt kellőleg nem tárgyalhattam, ennél fogva mellőznöm kellett az unitarismus mellett való védő fellépést is azok ellenében, a kik Jézusnak régi confessionkban levő természetfeletti fogantatásából kiindulva, minket, régebben, hibásan dualismussal vádoltak. Azonban ha az érintett vádnak, a Schuler Libloy hibás nyilatkozata által való újabbi fellevenítését láttam volna, bizonyosan nem mulasztottam volna el — a lap szűk tere mellett is — bírálat alá venni és megczáfolni.

De térjünk rá már a dolog érdemére. Schuler Libloy, a szebeni kir. jogakademia rendes tanára „Prot. egyházi jogtana“ 5 és 6 lapjain így nyilatkozik az erdélyi unitáriusok vallásos néze-

teiről: „Die Unitarier in Siebenbürgen finden auch in der nach Verstandesgesetzen ausgelegten heiligen Schrift die Quelle des Glaubens; indeszen neigen sie insofern zum Dualismus der Gottheit, dass Jesus, wenn gleich als Mensch geboren, vaterlos und wunderbar ins Leben geführt worden sei, dass ihn Gott selbst im Himmel belehrt habe und nach seinem Tode sei er zur göttlichen Majestät erhoben; es Gebühre ihm also göttliche Verehrung. Er ist also ein gottgewordener Mensch“.

Schuler Libloynak az unitárismusról tett eme téves nyilatkozatára nézve kénytelen vagyok előre is kijelenteni, hogy ez merőben indokolatlan és alaptalan. Alaptalan azért, mert dualismust csak az lehet, a ki, miként Anaxagoras és Plató, egymástól lényegileg különböző, önálló, egymástól valamint eredetére, ugy lételére nézve is független, két örök elv létezését ismeri el; vagy pedig a ki, miként a persák, két személyes főlény létezését vallja. Indokolatlan azért, mert az unitáriusok két ily főelv, vagy két ily személyes főlény létezését nem ismerik el és nem hiszik. Szerintök az ember és a mindenség lételének egyetlen egy örökkévaló főoka van: Isten, a ki az egész mindenségnek teremtője, fentartója és gondviselője; a ki minden embernek, különbség nélkül, szerető édes atyja; a ki az emberi lélek imádásának egyedüli kizárólagos tárgya; a ki egyedül tökéletes, bölcs, igaz és szent; és a ki benne van a világegyetemben, s őt minden gyermeke megtalálhatja és közetlen hozzá juthat mindenkor. De ez az egy Isten nem létezik két, vagy három, vagy több személyben. Ő egy számban és személyben; egy lényegében, fogalmában, akaratában, törvényeiben, gondviselésében, útjaiban, munkáiban és végtelenségében. Így tanítja ezt a történelem, a szentírás, Jézus és az apostolok; így tanítja az emberi lélek öszhangja, a legszentebb és legtökéletesebb lény eszméje, az ok és okozat közti kapcsolat, a kül- és belvilág egysége, rendje és öszhangja, az erkölcsi lények célja, s a mindenségben levő törvényhozás és világkormányzás eszméje. Az unitáriusok szerint az ember Jézus Krisztus valóságos történeti személy, éppen oly ember és Istennek gyermeke, mint mi. De nem isten, nem fiu-isten, nem is isten-ember, hanem valósággal és kizárólag emberi lény; a ki azért élt, hogy az ő és az emberek lelkeiben hangosan nyilatkozó isteni, egyetemes szózatnak kifejezést adjon; a ki tanításaival és tetteivel oda törekedett, hogy az emberi lélekben levő isteni törvénynek érvényt és tiszteletet szerezzen az

emberben, az egy istenség fogalmát tisztázza, meg tanítson az Isten és felebarátaink iránt való valódi viszonyainkra, e viszonyokból folyó kötelességeinkre, s e kötelességek hű teljesítésére; és a ki azért élt, hogy nekünk életével az igaz, kegyes, istenes, erkölcsös és szent életre példát mutasson, ez által a bűnösöket a bűn elhagyására indítván, megváltsa, s az igazak reménységét bizonyossá tegye, — nem pedig azért, hogy a bűnösökért ő maga szenvedjen, vagy azok bűneiért élete feláldozásával elégtételt adjon; mert valamint a büntetést a bűntől és a bűnöstől elválasztani nem lehet, éppen ugy a büntetést sem hordozhatja el a bűnös helyett senki. Az unitáriusok Krisztusnak Mária előtti létét nem ismerik el. Szerintök Jézus sehol sem létezett addig, a míg őt Mária ezelőtt 18 századdal meg nem szülte, s ennél fogva nem örökkévaló, nem is Isten. Már pedig, ha Isten volna, örökkévalónak is kellene lennie; mert e tulajdon egyike azoknak, a melyek nélkül istenség nem gondolható.

Miután tehát az unitáriusok Jézust soha sem tartották és ma sem tartják örökkévalónak, hanem ellenkezőleg, időben, ezelőtt 18 századdal született történeti személynek, még pedig magának Jézusnak emé határozott nyilatkozata szerint: „Most pedig igyekeztek engemet megölni, oly embert, ki igazságot szóltam nektek“ (Ján. 8, 40), és a kereszténység nagy apostolának, Pálnak, eme félreismerhetetlen bizonyítványa alapján: „Egy az Isten, egy a közbenjáró, az ember Krisztus Jézus“ (1. Tim. 2, 5.), valóságos embernek tekintik; és miután Jézusnak testileg való eleve létezését semmi unitárius iratban nem lehet feltalálni, ennél fogva Schuler urnak említett nyilatkozata, merőben téves és alaptalan.

Midőn Schuler L. az unitarismusról a fennebbi nyilatkozatot tette, két dolgot bizonyított bé. Először azt, hogy ő az unitáriusok és sociniánusok közt különbséget tenni nem tudván, azonosította az unitáriusokat a sociniánusokkal. Ez az ő egyik nagy hibája, a mi azonban csak azt mutatja, hogy lehet valaki igen jeles jogtudós, de a mellett a lehető legrosszabb theologus. Másodszor azt bizonyította bé, hogy sem az unitárius nézeteknek Erdélyben való fejlődése történetét, sem pedig az unitáriusok Kátéját és Summa Universae theologiae christianae-ját nem ismeri, a hol a Jézust illető nézetek körül vannak írva és ki vannak fejtve. Ő megelégedett egy pár kiszakított sorral egy confessióból. Már pedig azt mindenki tudja, hogy a fogalom tartalmának egy vagy két jegye soha sem adhat kellő tiszta tudatot a fogalomról akkor, a mikor a fogalom több lényeges jegyből áll.

Az unitáriusoknak Jézusra vonatkozó nézetét csak akkor lehet teljesen felfogni, ha annak genesisét ismerjük, különben nem.

Midőn a lutheránus theologusok a christológiára vonatkozólag a *communicatio idiomatum*-mal, a reformátusok pedig az *unio naturarum*-mal léptek fel az egyházi christologia ellenében, e tanaik által visszaestek ugyan a kálcédoni zsinat előtti cretnekségbe; de egyúttal tovább törték a rést az egyházi dogmák absolutismusán, annál, a mennyire ezt a 12-ik, 13-ik és 14-ik század reformatorai Wald Péter, Wiclef János és Huszsz János megtörték volt.

Ez úton tovább haladtak az antitrinitariusok. Még tovább mentek a sociniánusok. A sociniánusok azt mondták, hogy a mily észszerűtlen és szentírás-ellenes az, hogy az egy isteni lényben három személy van, éppen oly észszerűtlen és szentírás ellenes az is, hogy Krisztusnak egy személyében két természet legyen.¹⁾ Mert teljesen felfoghatatlan, sőt a háromságnál érthetlenebb az, hogy egy személyben két tökéletes lény lehessen. Egy személyben nemcsak hogy két *substantia prima*, de két *substantia secunda* sem lehet; mert mindkét esetben két személyt nyernénk.²⁾ Szerintök e szerint Jézus csak egy természetben létezhetik. Nem lehet egyszerre, egyfelől végtelen és változhatatlan, másfelől véges és változás alá eső. S ez állításukat. más bizonyítékok mellett, éppen a reformátusoknak ama tételével bizonyították: „*nulla natura in se recipit contradictoria.*“³⁾

A mi a Jézus istenségét illeti, erre nézve a sociniánusok azt mondták, hogy az istenség Jézusnak nem lényege, hanem csak minősége; mert az istenség nem az ő természetének, hanem hivatalának tulajdona.⁴⁾ S az istenség csak anynyiban tartozik az ő lényegéhez, a mennyiben természetfeletti fogantatásánál fogva istennek fia és a kereszténységnek feje. A sociniánusok szerint tehát Krisztus minden természetfeletti fogantatása mellett is lényegileg csupa ember; olyan, a ki halandó levén, alája volt vetve a szenvedéseknek; de a kit Isten halhatatlansággal és teljhatalommal

¹⁾ Catech. Rac. Q. 97: „Dixerat paulo superius, Dominum Jesum natura esse hominem: an idem habet naturam divinam? Res p: Nequaquam; nam id non solum rationi sanae, verum etiam divinis literis repugnat.“ V. ö. Volkel. De ver. rel. V, 11. — ²⁾ Catech. Rac. Q. 98. — F. Socin. christ. rel. breviss. inst. Bibl. Fr. Pol. Vol. I. p. 657. — ³⁾ Volkel. De ver. relig. V, 11. — ⁴⁾ U. o.: „Christi divinitas non natura est, seu substantia in Christo existens, sed qualitas quaedam inhaerens.

ruházott fel, egyfelől engedelmességiért: másfelől azért, hogy az embereket megnyugtassa. ¹⁾)

Midőn a sociniánusok az egyház christológiájának ily fordulatot adtak, ez által egyszersmind ellentétbe is jöttek a János evangélista λόγος-sának égből való származásával. ²⁾) S minthogy a plátói és philói logos theoriáját nem fejtették ki kellőleg; nem magyarázták meg, hogy az ember az isteni dolgok ismeretére nem közép-lények, hanem saját lelke által jut el; — ezért midőn az a kérdés merült fel: honnan nyerte Krisztus mindazt, a mire az embereket tanította? a 2 Móz. 19 és 20 részci alapján az empirismushoz fordultak, s ennek segélyével azt felelték, hogy Isten tanította meg Jézust mind azokra. Még pedig olyanformán, hogy, miként Mózes háromszor ment fel a sinai hegyre Istenhez a törvény kihirdetése előtt, ugy Jézus is felment az égbe (raptus in coelum), és ott őt Isten mindenre megtanította. ³⁾)

E socinián nézet szerint tehát Jézus nem egyéb oly embernél, a ki legfőbb prófétai tiszttel van felruházva. Csakhogy miután evel fel van ruházva, ezért szerintök Jézust „segítségül is lehet hívni.“

Mikor az unitárismus Erdélyben terjedni kezdett, ⁴⁾) Dávid Ferenc azonnal észrevette a sociniánusok christológiájának e megtámadható gyenge oldalát, s a christologia előzményeiből helyesebb következményt igyekezett húzni. Szerinte a Socinféle lehetőség vagy nem lehetőség kérdés tárgya sem lehetett. A kérdés egyszerűen csak az lehetett: vajon Krisztust kell-e segítségül hívni, vagy nem? ⁵⁾) S e tekin-

¹⁾ F. Socin. Bibl. Fr. Pol. I. p. 654. — ²⁾ Ján. 1, 1—14. — ³⁾ F. Socin, Bibl. Fr. Pol. I. p. 675: „Moses typus Christi, ante primam legis promulgationem ad Deum in montem Sinai ter ascendisse legitur . . . nihil convenientius excogitari, quam ut Christus ante illud tempus, quod diximus, in coelum ad Deum, idque fortasse non semel, ascenderit, ibique aliquamdiu cum eo fuerit.“ — ⁴⁾ Megjegyzendő: hogy Magyarországon már korábban terjedni kezdett volt az unitárismus, mint Erdélyben. Egri Lukács Ungváron, Debreczenben Arany Tamás már 1561-ben hirdette, a mint ezt Meliusnak ellene irt, és „Az Aran Tamás hamis, és eretnek tévelygésinek és egyéb sok tévelygéseknek . . . meghamisítási a derék szentírásból és a régi szentírás magyarázó doctorknak írásokból.“ Debr. 1562. czimű könyve bizonyítja. Baranyában, különösen Pécsen, már 1569-ben anynyira terjedt, hogy a pécsi kath. püspök Dudith András is unitáriussá lett (Tudom. Gyűjt. 1829 VI. k.) Az alföldi ekklézsiáknak Dávid idejében már püspöke volt, t. i. Kárádi Pál temesvári pap. — ⁵⁾ Bibl. Fr. Pol. I. p. 739: „Neque quaestio est, quid possimus, verum quid ex praescripto et mandato Dei facere debeamus.“

tetben úgy nyilatkozott, hogy miután Krisztus, a szentírás szerint, egy próféta legfőbb tisztelgelésére felruházott ember, ennél fogva segítségül hívni sem lehet, nem kell. ¹⁾

Dávid Ferenczet ²⁾ e fellépéséért, s e fellépése által a christologiának adott új fordulatért Blandrata és az erdélyi socinián érzelmű papok megtámadták, egyszersmind behívták Socint, hogy Dávidot győzze le. Socin bé is jött Kolozsvárra, s 1578 októberétől 1579 apriliséig Dávidnál volt szállva. E néhány hónap vitatkozásban folyt le. Dávid F. a Socin dualisticus iránya által a monotheismust veszélyeztetve látván, hevesen kikelt Socin ellen, sőt azt mondotta neki, hogy a „ki ilyeneket (t. i. Jézust segítségül hívja) állit, az mindazt a fáradságot megkimélhette volna, a mit a szentháromság elleni harcra fordított; mert a mint látszik, e nézetekkel ismét helyre akarja azt állítani.“ ³⁾ Dávid Ferencz szigoruan ragaszkodott az ő és új testam. monotheismusához, a hol az van: „Halljad Izrael, a mi urunk Istenünk egy ur (5 Móz. 6., 4. Mark. 12, 29.) . . . A te uradat istenedet imádjad és csak őtet szolgáljad“ (Mát. 4. 119) az az, „csak őt illesd vallásos tisztelettel“ (ἀντὶ μόνου λατρεύσεις). ⁴⁾ Ez egy isten-

¹⁾ Francisci Davidis Theses propositae Faust. Socino. De non inv. J. Chr. in prec. p. 1—120. Bibl. Fr. Pol. I, 2. p. 713. — ²⁾ Érdekesnek tartom Dávidnak nézeteit saját szavaival adni elé:

„Nunc patriae invisus, si crime quaeris: id unum est:

„Unum non trinum me coluisse Deum.

„Sic pietas crimen! dum non imitabile Numen

„In plures tñmū multiplicare Deos,

„Dumque individuum ac totum sine partibus ullis

„In trina partiri religione vetor.

„Finitum immenso misceri et Numen in unum

„Confundi, sancte dum pia lingua negat.

— — — — —
 „Captivare meae jussus dictamina mentis

„Dum falsum caeca credere nolo fide.

— — — — —
 „Dumque infñitum, quem non complectitur aether

„Virgineo erubui claudere ventre Deum.

„Asserui verum et mysteria falsa negavi,

„Hoc scelus, impietas, hoc mihi causa mali.“

³⁾ Satius erat trinitatem minime impugnasse, quam ita praeter omnem rationem eam denuo restituere. U. o. ⁴⁾ A λατρεύσεις szó csupán 20-szor jó elé az új testamentumban, s mindenütt „isteni tisztelettel illetés“ jelentéssel; de sehol sem vonatkozik Jézusra.

ségi elv ellenében visszaütött minden oly nézetet, a mely ennek erejét legkevésbé is csorbitotta. Ez okból határozottan kimondotta, hogy miután Krisztus természet szerint nem isten, hanem ember, ezért imádni és segítségül hívni sem szabad, nem kell, és nem lehet. ¹⁾

Dávidnak e nézete ellenében Socin azt állította, hogy a Krisztus segítségül hívása egyáltalában nem veszélyezteti az ó és új testamentum monotheismusát. Egyfelől azért, mert Krisztusban tulajdonképen nem őt magát imádjuk, hanem Istent, a ki őt hatalommal ruházta fel. ²⁾ Másfelől azért sem, mert senki sem köteles Krisztust segítségül hívni. ³⁾ Ezt tenni, vagy nem tenni mindenkinek szabadságában áll, ugyanynyira, hogy a ki elég erősnek érzi magát a hitben arra, hogy egyenesen és közvetlen Istenhez forduljon, az ezt mindig megteheti. A Krisztus segítségül hívása csak arra való, hogy minket a hitben megerősítsen. ⁴⁾

De Dávid Ferenczet e gyenge felelet nem nyugtatta meg és nem győzte le. Ő szilárdan megmaradt Jézusnak az evangéliumok által tanított tiszta emberi volta mellett, s az ő nem imáadását tanította. Dávidnak e helyes és szentiráson alapuló nézete nagy terjedést vévén az erdélyi és magyarhoni unitáriusok közt, a socinián érzelmi kolozsvári papok, mint Hunyadi Demeter, Szathmári István, Basilius István és Eppel János, különösen pedig Blandrata, ellene támadtak, sőt ez utóbbi Bátori Kristóf fejedelem előtt, mint újitót, bevádolta. De bár sikerült is ezeknek Dávidot 1579-ben börtönbe juttatni; bár sikerült nekik, valamint az 1568-ki tordai országgyűlésen hozott és az unitarismust törvényesítő végzéssel, úgy János Zsigmondnak korát 3 századdal megelőző következő határozott fejedelmi nyilatkozatával: „mi azt akarjuk, hogy birodalunkban teljes szabadság legyen“ (Váradi Disp.)

¹⁾ Fran. Dav. Thes. De non inv. J. Chr. in prec. p. 1—120. Bibl. Fr. Pol. I. 2, p. 713. Székely S. Unitár. vall. tört. 80 l. Bod P. Anyaszentegyh. tört. 429. l. — ²⁾ F. Socin. De Chr. Inv. disp. Bibl. Fr. Pol. I, 2, p. 715: „cum eum invocando non ipsum Christum praecipue, sed Deum, qui illi potestatem nobis subveniendi dedit, revera invocemus.“ — ³⁾ Bibl. Fr. Pol. I. 715. 717. — ⁴⁾ Bibl. Fr. Pol. I. p. 715. 717: „cum Pater non possit tantum, sed omnino debeat invocari, Christus vero possit tantum. Christi invocatio . . . ad nos in fide confirmandos pertinet et ad fragilitatem nostram sublevandam. Quod si quis tanta est fide praeditus, ut ad Deum ipsum perpetuo recta accedere audeat, nec consolatione quae ex Christi fratris sui per omnia tentati invocatione proficiscitur indigeat, huic non opus est, ut Christum invocet.“

ellenkező szellemben Dávid Ferenczet elhallgattatni, — mindazáltal elvei fenmaradtak. Innen kezdve az unitáriusok nagy többsége mindig a Dávid F. nézetét követte, s ennek nyomán Jézusnak emberi voltát vallotta és hirdette egészen az 1638-ki deesi országgyűlésig. Bizonyítja ezt a deesiana complanatio létrejöttének szükségessége. Bizonyítják a Kárádi Pál iratai, különösen Dávid F. esztől a kolozsvári socinian érzelmű papokhoz intézett levele. ¹⁾ Bizonyítják azok a számos agyon köveztetések, pellengéreztetések, hivataloktól való megfosztások és megszenteltiáztatások, a melyeket, az adatok szerint, a deesi országgyűlés után, a Dávid F. nézetét vallókon erőszakosan elkövettek (F. Uzoni Hist. Eccl. MS. Tom. II. p. 984. sqq.)

Szörös vagy Ráv Mátyás, a kolozsvári szász unitária ekklezsia papja, rendkívül vágyván püspökké lenni, két ízben kísértette meg a püspöki hivatalba juthatást. Mindkét ízben mellőzve lön. Első mellőztetését avál boszulta meg az erdélyi unitáriusokon, hogy őket 1629-ben a rákóvi zsinaton a lengyel unitáriusok előtt bévádolta. Második mellőztetéséért pedig az által, hogy Gyorgyez Péter, Szörös András, Ózdi Tamás és Szentgyörgyi István társaival az unitáriusokat újítással vádolta a fejedelem előtt 1637-ben. I. Rákóczy György fejedelem megunván azt a sok zaklatást, a minek Ráv és

¹⁾ E levélben Kárádi P. hevesen kikel a kolozsvári papok ellen, s hibáztatja azokat. Levelét így kezdi: „Quoniam in omnes propemodum orbis Christiani plagas horrendae proditiōnis vestrae fama promulgata est, qui instar fratris vestri Judae Iscariotis, hominem pium innocentem, ac plane valetudinarium et viribus destitutum, Franciscum Davidis, contra conscientiam vestram false et inique ad perpetuos carceres condemnastis, et supplicio dignum judicastis. Ejus, ut nunc quidem intellexi, Dominus vitae et calamitatis finem tandem imposuit, ac eum ex hac luce hominum ad aeterna gaudia transtulit. Cujus equidem tanta erat virtus, pietas, sapientia et doctrina, ut in ejus unius vita et gubernatione secundum Deum omnis hujus afflictac ecclesiae dignitas, tranquillitas, salus denique consistere videbatur. Quem si Deus per scelera vestra eripuit nobis, nihil quidem fingi potest calamitosius et ad ecclesiae ruinam perniciosius, nisi nobis ille idem Deus propitius sit, ac mala omnia pro sua bonitate mitiget. Peccastis, iram Dei provocastis, inique egistis, ut nonnisi gravis et horrenda expectanda vobis sit criminum vestrorum divina ultio. Neque vero aliam ob causam sane justum illum Deus misericors ex hac miseria mundana jam sustulit ne videlicet inevitabilem, intollerabilemque afflictionem et punitionem, quam Deus justus pro debitis vestris super vos inducturus est, videat. Non enim omnino summus ille monarcha hoc facinus vobis una cum principe vestro, et assentatore ac proditore vipereo doctore Blandrata nefario jnultum patietur.“ stb.

társai részéről ki volt téve, e kérdés elintézésére Deésre országgyűlést hirdetett 1638. jul. 1-jére. Az ügy az országgyűlés elébe került, s nehány nyugtalan ember ügye az egész unitárius egyház ügyévé lőn, — ugyanynyira, hogy ennek elintézésétől az unitarizmusnak léte, vagy nem léte függött. A dolog vége a lett, hogy az erőszakos I. Rákóczy György és a nagyobb részben orthodox gondolkozásu egyénekből álló deesi országgyűlés, — melynek tagjai nem szívesen nézték egy szabad irányu, s éppen a háromságot és Jézus istenségét tagadó felekezet lételét Erdélyben — egy hitformát erőszakolt az unitáriusokra, a melyben Jézusnak istensége különösen ki lőn emelve.

Azonban habár a lételért küzdő unitáriusoknak el is kellett fogadni e hitformát, mindazáltal Jézust soha sem ismerték el absolut istennek, a mi a dualismust lehetővé tette volna. Elfogadták ugyan Jézusnak az Isten creje által való fogantatását; ¹⁾ de mind a mellett csupán embernek tartották. Bizonyítja ezt az a magyarázat, a mely szerint ők Jézusnak a deesiana complanatioban foglalt istenségét Kátéjokban és a fejedelmi különös tetszéssel való helybenhagyást nyert Summa universae theologiae Christianae-ban értelmezték.

Az unitáriusok által 1854-ben kiadott Káté és a Summa Univ. theol. Christianae a Jézus istenségét így értelmezi: „Az Isten egyetlen egy. . . S az atyának egy istensége megáll és az irás fel nem bomol, jöllehet a Krisztus is isten, sőt több istenek is vannak, mind a mennyben, mind a földön, u. m. az angyalok, a birák, kikre nézve az Isten istenek Istenének mondatik.“ ²⁾ Jézusnak egyetlen egy unitárius irat sem tulajdonit isteni tulajdonokat; sőt az említett Káté, az orthodoxia által Jézusnak tulajdonított „örökkévaló“ tulajdonság ellenében, mely nélkül pedig isteni lény nem gondolható, csak annyit mond: „eleve tudott,“ a mi egyszerüen nem egyéb, mint egy az Isten mindentudóságából vont következmény.

Ennélfogva nagyon téved Sch. L., midőn azt állítja, hogy az unitáriusok dualismust vallanak; mert az unitáriusok Jézust egyáltalában nem tartják absolut istennek. Confessiójok és kátéjok is

¹⁾ Katechesis, Kolozsv. 1854. 21. l. 1 pont. Ferencz J. Unitár. Káté Kolozsv. 1869. 78. k. — ²⁾ Katechesis, Kolozsv. 1854. III. XIII. kérdések. Summ. Univ. theol. part. I. cap. I. §§. 37--40. Part. II. cap. II. §§. 44. 45.

csak anynyiban nevezi istennek, a menynyiben bár mely más kitünő egyént, fejedelmet istennek, földi istennek, lehet nevezni, s nevez is a szentírás, méltóságuk kifejezése végett. ¹⁾

A mi Sch. L. nyilatkozatának azt a részét illeti, a hol azt mondja, hogy az unitáriusok Jézust istenné lett embernek tartják, ez így szintén nem áll. Nem, mert az unitáriusok Jézust egy életét történetileg bevezett embernek, pályáját híven megfutott, az Isten és felebarátai közti viszonyt tisztán megismerő és ezt teljesen, igazán és nemcsen betöltött férfinak tartják. Bár menynyire igyekezett is az orthodox egyház Jézust az emberiségből kiszakítani, őt istenné emelni, s ez által a polytheismust újra felleveníteni és életbe léptetni: az unitáriusok mindig irtóztak e pogány iránytól. Előttök az látszott mindig az örök életre vezető helyes utnak, hogy az atyát ismerjék egyedüli igaz istennek, s az evangelium alapján tisztán ismerjék Jézust. Hogy minden ellenséges befolyás mellett is menynyire igyekeztek e helyes úton maradni, bizonyítja a *Summa Universae*, a mely Jézust kizárólag embernek tanítja: „*Jesus natus est ex semine Davidis, matre existente beata Maria virgine. . . . Non tantum fuit conceptus, natus; verum etiam scribitur fuisse infans, fasciis involutus, profecisse sapientia, ignoravisse, esurivisse, edisse, sitivisse, bibisse, dormivisse, flevisse, . . . quin subjectus fuisse omnibus humanis infirmitatibus, mortuus. Appellatus homo. Ipse etiam Christus se dixit hominem. Nisi constaret Christum Dominum fuisse verum hominem, nulla esset certitudo salutis.*“ ²⁾ Ehez azt hiszem, semmi commentar nem kell.

Ime, ezek azok a bizonyítékok, a melyek mutatják, hogy az unitáriusok dualismust nem tanítanak. E bizonyítékok oly tiszták és világosak, hogy a ki még ezek mellett is dualismussal tudja vádolni az unitáriusokat, az azt bizonyítja bé, hogy sem a szavak közönséges jelentését nem érti, sem exegetálni nem tud.

Az egyetlen nehézség, a mit az unitarizmus ellen fel lehetne hozni, az, hogy a régi confessiókban különös súly van fektetve Jézus természetfeletti fogantatására. Ámde ez is oly nehézség, a

¹⁾ I. Kor. 8, 5. Ján. 10, 35. Ferencz J. Unitárius Káté. Kolozsv. 1869. 77. k.

— ²⁾ *Summ. Univ. theol. Part. II. §§. 10. 24. 26.*

melynek okát egyfelől az elmúlt három századnak pillanatra való elsötétülésében, és fejletlenségében; másfelől a fenyegető fellegek által előidézett kényszerűségben kell keresni. Vannak ugyan az unitáriusok közt ma is többen és igen jelesek, olyanok, a kik Jézus csodálatos fogantatása eszméjéhez ragaszkodnak. De másfelől vannak, és igen sokan vannak olyanok is, a kik az unitarizmus kezdetén kifejlett tiszta unitárius tudathoz ragaszkodván, Jézust épen oly természetes úton származottnak tartják, a hogy más ember születik. Ez utóbbiak jól tudják, hogy Jézust az ő keleties érzelmű és gondolkozásu követőinek iránta való lelkesedése vette csak körül csodaszerű eseményekkel; olyanokkal, a melyek a keresztényen vallásra legelőbb áttért zsidó és pogány nép sajátai valának; de a melyek egy távolabbi és higgadtan vizsgálódó előtt — mint lényegtelenek — eltűnnek az emberiség legnagyobb férfiától, s a mythussal vegyített lény helyett, egy történeti, nemes és magasztos lény marad, a ki életének igazán való felhasználása és kötelességeinek hű teljesítése által magasan kivált az emberi törpeség felett, minket maga iránt valódi szeretetre és őszinte hálára kötelezett. S e különbség miatt még sem jut eszébe egyik vélemény követőinek is üldözni a másikat. Sokkal inkább tisztelik őket a lelkiismeret szabadságát, mint hogy egymás lelkiismeretét akár saját nézeteiknek rájuk erőszakolása által, akár alaptalan vádakkal korlátozni akarnák. És én azt hiszem, hogy ez az „a szabadság, a melylyel Jézus minket szabadokká tett.“

Simén Domokos.

A brit és külföldi unitárius társulat évi nagy-gyűlése.

Angol unitárius atyánkfiai f. év május 24-én tartották meg Londonban az essex-streeti egyházban, évi nagy-gyűléseket. Az ünnepély szónokának nagy hire, valamint a társulat munkálkodása iránti mind-mind fokozódó érdekelttség rendkívül népes gyülekezetet vonzott a mintegy 100 éve Lindsey Theophil, az angol unitarismus egyik zászlóvivője által alapított ódon stylum egyházba. Magasztos ének, imák s az Ap. Cselekedeteiről irt könyv VI. és VII. fejezeteiből kiszemelt versek olvasása után tiszteletes Coquerel Anastasz ur, a párisi világhírű reform. hitszónok, a szabadelvű kereszténység egyik kitünő apostola, lépett a szószékbe, s az Ap. Csel. VI. r. 11, 12, 14 verseiből vevén alapigéit, igazi keresztényi eszmékkel gazdag, s hozzá még angol nyelven elmondott beszéddel ragadta el hallgatóit. A jeles beszédet szándékunk lévén később irodalmunkba a K. Magvető útján átültetni, most csak annyit említenk meg, hogy a beszéd főtárgya a kereszténység első korbeli terjedése s a vallási szabadság és előhaladás ama nagy leczkéi, miket az István első vértanu történetéből vehetünk. Szónok állítása szerint a reformereknek a következő két nagy elvet kell szem előtt tartaniok: először: hogy ragaszkodnunk kell Krisztushoz, mint a vallásos élet kútfejéhez; és másodsor, hogy haladjunk folyton előre, és tökéletesítsük a munkát, a melynek bevégezését az Ur reánk bízta, a menyinyiben a keresztény vallás folytonos reformatio, mely mindig új meg új világosságot terjeszt s mind inkább inkább fejlődik. A keresztény vallás,— mondáigen jól eltalálva,—reformatioja a világnak, és reformatioja önmagának a szellemi fejlődés természetes törvényénél fogva, s hogy a keresztény vallást reformálhasuk: ragaszkodnunk kell Krisztushoz, a kútforráshoz.

A szabadon, irás és jegyzések nélkül elmondott s feszült figyelemmel hallgatott hitszónoklat után collecta volt a társulat ja-

vára, mi 750 forintra ment. Mire a gyűlés a bezáró himnus elneklése után rövid időre eloszlott.

Egy óra tájánt d. u. ismét özsze gyűlvén, az imaházban, Grundy J. Esqu. előlülése alatt titkár Spears ur érdekes jelentést olvasott fel a társulat egész évi működéséről. „A kereszténységben — ugymond — rendkivül figyelemre méltó jelenség ez idő szerint, hogy a felekezetek egyre szakitnak oly tételekkel, a miket századokon át lényegesen szükségeseknek tartottak a keresztény vallás épségben való fentartására, azonban most a legmagasabb egyházi és társadalmi állásu férfiaktól is tévelyeknek ismervék el, — melyek az egyházba egészen más forrásokból csúsztak be, mint a melyből mi vallásunkat meritjük, szóval, egy új reformatio hajnalának világos jeleit észlelhetni minden egyházban; a római katolikustól a legújabbán támadt sectáig, előbbre törő mozgalom kovásza van munkában; s minden theologiai kérdés, mely eddigelé minket más hitrokonnoktól megkülönböztetett, vitatás és újabb átvizsgálat alá van vonva, hogy eleget tegyen a gondolkozó elmék előhaladott értelmének s azon érdeklődésnek, a melyet egy észszerűbb és a szentirással egyezőbb vallás iránt érezni kezdettek. E szellemi iránynak tanujelül szolgálhat az is, hogy az 1871 évben több theologiai mű jelent meg, mint az irodalom bármelyik más osztályában. Üdvözöljük a theologia e növekedett tanulmányozását s a komoly gondolkodás mind ezen jeleit, nem lévén tudomány, mely annyira ébresztené a lelket, fejlesztené az emberek elméjét, s oly nagy befolyással lenne az egyéni és nemzeti boldogságra mint a vallástudomány, ha ez a keresztény igazságok iránti tisztelettel és szeretettel van összekötve. E végre semmi alkalmat nem mulasztott el társulatunk a maga segédforrásaihoz képest, hogy egyesitse azon egy közös cselekvésben s barátságos összeköttetésben azokat, a kiknek céljai hason irányuak s bel- és külföldön a vallásos kötelesség ezen mezéjén munkálkodnak.

A bel-missiót illetőleg: segédforrásaink legnagyobb részét honunk határain belől fordítók elvünk terjesztésére; felolvasásokat rendeztünk csaknem minden részében az országnak, a költségek nagyobb részét saját pénzalapunk fedezvén. Ezer meg ezer nagyobb és kisebb nyomtatványt küldöttünk szét az unitárizmus bibliaszerű elveinek terjesztése végett. Gyülekezeteink vallásos tevékenységét tanusítja az a tény is, miszerint jelenleg tizenkét új templom van épülőben, melyeket a mi pénzalapunk segedelmez. Hét vidéki tár-

sulatnak nyújtottunk 750 forintnyi segílyt missioi munkájokra, s buzditólag hívtunk fel tehetősebb gyülekezeteket a szükséggel küzdő kisded egyházak s állomások segíyezésére; mert egyetlen állomással sem szabad felhagynunk akkor, a midőn oly sokan sovárognak oly istentisztelet és vallásos oktatás után, a mely inkább egyezik az észszel és erkölcsi érzéssel, mint a melyet környezetökben találnak. Skócziai missiónk reményteljes. Glasgow városban most nyílt meg egy második egyház rendes lelkészettel. Sok itt az aratni való gabonánk, de nem kapunk elég munkást, elég lelkésznek vállalkozó férfiut. A calvinismusnak Skócziaiban kemény tusája kezdett lenni a kor szellemével; unitárius és a velünk rokon universalista lelkészek egyre tartják vallási felolvasásaikat a skót helységekben, melyeket a nép szembetűnő kíváncsisággal hallgat s mind mohóbban fogadja és vásárolja vallásos könyveinket, röpiratainkat. Reményteljes jelek mutatkoznak minden irányban, hogy a skót nép vallásos életéről oszladoz a rideg és szűkelmü bigottság vastag köde s méltó, hogy társulatunk bőkezüleg támogassa Skócziaiban működő barátainkat.

Könyv- és tract-osztály: Egyike korunk örvendetes jelenségeinek az unitárius irodalom iránt mind inkább növekedő érdekeltség. Ezelőtt néhány évvel még nagyon nehéz volt megnyerni valamely nagyobb londoni czéget unitárius munkák kiadására, vagy a Times hirlapot unitárius hirdetményekre. Mindez merőben megváltozott: és most hat hires könyvkereskedőnk van, a kik örömet vállalkoznak unitárius könyvek árulására, sőt a társulat maga is bátor volt saját könyvkereskedést állítani fel, melynek nem is képzelt szerencséje van. Könyvesboltunk soha sincs vásárlók nélkül. Legujabban a következő műveket adtuk ki: Vance Smith „a biblia és népszerű theologia“ czimű könyvének harmadik kiadását, a melynek nyomtatásjogát írója nekünk ajándékozta; Priestley „a keresztény vallás megromlásának történelme“ czimű könyvének második és Channing munkáinak harmadik kiadását, s Dr. Beard ily czimű könyvecskéjét: **Miért vagyok én unitárius?** Ennek is a nyomtatási joga ide van ajándékozva, s összesen 17,000 kötet nagyobb könyvön nyomtatva közelebbi gyűlésünk óta. A kisebb könyvek, tractok és röpiratok példányainak száma 107,500. A közelebbi tizenkét hónap alatt szétosztottunk ajándéku 3,120 könyvet és 106,000 tractot — kisebb nyomtatványt. A társulat szives háláját fejezi ki

több hölgynek és uraságnak beces könyvheli adományaikért, melyekkel a társulatot megajándékozták.

Külviszonyainkat illetőleg: kötelességünknek tartotuk barátságos közlekedésbe jöni a más országokbeli hitrokonokkal. Első helyen áll itt

Amerika, hol a mult évben tiszt. Ierson urnak mint az amerikai unitárius társulat nagy gyűlésére küldött legelső képviselő követünknek látogatása, s az ottani egyházakban tartott prédikálása szilárdította azon kötelekeket, a melyek köztünk s az egyesült államokban virágzó unitárius és universalista egyházak közt léteznek. A chicagói borzasztó égés miatt mindenökből kipusztult hitrokonaink irányában a részvét 27.850 forint adományban nyilvánult.

Franciaországban is vannak már mind-mind növekvő számmal, a kikhez hitbeli rokonérzelem kapcsol. A legmélyebb érdeklődéssel viseltetünk főleg a Coquerel Athanáz ur és lelkészársai fáradhatatlan erőfeszítésök iránt, a kik kimondhatlan nehézségek és gondok közepett munkálkodnak azon, hogy tisztább és észszerűbb vallás elveit mozdítsák elé hontársaik között. Küzdeniök kell a lelket elzsibbasztó babonáság ellen egyfelől, s egy borzasztó istentelenség ellen másfelől, azzal az erős meggyőződéssel, hogy az erkölcsi és vallásos érzést kell mindenekelőtt mindinkább kifejteni és erősíteni. mielőtt remélhetnék az ország újjászületését megérni. Coquerel urnak sikerült angol isteni tisztetletet is rendezni a sz. andré-i egyházban, hol ő maga tart egyszer havonként angol nyelvű szent szolgálatot. Választmányunk ide is szolgált könyvküldeményekkel.

A németországi protestáns egylettel is hitrokonias összeköttetésben vagyunk néhány év óta. 1871-ben szívélyes meghívást kaptunk az egyletnek Darmstadtba összehívott gyűlésére, hová el nem mehetvén, levél útján üdvözlöttük német hitrokoninknak egy második vallás-reformatio iránti kilátásait és törekvéseit, mint a mely reményünk szerint minden tekintetben méltó lenne a néphez, melynek az első reformatiot köszönjük. Jelenleg unitárius könyvek raktára van bérendezve Berlinben. Herschel ur kezelése alatt. Hollandiából is, hol az unitárius hitnézetek gyors haladásnak indultak néhány év óta, testvériségi üdvözeteket vettünk több velünk „hiszek egy“-ező szabadelvű reformertől.

Olaszországban nagy tehetségű s buzgalmu apostolunk van milánói tanár Bracciforti urban, a ki nyíltan vallja, tanítja és

terjeszti az unitárius vallást, más tanult és jeles férfiakkal, a kik minden alkalmat megragadnak szívébe csepegtetni a népnek, miként a vallás reformálása Olaszországban azon elvekre alapítandó, miket az angol és amerikai unitáriusok vallanak. Már is több ily szellemű könyv adatott ki olasz nyelven; Channing műveiből is néhány beszéd megjelent egy milánói havi közlönyben.

A magyarországi unitáriusokkal való viszonyunk kielégítő és használatos. E hitrokonaink ismét óhajtanának egy ifju embert (jövő octoberben) küldeni, teljesebb kiképztetés végett a Manchester New College-be Londonban. Mi értesítettük őket az iránt, hogy a rendes 1000 forintnyi pénzsegély meg fog adatni azon ifju költségeinek fedezésére. A jelenleg itt levő papjelölt, Kovács János, folyó évi juliusban végzendi be tanulási idejét, s visszatérend hónapja. Nem csekély fontosságú eseménynek tartjuk, magyarországi hitrokonink közt a Channing műveinek magyar nyelven való megjelenését, az amerikai unitárius társulat segélyével.

Indiával is volt némi közlekedés, a menyinyiben létezik ott néhány, nagyrésztint benszülöttekből álló gyülekezetünk; de nézetünk szerint most még csak irodalmi műveink által gyakorolhatunk némi hatást Indiában, terjesztve a valódi miveltséget, mivégre nem csekély menyyniségű könyvet küldöttünk oda részint szétosztás, részint egy Calcuttában állítandó könyvtár számára. Átalában most a szoros egyistenhívő Brahma Somaj, mely a keresztény nevet fel nem véve, keresztény elveket követ, lobogtatja Indiában az unitarismus zászlóját s célja a nemzeti törzsből sajátos jellegű termőfáját növesztetni a vallásos-erkölcsi életnek.

Elvégül, titkár buzdítja az unitárius ügy barátait az anynyi oldalról igénybe vett társulatnak az eddiginél lelkesebb és erőteljesebb pártolására. Eddig csak egyes unitáriusok, úgyszólva rendes felhívás nélkül, segélyezték a társulatot éventei aláírással. „Követniök kellene, ugymond, az amerikai hitrokonok példáját, a hol évenként bizonyos ünnepnapra — november második vasárnapjára — nagyszerű adakozások rendezvék minden templomban, hová ilyenkor jól felkészülve jelennek meg a buzgó hivek. S e szerint az amerikai unitárius társulat évi bevétele rendszeren 100,000 dollár, míg az angol társulaté alig 5 vagy 6 ezer font sterling. Buzduljunk azért időnk és erőnk nagyobb mérvbeni feláldozására, hogy a vallásos élet és megújhodás munkája hatályosabban mehessen elő. A más felekezetheliek gyakran vádoltak minket buzgalom hiányával

annak előmozdításában, a mit mi Isten igazságának tartunk. Aránylag lassu szaporodásunkat s imaházaink nem elég buzgó látogatását érvül használják fel a mi vallásbeli nézeteink ellen. Való, hogy mi mint felekezet igen gyors növekedéssel nem dicsekedhetünk, s kétségkívül bizonyos pontig magunkat is hibáztathatjuk e részben. Azonban kérjük vádolóinkat, gondolják meg, hogy az Isten országa nem ugy jó el, hogy az emberek észrevehetnék. Egyházunk lassu növekedése nem lehet a mi hibánk, nem lesz a mi hibánk és gyalázatunk akkor, ha kötelességünket istenesen megteszszük. Mi hiszszük, Isten azzal a magasztos hivatással bizott meg minket, hogy az örök igazság templomát építsük fel, melyet az idő keze s e világ semmi viszontagságai sem lesznek hatalmasok öszszerombolni. Ennélfogva mi nem várhatjuk munkánknak azt a közvetlen eredményét, mint valamely ideigtartó diadalivnek művésze. A mester, a kinek mi szolgálunk, csak a lelkes és hű munkás-ságot kívánja tőlünk; a sikert bizvást reá hagyhatjuk. És már is nyilvánul egy erős sejtelen, mind világosabb meggyőződéssé válva a kereszténységben, hogy a mikor eljő az idő, mert el kell jönie, a melyben a hitfelekezetek nagyban elviselt, elnyűtt credóit ujra átnézzék, átalakítsák, az unitárius hittan is ott lesz igényeivel, a miket nem lehet fontolóra nem venni a jövő egyházának szervezésekor.“

A jelentés és számadás helyeslése s kinyomatásuk meghatározása után elnök üdvözlő a más országok küldötteit. A társulat működéséről megjegyze, hogy az soha senu volt telvébb étellel és buzgalommal mint jelenleg, egyiránt munkás újabb egyházak alapításában mint oly irodalmi művek kiadásában, a melyek alkalmasok a vallás tiszta és magasztos elveit terjeszteni el Angolhon és más országok népei között. Elnök koránt sem hiszi, hogy az igazság csupán az unitárius vagy bármelyik hitfelekezetnek volna kizáró birtokában, azonban úgy érzi, mintha az unitarismus inkább őszhangzanék a kor szellemével és érületével mint az országnak akármelyik más vallása. Ha azért valójában becsüli egy unitárius keresztény a maga vallását, mint legdrágább kincsét, áldozzon is érte, még pedig azzal a bőkezűséggel, mint áldoznak az amerikai hitfelek öszszes egyházuk közczéljaira stb. stb.

B o w r i n g u r, a tisztos ősz, mint egyedül fennálló töredéke ama kitünő férfiaknak, a kik öszszecsatolvák a társulat születésével, nagy lelki gyönyörködéssel állítja szembe a jelent a multtal s szem-

léli azon irány-hullámok mind inkább terjedő, erősbülő gyűrűzetét, melyek a jobbról a legjobb felé viszik az emberiséget. Nagy előhaladás történt Indiában az egy igaz Isten tiszteletében. „Jelen voltam, ugymond, a Brahma Somaj templomában, midőn ez Calcuttában csaknem egymaga állott az egész országban, s azóta már száznál több templomban hirdetik az Egyetlenegy lény tiszteletét, a ki nek nincsen második vagy harmadik személy társa. Ugyan e haladás szemlélhető a Buddhistáknál. Ők is tanulnak, vizsgálódnak; s a buddha-vallás főnöke maga mondotta nekem: „Ne gondoljátok, mintha mi szemünket behunynók a bölcsék tanításai elől; mi elvetjük saját könyveinkből mind azt, a mi a jelen bölcsészet fölfedezéseivel meg nem egyeztethető“. S a Mahomedánusok közt is észlelhető előhaladás: valahová ők Afrikában bevihetik az arab nyelvet, azzal együtt beviszik az egy Isten tiszteletét is. A világ minden részében fel van ébredve a vizsgálódás szelleme, a mi nem maradhat nagyszerű befolyás nélkül a népek lelki életére. Több unitárius van azoknak keretén kívül, a kik e nevet hordják, mint a menyuyi ezen belől van. Azért kötelességök oktatni, nevelni a közvéleményt stb.“

Titkár jelenti, hogy három levelet vett N é m e t o r s z á g b ó l: a német protestáns-egylet elnökétől Dr. Bluntschli-tól, bremi luth. lelkész Dr. Manchot-tól, s berlini egyetemi jogtanár b. Holtzendorftól, a kik a protest. egylet követeiképpen bár igyekeztek az unitár. társulat jelen nagy-gyűlésén megjelenni, de legyőzhetlen akadályok mián a nagy utat jelenleg nem tehették meg, s a személyes találkozás iránti forró óhajuk valósulását a jövő évre kelle halasztaniok. A levelekben az angol unitárius hitrokonaik iránti legmelegebb rokonszenv hangja nyilatkozik s az a mély meggyőződés, hogy a protestantismus jövőjének alapja nem lehet más, mint az egyház életének az újabbkori miveltséggel és tudománynyal való őszinte kibékülése.

M a r t i n e a u u r a társulat nevében üdvözli a keleti és nyugoti continensek vallásos társulatainak megjelent képviselőit. „Figyelemre méltó jelenség — ugymond — hogy évről évre mind növekedik a többi nemzetek képviseltetése a társulat gyűlésein. E tényben korunk jellege nyilatkozik a vallásos átalakulást illetőleg, a mely, most sokkal mélyebben működik és nagyobb szerű czélok felé irányul, mint e társulat korábbi szakaszában. E társulat tisztán unitárius társulat, s egy ily társulat követéül jelent meg amerikai

hitrokonunk is, azonban hogyha németországi barátaink itt e gyűlésben jelen volnának, nem viselnék a képét teljességgel semmi egyháznak, a mely unitárius nevet visel, ők csupán jelképezői lennének itten bizonyos eszmék és vélemények hallgatag mozgalmának, a mely újabb időben több-több lelket ragad meg, a kik tulajdonképpen nem tartoznak valamely külön egyházhoz, de mégis öntudatával bírnak az elvek és érzelmek bizonyos egységének és hasonlóságának. Így azon kitünő hitszónok, kinek ma reggel szerencsések valánk ékes beszédét hallgatni, egy oly egyház képviselője gyanánt van itten, a mely francia protestáns vagy reformált nevet visel. E szerint a mi egységünk nem anyuyira névben, mint érzelemben s a feladat közös voltának öntudatában áll. A katolikus és protestáns egyházakban történő mozgalmakra nem tekinthetünk a nélkül, hogy észre ne vennők az eszmét, mely ama rokonérzelmek alapjául szolgál. Mi történt a katolikus egyházban? Egy ember csalatkozhatlanságának nyilvános kikiáltása. S mi történik a protestáns egyházban? Mindenfelé látjuk a lényegeseknek tartott orthodox tanok szétporlását, mint egykori bálványképek büverejének eltüntét. Felettébb ritkán hallani most igazhíttű szószékekről az emberi természet romlottságát, eredendő bűnt, Krisztus engesztelő áldozatát s több ily dogmákat még csak érinteni is, a melyeket néhány éve még az idévezítő hit jelvényeinek tartottak. Az orthodoxyának van mégis egy czikkje, a melyhez még mindig ragaszkodnak, s ez Krisztus megtestesülése (incarnatiója), oly tünemény ez, mely nagyon hasonlít ahoz, a mi a katolikus egyházban véghezment. Az emberek eleitől fogva forrón vágytak találhatni valamely külső isteni tekintélyt, a mely az istent összekötné az emberrel bizonyos meghatározott, concret, történelmi tényben, olyatén személyiségben, a kihez ragaszkodhatnának, s a kinek közbenjárása által, nem egyenes uton, képesek lehetnének saját váltságokat, üdvöket megszerezni. A csalatkozhatlanság dogmája a kathol. egyházban arról tesz bizonyosságot, hogy sokan ezt a tekintélyt egy élő emberben kívánják bírni; a megtestesülés hívói a végelhatározó tekintélyt egy történelmi emberben akarják bírni, kikerülvén azt, a mire miveltebb korunk törekvése irányul, — hogy t. i. minden ily közvetítő tekintély nélkül, minden egyéni lélek egyenes viszonyban áll a minden lelkek teremtőjéhez és urához — (tetszés.) E mozgalmak tehát olybá veendők, mint végleges erőlködések ama tannak kike-

rülésére, mely az emberi lelket egyenes és személyes viszonylatba akarja teinni a világosság atyjával; s azoknak, a kik e tannak vallói, bármiként nevezzék is magokat, kötelességük védeni az evangéliom igazságát, s kinyilatkoztatni, hogy a mult idők nagy szellemeinek, a kik úttörői voltak az új vallásoknak, nem lehet, nem szabad, hogy közéjük és az Isten közé tolakodjanak. Az ő küldetésök csupán az volt, hogy embertásaiknak segílyt nyujtsanak, melynél fogva saját személyes viszonyukat föltalálhassák: de ha e viszony fel van már találva. szükség, hogy az független és egyenes legyen, a melyben, az eldödek iránt tartozó hálaérzelem mellett, lehessen élő közlekedésök a lelkek atyjával. Franciaország az uralkodó hatalom üldözései által már régen meg lön fosztva népessége legnemesb részeitől, s oly állapotba sülyesztve, a miből soha egészen és szellemileg fel nem gyógyult, egy lelketlen, nem — való katholicismussal és egy gyenge s küzködő protestantismussal; de bármilyen csekély volt a protestáns egyház, tagjai között voltak található Franciaország femköltebb szellemei; s ez idő szerint a francia protestántismus képviselői résztvevén az angol unitariusok istentiszteletében, férfias, szabad lélekkel elismerték azon eredményeket, mikre ez ország protestántismusának mulhatlanul vezetnie kellett. Ez új tény. A közelebbi nemzedéknél még lelki felháborodást okozott volna ily benső testvéresülés az angol unitáriusokkal. . . . És kinek köszönhető e változás? Kiválóan a Channing műveinek, a melyek francziára is átfordítvák s az unitarizmusnak oly állást vívtak ki, a milyent soha sem foglalt el azelőtt. — Továbbá az angol unitarizmus sok hálával tartozik Amerikának is, melynek képviselőjét Lowe urban van ma szerencsénk tisztelhetni. Vannak kik kétségbevonják a mi hála kötelezettségünket azon szabad szellemek miatt, a kik ujabb időkben Bostonból támadtak, mintha ezek homályt vetettek volna a felekezetre, melyből kikeltek; de én részemről soha sem osztottam e nézetben. Nem osztottam Parker Tivadart illetőleg, (tetszés), s midőn az ő könyvei először jöttek Angliába, érzém, hogy habár sok dologra nézve nem vagyok vele egy értelemben és nem helyeslem a szigort, a melylyel olykor meggyőződését kifejezte, ő mindamellert is a jövőnek igaz prófétája. Nem átalom ugyanazt mondani azon radicalis pártról sem, mely az unitariusok közül vált ki, mert habár nem egyezem is velök, lehetetlen az őket lelkesítő szellemet észlelni, és nem érezni, hogy a mi téves nálok, el fog enyészni, mialatt a mi jó az ő tanításaikban,

maradandó lesz. Bármennyire különböznek is nézeteim ama férfiakétól, mint Frothingham, Abbot és Conway, elég nagy terjedelmű az Isten világtengere, nyitva áll az mindenki előtt, a legkülönbözőbb hajók is szedelhetik annak hullámit. — Németországi barátaink ámbár nincsenek jelen, de leveleik által kifejezték rokonszenvöket. Menynyire változott a világ Németország iránti viszonyainkra nézve is! Egypár évtizeddel ezelőtt a művelt angol is még sokat gunyolódott a német metaphysicával és rationalismussal, egyiket némi tulfeszült holdkórosságnak, a másikat forradalmi szellemességnak tartván. Részemről meg kell vallanom, hogy kora ifjúságomban a Lessing és Herder könyvei a legmélyebb hatást gyakorolták szellemem fejlődésére. A mi a német vallási viszonyokat illeti: erős meggyőződés, hogy egy új reformatio hajnalik ezen országra, a mely arányos mérvben állandó e nemzet roppant terjedelméhez, és hogy a német kereszténység oly nagyszerű leendő szellemi erejére, mint a német birodalom Európára kiható politikai befolyására nézve. (hoszszas tetszés.)“

Mellőzve a többi határozati javaslatot, csak azt említem meg, a mely így hangzik: „A gyűlés véleménye szerint az 1870-ki népnevelési törvény oly pontokat foglal magában, melyek a vallásos egyenlőség elveit megsértik.“ A javaslat nagy többséggel elő fogadva. Javaslattervő így végző: „Hagyassék ki a népnevelési törvényből mindaz, a mi oda vezethet, hogy a gyermeknevelés egyházi kezekre bizassék. Legyenek a nemzeti iskolák valódi iskolák, a hová a pap mint pap nem teheti be lábát, hanem kezelje a nép maga saját iskoláit, a pap maradjon papnak és szentelje magát szívvel lélekkel a nép vallásos nevelése és üdvezítése magasztos feladatára. (Nagy tetszés.) —“

A Collatio (ozsoma) másnap délután tartatott a kristály palotában, mintegy hatszáz személyre szánt terítékű asztalnál, rendkívül számos hallgatóság jelenlétében. A szebbnél szebb pohárköszöntések és beszédekből helyszüke miatt csak némi töredéket közzölhetünk.

A királyné és az egész világ polgári s vallásos szabadságát éltető köszöntés után elnök Grundy Esqu. a Társulat virágzását köszöntette fel. „Melegen fogadhatjuk, ugymond, e toasztot, mert hisz az „édes magunkért“ van. És ha körültekintek e teremben, mely telve felekezetiünk férfi-diszével, virágával s kellemesítve a más nem szépségével, nem lehet nem éreznem, hogy van hatalom

e társulatban, a minőt még soha sem fejtett ki.“ S itt elnök újra felemlíti egy csarnok építésének szükségességét a fővárosban, mely lenne központi gyüldéjük, s mely egy első rangu vallásos könyvtárt foglalna magában. Felemlíti továbbá, hogy évenkénti Collecták rendeztetnének minden egyházaikban, alkalom adatván a gyülekezeteknek szabad akarat szerinti áldozattételre a társulat számára. Ezen eljárás meg fogja ismertetni a társulat létezését, a közönségnél minden férfival, nővel, gyermekkel, s elüzi azt az országszerte elszórt téves véleményt, mintha e társulat egy csupán londoni unitárius társaság volna. sat. —

Ezután elnök felköszöntve Coquerel ur egészségét s a társulat háláját kifejezve „nemes és szivreható“ beszédéért „reményét nyilvánítja az iránt, hogy a francia alkotmányos szabadság nem sokára meg fog szilárdulni hasonlóan az angolokéhoz. Coquerel nem tudna önmagával kibékülni, hogy ha köszönetet merészelve elfogadni az angol néptől s különösen az unitárius felekezettől, a melyek oly nagyszerű bizonyosságát adták az ő hazája, városa és egyháza iránti bőkezűségöknek. „Egy barátunk, tegnap — folytatá a jeles hitészónok — valami új dolognak nevezé azt, hogy mi egymást hitfelekül ismerjük el. Részemről, ámbár én a „szabadelvű keresztény“ névvel tartok, mivel így nevezve magamat, ez által azt jelentem ki, hogy más keresztények nem oly szabadelvűek mint kellene lenniök, de azért ez unitárius névtől sem borzadtam soha vissza (tetszés). Én ezt nagy és jó névnek tartom. Vannak, kik olykor bámulnak azon, midőn azt mondom, hogy én is unitáriusnak tartom magamat; az ilyeneknek így szólok: „Olvassátok csak a bibliátokat s az új testamentumot, meglátjátok, ki volt az első unitárius“. Egész lelkemből óhajtom, bár angol és amerikai „liberalis keresztények“ és unitáriusok, midőn Párisba jönnek, meglátogatnák a mi sz. honoré-utczai kisded egyházunkat, a hol jelenlétök, tekintetök s jóakaratak által segédül lehetnek az egy közös ügyben küzdőknek. A mi az unitarizmus jelen állását s kilátásait illeti Franciaországban, engedjétek kinyilatkoztatnom, hogy a jelen válságos állapothoz hasonló még soha sem értünk. Franciaország két száz év óta inog a romai katholicismus és atheismus között, és lehetetlen ránézve ezeknek egyikében is nyugtot találnia. Franciaország felvilágosultabb, hogysen r. katholikus legyen, és r. katholikusabb, mint hogy oly felvilágosult legyen, mint lennie kellene. Ez a jelen helyzet, mely a francziák nagyobb

részére nézve merőben tarthatatlan. Ők nem hihetnek el afféle dogmákat, melyek szerint egyetlen ember esze és lelkiismerete csalatkozhatlanságába kelljen hinniök, minden más embernek csak azért levén esze és lelkiismerete, hogy hallja és engedelmesen elfogadja a mit az az egy ember mond neki. De másfelől abban az atheisztikus állapotban sem maradhatnak. Mi lehet immár e kettő között? Ott van az evangelium, ott az igazság, ott a keresztény szabadelvűség, az unitarizmus; csak hogy ők mind ezt nem tudják. Néme-lyikök elmegy hallgatni a protestáns orthodox papokat. Az első hatás közönségesen jó; megszabadulnak sok oly dologtól, a mit nem hordozhatnak tovább, de a második benyomás gyakran egészen más, s arra a gondolatra jönek, hogy az orthodox kereszténység olyan másodrendű, másodkézből való romanizmus. Nem tudják, hogy valami egyéb is van; kevesen közülök most, az újabb események óta, kezdenek hozzánk jöni. Nem tehetem, hogy egy különös esetet meg ne említsék. A napokban egy tisztas aszszonyság látogat meg, mutatja nekem végrendeletét, a melyben e sorok valának olvashatók: „Mint-hogy Párisban nem létezik Channing tana és hite szerinti isteni-tisztelet; megtiltom, hogy temetésem vallásos szertartással történ-jék“. „Ugy hiszem, mondá, hogy az ön tana a Channing hitével rokon; eltemethet-e ön engem azon elvek szerint?“ „Én — mon-dám — más elvek szerint nem tehetek semmi szent szolgálatot; mert azok az én saját elveim“. A jó öreg aztán megváltoztatá e pontot s e szókat tevé az előbbiek helyére: „Mint-hogy Párisban található módját, hogy a Channing elvei szerint mehessen végbe az én végtisztességem, ahhoz képest kívánom az én temetésemet“, s itt következik az én nevem. Ime a Channing neve mily hatalmassá kezd válni a világon, s diadalokat nyerni számunkra. Nekünk minden erőnkkel ragaszkodnunk kell az általa védett elvekhez. Tudatunk kell a világgal azt, hogy léteünk. Itten ti rendkívül sokat használhattok azoknak, a kik a tiétekkel rokon hitet vallanak más országokban. Ti erőteljes és szépszámu testület vagytok; és szives pártolástokkal előmozdithatjátok a mi munkánkat, a mely sok nehézséggel küzd. Párisban mi nem csak unitárius isteni tiszteletet szükségelünk, hanem oly nyilvános felolvasásokat is, melyekben a mi elveink rendszeresen fejtegettetnének. Reménylem, hogy a mi köztiszteletben álló barátunk, volt straszburgi tanár Colani nemsokára néhány felolvasást fog tartani azok számára, a kik tudni óhajtják, mi a vallás és a vallásos szabadság. Még csak egy szót. Nekem már volt atyafiságos

társalgásom angol és amerikai szabadelvű keresztényekkel és unitáriusokkal; s ohajtánék mentől előbb ily elveket valló magyarokkal is találkozni, hogy mindnyájunkat minél szorosabb kötelek fűzenek egybe, s tegyenek egy erős előcsapattá Isten nagy hadi seregében stb, (hangos tetszés.)

Valamit a szépiből is. Elvégül egy amerikai igen mivelt író nő mrs. Julia Howe szólott nagy elmésséggel. Többi közt felemlítette, hogy az amerikai unitárius felekezet hölgyeket is veszen fel lelkészi hivatalra, hogy vannak már rendesen beiktatott tiszteletes nő lelkészek, a kik közkedvességben vannak községeiknél. „Alig egy éve, ugymond — magam is szerencsés voltam kedves barátnőm, tiszteletes Celia Burley beiktatási ünnepélyén jelen lehetni. Ez alkalommal én tartám a beajánló beszédet, s úgy hiszem a gyülekezetnek nem volt szüksége az én buzdításomra, s kivált a férfiak lovagias érzelme önként buzdult fel, midőn egy hölgy keze lobogtatta Krisztus fehér zászlaját. Hadd szóljak egy szót Franciaorságról is. A francia-porosz háboru halálküzdése az én szívemre is éles tördőfése volt. Akkoron mélyen elsomorodva felkelék s mondám: „Miért nem egyesülnek a kereszténység, a világ hölgyei eme borzasztóságok meggátlására?! Bizonyára ha a nők felkelnének, magokhoz véve nővéreiket és az anyákat, a háboru ördöge kiüzetnék a világból — (hangos tetszés). Ez az én hitem s köszönöm az én istenemnek, hogy alkalmat adott nekem cz egy szó kimondására.“

Ezzel a gyűlés bevégeződött, közbe-közbe vidám karéncz gyönyörködtetvén a közönséget.

Kr.

Az „Egyházi Reform“ szerkesztője és a debreczeni „Figyelmező.“

Olvasóink tudják, hogy az újabb theologiai szabadelvű irány pesti képviselői nem rég „Egyházi Reformegylet“ alkotását indítványozták, oly tágas alapon, hogy az minden aggodalom nélkül kebelébe fogadhasson minden nemzetiségbeli és hitfelekezetű, vallásoskérdésekben szabadelvűen gondolkozó honpolgárt; azt is tudják, hogy a mult évi pesti alakító közgyűlés többsége, az erdélyi részekből felhatott indítvány folytán az eredeti czélt megváltoztatólag, az előbbi széles fogalomkörű helyett, a szűkebb, nem oly szabadelvű s bizonyos tekintetben felekezeti irányu „Protestáns Egylet“-et alkotta meg. E változásnak két ellenkező irányu hatása lett: egyfelől alkalmul szolgált a róm. katolikusoknak és unitáriusoknak visszavonulására, másfelől a debreczeni „Figyelmező“ szerkesztőjének támadó fellépésére. Közvetítő eszméknek ez szokott a sorsa lenni.

A visszavonulás e folyóiratban volt már indokolva; de ez korántsem azt teszi, hogy mi unitáriusok az Egyházi Reform szerkesztője és a Protestáns Egylet lépéseit, üdvös munkásságát, irodalmi és egyleti ide tartozó minden törekvését a legelőnkebb figyelemmel ne kísérnők, hogy rokoszenvünket tőlük megvontuk volna. Sőt érdeklődésünk a legkiválóbb, legmelegebb és teljesen őszinte. A czél, a melyre ők törekednek, a mi elveink felé visz, ezeknek sommája: teljes egyéni és lelki ismereti szabadság, tiszta értelműség és korszerű haladás a vallásban, jézusi szeretet a szivekben, erkölcsökben és egyházi életben, más szóval: a vallásos-erkölcsi élet megújulása!

A czél- és érdekközösség e forrásából származik rokoszenvünk im e nyilatkozata is. Bele szólunk a vitázó felek szavába tiszta jó

akarattal, pártatlan igazságérzettel, őszintén kívánva szolgálni a vallás-erkölcsi reform e szent ügyének. De előbb mindkét fél nézetét a lehető rövideséggel olvasóink elébe terjesztjük.

A Figyelmező szerkesztője, Révész Imre úr eleitől fogva nem volt barátja a pesti protestáns theologiai seminarium tanárai reformtörekvéseinek, nem különösen az Egyházi Reform havi közlönyben megindult szabadelvű mozgalomnak; a mint a Protestáns Egylet alakult, azonnal élesen felszólalt ellene, megtámadta egyenesen az eszme első formulázóját, Kovács Albert, pesti papnöveldei tanárt és az új theologiai irány képviselőit általában. Kovács elfogadta a kényszerített vitát s lapja idei 3—4 számában: „A Protestáns Egylet és a Debreczeni Figyelmező“ czim alatt teljes tárgyilagossággal, komoly ügyszere-ttel, készületen és erős dialecticával egész terjedelmes védíratot tett közzé, melyben a Figyelmező különböző cikkeiből össze-foglaltan olvasói elé tárja az ellene, elvrokonai és a Protestáns Egylet ellen emelt vádpontok azon részét, a mit személyeskedő subjectivitas, durvaság, vagy tartalmi üresség, egy tudományos polemia köréből ki nem zár, valamenynyi vádra védelmét elédja, a támadót nem egy nevezetes kérdésben éppen saját (1862-ben használt) fegyvereivel igyekszik más nézetre bírni, saját és elvtársai theologiai álláspontját nyugodtan, a tudomány erős érveivel és önérzettel védi s világítja meg, végre pedig 12 theologiai-tudományos kérdést intéz Révész urhoz s azokra komoly feleletetkérve, végszó gyanánt idézi az ő, egy alkalommal tett azon nyilatkozatát, mely szerént ejthetett hibájáért az illetők bocsánatát kéri, s viszont ígéretet tesz, hogy ha bár ő is látott egyik másik oldalon félreértést, tévedést vagy tulhajtást, anathemához még sem nyul, mert tudja, miben áll az igazság keresése. § mily tiszteletet érdemel a lelkiismeret szabadsága!“ (138. l.)

A Figyelmező vádjai.

„A Protestáns Egylet tagjai materialisták, Darwin-követők, a szellemi régiót alárendelők az anyaginak; szerintök az ember Darwin ős majmának fajzata vagy valamely ős sejtnek rovára; ők a természettudományból, nem a bibliából veszik az inspiratiót, mely nekik hiteles czéggel bír, és azon előjoggal, hogy a keresztény vallás templomát és a lelkiismeretet kitisztogassa; egy ily materialistákból álló egylet természetesen nem hiszen Istent, lelket,

halhatatlanságot, erkölcsi világrendet; az új igazság emberei, a minden positivumot eldobó s a természettudományok rabszolgájává aljasult vallás és theologia művelői azt követelik, hogy nincs élő, személyes Isten; kiszorítják azt saját szentélyéből, holt s magát többé nem közölhető szellemmé vagy csupa elvont eszmévé teszik; a természetfelettséget tagadják, s ezzel az öntudatos szellemi lények létét is; a pokol helyét nem lelik a világrendszerben, tagadják tehát a poklot, mi nem más, mint az elkövetett rossz tettekért való bünhődés; nem lelik a mennyország helyét sem, tehát nem hisznek a siron-tuli létben, hol a bünhődés és jutalmazás (természetesen a szellemi) ⁷el nem maradhat, ez magában foglalja a mennyország és halhatatlanság tagadását is; istentagadók ők, kik csak morált prédikálnak, mert semmit sem hisznek, semmi keresztény alaptant nem vallanak; a hit absolut criteriuma előttük az ész és nem az írásban és a vallásos öntudatban nyilatkozó Istennek szelleme; czéljok a korszellem által inspirált kedélylelkesítő vallás, mely himni semmit, tudni mindent akar. vallás dolgában egyedül az erkölcsi tövényekre akarják a fősulyt fektetni.⁴

Ezekből a Figyelmező azt következteti: „hogy az újítók az egyházat fel akarják forgatni, megölni mint valami anyagiilkosok, azon gonosz tervszerűséggel, hogy az egyházi vagyont kezekre kerithessék. Ez valóságos egyházi socialismus. Az Egyházi Reform emberei döntögetik az evangelium egyháza falait, kezeikben egymásután összeesnek apáink intézményei; ők szakadást akarnak, el akarják választani az egyházat Krisztustól, s a ledér korszellemmel összeházasítani: a pesti vallási socialisták egy elvet vallanak az 1793-ki Commün-nel, socialis uton, a tömeg külső erejével akarják felforgatni azt, a mit az egyház rendes zsinat utján alapított meg. Világos — ugymond a Figyelmező egyik dolgozó társa — hogy az eddigiekből ítélve, ez erkölcstelen gonosz fajzat czélja nem egyéb levén, mint a szabadelvűség ürügye alatt Debreczen és a magyar nemzetiség ellen megindított politikai agitatio — ez az egyházban tovább nem tűrhető. hanem az ilyen tévedezők, ha papok volnának, mondjanak le állomásaikról.“ (67—72 ll.)

Ezek azon objectiv vádak, a mik a figyelmet megérdemlik; a többiek és különösen Kámory kitörései Ballagi ellen, Balogh Ferencz tanai az unitáriusokról, anynyira középkoriak, inquisitio-szaguak és subjektívek, a tudomány haladásával akkora ismeretlenséget árulnak

el, sőt az irodalmi convenientia színvonalán annyira alól állók, hogy azokat — bár a védírat azokra is kiterjed — reproducálni komoly rendeltetésű folyóiratunkba valónak nem tartjuk.

A védírat védelme.

Czikkiró abból indul ki, hogy a Protestáns Egylet ellenében alapos vádat csak saját hivatalos nyilatkozványaiból lehet és szabad emelni, ilyenek: Alapszabályai, a választmány első felhívása és az Egyh. Reform szerkesztője hallgatólag közjöváhagyást nyert röpirata*), hol több izben ki van fejezve: hogy a Protest. Egylet a meglankadt vallásos-erkölcsi élet feleltenítése végett alakult, hogy a kereszténység eredeti alapjával, az evangéliummal, s egész történelmi fejlődésével egybeköttetésben, czélul tűzte a vallásos-erkölcsi életnek Jézus szellemében és az öszszes mive- lődéssel öszszhangzásban való megújulására töreke- dést. Hogy a vallásos buzgóság átalában hanyatlak, a templomok üresek, a papok beszéde hatástalan, a keresztény szeretet példái és jószágos cselekedetek ritkulnak, mindenki elismeri, a Figyel- mező is — ugymond a viszonzás — bajnak tartja; s a midőn forrását kutatjuk, orvoslását sürgetjük, s a meggyőződésünk szerinti orvosszert ajánljuk, a Figyelmező és munkatársai lázító hangon s bizonyítatlanul azt mondják: felforgatjuk az egyházat, nihilisták, istentagadók, a vallásos-erkölcsi életre nézve veszedelmesek vagyunk, értve oly férfiakat, kik eddig a protestáns egyház jelentékeny része előtt, mit írók és tanítók, becsületben állottak, az egyházban főhi- vatalokat, püspökséget, esperességet, gondnokságot sat. viseltek, sőt pusztá állítás alapján, a tekintély esalhatatlanságával pár száz lel- késznek és tanárnak, néha egész tractusok papságának hivatalából letéttetését sürgetik! Megfoghatatlan ez eljárás indoka ugy mint czélja. Valamely czél eszközeire nézve lehetnek eltérők köztük és a Figyelmező írói között a nézetek. De itt a köteleesség az, mutassák ki az övéik helyes- a mieink helytelen-voltát; minden alap nélkül vádolni, egyént és testületet kissebbíteni és rágalmazni, kellő részletes bizonyítás nélkül nem szabad.

Ezután a védírat a vád némely pontjait veszi vizsgálat alá.

A Protestáns Egylet közlönyei a materialismusnak és Darwinismusnak a theológiához és valláshoz való viszonyáról tüze-

*) „Alakítsunk Egyh. Reformegylet“ czim alatt megjelent Pesten 1871. 8-dr.

tesen nem szólottak; Jézus testi feltámadása kérdéséhez a Protest. Tudom. Szemle szólott, simulva azon világnézethez, mely az újabb kornak a történelmi és természettudományokban tett fel-földözései és előhaladása folytán jött létre, s a mi csak annyit foglal magában: hogy a természet folyásában örök törvényszerűség uralkodik, az az, isten világigazgatása folytonos, nem csak szakadozottan közbenyuló, a mi a hagyományos vallási nézetek köréhez alkalmazva kétségkívül azt teszi, hogy csodák nem történhetnek. Éppen a természetnek a természettudomány világánál és eszközeivel való gondos megfigyelése tanította meg a keresztény emberiséget az Isten változhatlanságának s a világ örök törvények szerént igazgatásának átlátására, mert e tanította az embert arra, hogy az események oksági egybekötetésben állnak egymással, s a miket az oksági egybekötetésből kimagyarázni nem, azt elhinni sem lehet. Csuda azért nincs. . . . A mai előhaladt theologiai álláspont szerint, a theologiának öszhangzásban kell állania a többi tudományok megállapított, általánosan elismert és tudományosan igazolt vívmányaival, s a mi nincs öszhangzásban, azt nem fogadják el igazságként sem a tudományban, sem a vallásban. A csillagászat például rég békonyította, hogy a csillagok földünknel nagyobbak, soha nem változó törvények szerént végzik körútjokat, kölcsönös vonzó erőhatást gyakorolnak egymásra, a mi alól egyik sem vonhatja ki magát az egyensúly felbomlása nélkül. Szintigy a geologia kimutatta, hogy a föld alakulására ezredévek kellettek. . . . Bajos ezekkel szemben a theologiában megállítani akarni, hogy a föld alakulása néhány nap alatt bevégeződött, a keleti bölceket egy csillag vezérelte Jézus születési helyéhez, Józsué a napot megállította, hogy a nap forog a föld körül, nem megfordítva, hogy a nyul nem kérődző állat, minek Mózes Isten szava után ellenkezőjét állítja, hogy a szent föld az utazók tudósítása szerént kopár és terméketlen, a mint a megégetett Servetus tanította, nem pedig gazdag és termékeny, mint Kálvin a bibliai kijelentés nyomán állította. Így állunk az újabb theologiai iránynyal — mond a védírat — ez értelemben irnak az Egyházi Reform és Protest. Egylet írói, s az ő nézetök szerént — a mi a tudomány igazságain alapul — a csuda egyedül subjectív hit tárgya lehet, de tudás és objectív bebizonyítás alá nem esik.

Másik hibánk — mond a védírat szerzője — hogy a pokol

helyét a világrendszerben nem találjuk és hogy az ördögöt, mint személyes élőlényt nem ismerjük el. . . . A szentírás és heidelbergi Káté úgy beszél a pokolról, mint a mi a földnek alsó részében van vagy a föld gyomrában, a hol égő tűz van, hol az ördög lakik. s a bűnös lelkek tűz által örök testi és lelki kínokat főgnak szenvedni. . . . Ballagi volt az első, a ki kimondotta, hogy a Copernicus felfedezése a régi keresztény nézetet megsemmisítette; de azért a bűnnek és büntetésnek, valamint az erkölcsi megjutalmazásnak lényege, mint szellemi fogalom s örök igazság megmaradt. . . . És ezért lettünk mi debreczeni atyánkfiai előtt a siron-tuli lét, a halhatatlanság és erkölcsi világrend tagadói. „Ily anticonfessionalis nézet mellett — mondja a Figyelemező — nem lehet megfogni, hogy lehet valaki tagja a reformált egyháznak, s különösen miként viselhetnek annak kebelében prédikátori hivatalt! Legjobban teszik, ha külön válnak, nem gyöngítik az egyház belső életét benmaradásukkal, nem experimentálnak anyjok hulláján. A confessionalis egyháznak — így végződik a Figyelemező izgatása — harcra kell készülni ezen mozgalom emberei ellen, az egyházi hatóságnak intézkedni, hogy lelkészeik, kik a confessiora felesküdték, vagy állomásaikról, vagy a Protestáns Egylet-ről mondjanak le.“

Ez érzékenyen támadó és üldözőleg kihívó modorral szemben, mint valódi férfi; mint a tudományos meggyőződés embere tünik fel a védírat szerzője s bölshöz illő léleknyugalommal feleli: hogy az egyletnek nem volt soha célja dogmatikai kérdésekbe elegyedés, azok eldöntése, a mi egyleti uton nem decretálható; ez a szabad theologiai tudományosság körébe tartozik. Az egyleti válaszműny alakulásakor mindjárt kijelentette: „hogy nem akar új felekezetet alakítani, hanem megújult vallásos életet; ezért nem alkot új dogmákat s a kereszténység sulypontját nem egyik vagy másik dogmatikai rendszerben keresi, hanem azon vallásos-erkölcsi életközösségben, mely Jézus életében és az ő örökkévaló igazsága evangéliumában nyilvánult.“ A confessiók dolgában azt hiszi a védírat szerzője: „hogy a kereszténység vallás-erkölcsi tartalmát az emberiség mindig értelmi fejlettségének megfelelő alakban igyekezett kifejezni; hadt fejezze ki czután is mindenki oly formulákkal, melyeket legjobban megért. Azon szellemi közösség, melybe az egylet által a különböző vallások hivei jutnak, nem fogja akadályozni a történelmi és egyéni típusok kifejezését; mert az egylet nem ezekben, hanem a szeretetben akar egységet, és jogosítottnak ismer el a

vallásos-erkölcsi élet körében minden komoly és erkölcsi irányú tudományos kutatást, mely a történeti fejlődés akár azon pontján, melyen Luther és Kálvin állottak, akár később az igazságra törekvés útján létrejött, ha őszinte és nem törekszik kizárólagos uralomra.“ (94. l.) A vallásos élet megújulásának akadályai, ellenségei a védírat szerzője szerint nem ők, nem a Protest. Egylet és Egyházi Reform, hanem az a hierarchiai vagy dogmauralom, a mely önállóságunktól foszt meg, és az anyagiség, mely az emberiségtől lénye nemesb részét, a szellemisséget vitatja el. Az első ellentétbe helyezi a vallást a szabadsággal és tudományval s ez által rossz hirbe hozza; a második megsemmisít; mindkettő a szeretetnek, a vallás legszebb eszméjének elvi ellentéte. Ez ellen kellene a felvilágosodás barátinak harczai sorba állani. A mi a bibliában van, nem minden dogma. Hogy az Isten egy vagy háromságos egy — ez dogmakérdés; de hogy a bibliai könyveket ki és mikor írta vagy szerkesztette, ez történeti, tehát nem hívés, hanem tudás tárgya; hogy Mozeszt a zsidók hová temették el, hány napig siratták, meg van írva az ő könyvében; de hogy ezt ő írta volna meg, ezt állítani igen, de hinni nem lehet. A magyar protestántizmus nem confessio alapján nyert az államtól szabad vallásgyakorlatot; a pappá avatást és esküformát sem veszik egy miveltt államban is oly szigoruan, hogy általa a szabad véleménynyilvánulásnak útja legyen állva. A vélemény és meggyőződés személyes emberi jog. Erre a védírat szerzője magát Révész Imrét idézi, a ki 1862-ben egészen az új theologiai irány álláspontjáról szólott e kérdéshez a Prot. Egyh. és Iskolai Lap 46—47. számában. „A feltétlen és korlátlan vizsgálódás“ — ugymond Révész úr — „alapfeltétele a protestántizmusnak s ezért természetesen senki annak kebeléből ki nem zárható; különben a szabad vizsgálódás az egyház körén belől soha sem valósulhatna, hanem csak a folytonos szakadásban és szakadás által. Ez esetben a protestántizmus sem lenne kedvezőbb állapot az emberiség fejlődésére nézve a katholicismusnál. Hiszen kilépni abból is szabad, s a kilépés után avval szemben is érvényesíthetni bármely dogmatikai nézetet; csak azon belől nem szabad mást beszélni, mint a mi tanítva és előírva van.“ Révész úr maga amaz időkben ezekben vonta össze hosszas és nyomos de valódi szabad-elvű fejtegetéseit: „Protestáns felfogás szerint szabad az egyéni vélemény, a vizsgálódás, a theologiai irodalomban a tudományos kutatás, a prédikálás. Ki lenne az, a ki ezen jogot, nem mondom

keresztény paptól vagy tanártól, hanem az emberi elmétől elvehesse? Én részemről — ezek végszavai — csak képzelni sem tudom, hogy a protestáns egyházi életnek lehetne valódi öntudata, sőt csak egyetlen egészséges lehellete is a tudományal való józan és életerős szövetség nélkül.“ (106. l.)

„Mégfoghatatlan előttünk — jegyzi meg erre a védírat szerzője — hogy a ki tiz évvel ezelőtt így irt, most miért sokalta meg az általunk ennél kevesebbé használt s az egyleti nyilatkozatokban sokképpen korlátozott szabad vizsgálódást is és miért akarja ennek jogát éppen ő elvenni a kálvinista keresztény papoktól?“ (114. l.)

Az egyházi socialismus, egyház-vagyon elvétele, anyagilkos sat. vádakat férfiasan elutasítván magától és elvtársaitól a védírat szerzője, a következő 12 kérdést intézi vélemény-elleneséhez :

„1.) Révész úr azt mondja: a hitvallások betűinek nem barátja, de felekezete hitelveinek, alaptanainak hive — kérdi tehát: miket tart a reformált hitvallásban a lap- és nem-alaptanoknak? Azt is mondja R. úr, hogy a csodákat bebizonyítani nem lehetvén, egyetemesen kötelezővé tenni sem lehet, kérdi tehát

„2.) A csodák alaptana-e a református egyháznak? s ha a védírat szerzője azok ellen ír, R. úr szíve szerént atyjafiának fogja-e őt tartani?

„3.) Minthogy R. ur tiz év előtt Krisztus feltámadását szelleminek és nem testinek hitte — most milyen feltámadást tart a református egyház tanának?

„4.) Vajjon az absoluta praedestinatio, mi jellemző alapeszme a Calvinismusban, s mi ellen R. úr tiz év előtt lényeges észrevételeket tett volt: alaptana-e a református egyháznak? ragaszkodjék-e hozzá a védírat szerzője vagy taníthat ellenkezőt? S ha igen-t mond, mi uton jutott R. úr e pontnál Jézus tanításának alaposabb ismeretére, mint a reformátorok és hitvallások?

„5.) Vajjon a föld kiképződése s a világ teremtetése dolgának vallástani megállapítása alaptana-e a reform. egyháznak, melyhez ragaszkodni kell akkor is, ha a tudomány legőszintébb meggyőződéds hangján ellenkezőt állítna? S ha nem, honnan jutott R. úr ezen dolgoknak a vallástantól eltérő ismeretére?

„6.) Vajjon a személyesített ördög tana, melyet még néhány év előtt tanítottak a debreczeni Collegiumban, s melyet a biblia is tanit: alaptana-e a reform. egyháznak?

„7.) Vajjon a jövő élet büntetésének minőségére nézve mi a reform. egyház tana: az-e, a mit a confessiok tanítanak, hogy az testi lesz, vagy a mit Balogh Ferencz úr tanít, hogy szellemi? És mikor hozatott Magyarországra a confessiok illető pontját eltörlő zsinati határozat?

„8.) A református egyház tana mi a pokokra nézve: egy föld alatt való sötét hely, vagy a mint Balogh Ferencz úr tanítja: az elkövetett rossz tettért való bűnhődés? Ha ez utóbbi, mi értelme van adva az apostoli hitformában — a „szálla alá poklokra“ kifejezésnek? az-e, hogy Jézus szálla alá az elkövetett rossz tettekért való bűnhődésbe?

„9. Vajjon alaptana-e a református egyháznak, hogy a bibliai könyveket kijelölt szerzőiktől eredetteknek tartsuk?

„10.) Vajjon az igehirdetés mezején nem jövök-e ellenkezésbe a reform. egyház alaptanaival, ha figyelembe veszem ezen kor fiainak világnézetét s életelveit?

„11. Vajjon egyéb alaptanokra nézve is, melyekről e dolgozatban említés nem volt, s azért most itt sem említhetem meg, miféle okmányból szerezhetnék biztos felvilágosítást: a Helvetica confessioból vagy az Evangelical Alliance programjából?

Végül

„12.) Ha ezelőtt tiz évvel alapos történeti adatok hoszszu sorával bizonyította be R. úr, hogy confessio-ellenes nézetek tudományos fejtegetése államjogi szempontból sem veszélyes, miért állítja most az ellenkezőt?“

„Én tudományos adatokon alapuló kérdéseket tettem“ — így végződik a kérdések sora — „ellenkező adatokon nyugvó komoly feleletet várok.“

Eddig a cikk kivonatos ismertetése. Legyen szabad már most némely észrevételeket kockáztatnunk.

A dolog érdemében — himezetlenül kimondjuk — a védírat szerzőjének kell igazat adnunk, elvi úgy mint gyakorlati szempontból; elvileg, mert a haladást az ő részén látjuk, gyakorlati szempontból, mert a vallást a mai időben mult századi szellemben és tanokkal sikerrel hirdetni nem lehet. Ezt higgye el a papság Debreczenben úgy mint Kolozsivárt. A vallásban való stabilismusnak eredménye vallásos-erkölcsi életünk alásülyedése. A gyógyítás titka a reform; ennek természetes és egyenes útja lenne a hitfelekezettek zsinata; de e zsinatok háromszáz év óta hallgatnak. Másik közvetett,

tehát hosszabb és nehezebb út, az egyházi férfiak egyéni hitbuzgalma és felvilágosultsága, mely a közjó iránti benső szeretetében találja fel annak ösztönét és bátorságát, hogy a zsinatok mulasztásait jóvátéve, hiveit a mai kor felvilágosult szellemében oktassa a vallás-erkölcsi dolgokban. Ha a lelkészek egyszersmind írók is, és a felvilágosult hitesméket tollal is terjesztik — míg szabadelvőségük mértéket tart — s így hiveiket a templomhoz édesgetik, jó cselekedetekre bírják, s az egyház hitéletét új virágzásnak indítani képesek, méltánylást érdemelnek, nem megróvást, buzdításra van joguk s becsülésre, nem akadályoztatásra; rokonszenvre s kosszorura, nem gyanúsításra, elkedvetlenítésre s excommunicatioval fenyegetésre. Egy Szász Károly, Tompa és Kovács Albert nem azt érdemlik.

Valóban megfoghatatlan, hogy a vallás-erkölcsi reformtól s általában a szabadelvű theologiai iránytól oly felvilágosult ember, a ki egyszersmind egyházi történet író és ezelőtt kevéssel a reform barátja volt, a minőt Révész urban tisztel az irodalom, irtózzék oly igen erősen. Avagy az egyházi történelem maga nem örökös át-meg átalakulásban mutatja-e fel a protestáns és unitárius lithurgiát a reformatio óta? Eleinte kis oltár mellett német és latin zsoltárokat, azután Molnár Albert énekeit, később a Gradualékat itt-ott orgona-kisérettel énekelték egyházainkban; legújabbán dal-lam és rythmus tekintetében korszerűen átalakított zsoltárainkat és dicséreteinket műénckel és zenekarral élénkítve énekeljük Hát imakönyveink alakja, tartalma, szelleme nem változott-e szünet-szüntelen? Egyházi beszédeink nemde félig magyarul, félig latinul voltak irva a nemzeti fejedelmek alatt, az osztrák ház alatt egészen latinul, római classicusokból vett idézetekkel s bibliai helyekkel, mesékkal és parabolákkal teljes-teli? Századunk első felében pedig nemde a görög mythologia és hazai nemzeti poesis virágai-val voltak-e feldiszítve a protestáns papság többnyire magyarul irt szent beszédei? A változandóságnak és javításnak vallásos életünkben való ezen állandósága, a lithurgiának a kor és nemzedék izléséhez való ezen önkéntelen idomulása: vajjon nem elegendő indok-e a hazánkban folyvást terjedő új theologiai irány hatalmas hódításának? Avagy nem éppen lelki és vallásos szükségünk kielégítése idézte-e ezt elé, mit szabadelvű s nagyobb olvasottságu papjaink mintegy önkénytelenül ellesnek sziveinkből? Miért üldözni hát őket a jónak ezen cselekedeteért? A vallásos műveltség és theo-

logiai tudományok terjedésével párhuzamban növekedő vallás-erkölcsi igények ezen erős áramlatának anathemával és excommunicatióval elejét venni nem lehet. A tudományban kellően jártas, a műveltség színvonalán álló minél több pap és valódi krisztusi szellemű püspökök — ezek még segíthetnek, tekintély és erőszak többé nem.

Egy különösen veszélyes oldala van a Figyelmező ez aggressiv eljárásának, mire jó lesz szintén figyelmeztetnie, az t. i., hogy ő azért, mert neki az új theologiai irány mostanság nem tetszik, tanaik helyett a támadás súlyát az egyénekre irányozza, iskola és érvek helyett, azok fényes tehetségű képviselőit igyekszik a közvéleményben alárántani, mártýrrá tenni, feledve, hogy a közvélemény már rég amazok mellett és Révészék ellen van hangolva. Ez korszerűtlen, veszélyes fegyver, s a szabadság minden barátja annak széttörését óhajtja avagy csak azon egy okból is, mert az az átkos spanyol inquisitio fegyvertárából való! Ez azon jézsuitai eljárással rokon, mely szerint a veszélyeseknek vélt elveket úgy kivánták elnyomni, hogy vallóit és terjesztőit máglyára, vérpadra hurczolták. A mártýr csinálás előbb-utóbb bizonyos diadalát jelenti a szabad eszméknek — azt higgye el Révész úr. S ha elvileg tán hitelre nem találának szavaim, emlékeztetem az illetőket az evangelisták és apostolok történetére, emlékeztetem Vicleff János, Prágai Jeromos, Huss János és Servetus Mihály halálára, a kiknek vére és halála által nyertek tanaik új, bátor védelmezőket, nevök örök halhatatlanságot. De azok, a kik most a vallásos meggyőződést üldözőbe veszik, fontolják meg, hogy a XVI. és XVII. század és a mai kor műveltségi viszonyai között igen nagy a különbség: akkor a papi és főnemesi osztálynál volt a theologiai tudományok ismerete, a nép nem volt avatott benne, a szabadelvűek gondolkodókat könnyű volt elszigetelni s máglyára hurczolni; de ma nem úgy van, ma széles a művelt osztályok köre, a nép is élénk érzékkel bír a szabad eszmék iránt, s alig ha el nem hagyná azt, sőt ellene nem fordulna, a ki vallásos meggyőződésért akarna valakit az egyházból kizárni. Melius Péter Tiszán-tuli püspök életében megkezdett harcza, s halála után az ő követői üldöző szelleme — szövetkezve egy Báthori Kristóf türelmetlenségével — börtönre juttatta 1579-en a Jézus istenségét tagadó Dávid Ferencz erdélyi unitárius püspököt; de ma nem hiszem, hogy ilyet sem megkísérteni, sem végrehajtani képes lenne egy második Melius, vagy Báthori Kristóf.

Még egyet ajánlok a Figyelmező tudós szerkesztője ke-

resztény szeretetébe. Ismeretesek lesznek előtte II. János Zsigmond választott királynak ezelőtt háromszáz évvel a hitbeli különböző meggyőződés tárgyában Melius Péterről mondott szelid szavai: „Mi tőlünk — mondá a fejedelem — és a mieinktől (érti az unitárius papokat) semmi bántástok nem volt. „Melius Péternek megmondottuk, hogy a mi birodalmunkban a papokat az igaz vallásért ne kergesse, senkit hittel vallása mellé ne kötelezzen; ennek az az oka, mert azt akarjuk, hogy a mi birodalmunkban szabadság legyen; mert tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka, és a lelkiismeret semmi erőszakkal nem vezetethetik.“ Tudom, ismeri Erdélynek egy, azon korbéli vallás-szabadsági törvényét is: „Ő Felsége (a király) az ország ama végzését most is megerősíti, hogy minden helyeken a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, és hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és a község ha venni akarja, jó, ha pedig nem, senki ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de olyan prédikátort tarthasson, a kinek tanítása ő néki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se egyebek, a prédikátorokat meg ne bánthassák, ne szidalmaztassék senki a religióért senkitől, és nem engedtetik meg senkinek, hogy fogsággal vagy helyétől való megfosztással fenyegetsen a tanításért, mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból van, mely hallás Isten ígéje által vagon.“

Erdély e sarkalatos vallás-szabadsági törvénye, az unio után — úgy vélem — egyiránt védi meg meggyőződése, véleménye és gondolatai szabad és tántoríthatlan kifejezésében Magyarország és az erdélyi részek minden szabad gondolkodásu papját. Et haec meminisse juvabit. . . .

Jakab Elek.

Esketési beszéd. *)

Hit nélkül sokáig együtt élőkhez, háznál.

Keresztény Jegycesek!

F helyet Istennek házává szenteli a ti kegyes elhatározástok, s ez órát ünneppé.

Istennek háza most e magán hajlék, mert benne a jó lelkiismeret tudakozódik Istenmel, hogy vele egyességre lépjen; és ünnep ez az óra, mert ez, mint vasárnap a hétköznapok után, magasabb felavatást ad a ti időtöknek s annak a pályának, melyen évek óta együtt jártak.

Köszöntlek titeket, édes hitsorsosim, a nemes elhatározás ezen ténye előtt; elismeréssel üdvözöllek azért a lelki erőért, mely nálatok nyilván való leve!

Mint egyéb jegyceseket, titeket is a szeretet állít ugyan Isten elébe; azzal a különbséggel mégis, hogy ti nem egy ismeretlen világ küszöbén állotok, tűnődve egyfelől a bizonytalan jövőn, epedve másfelől egymás birhatásaért, s ifjai vágyaktól nyugtalanítva. Egykor a ti szívetek is erősen dobogott e vágyaktól! A hatalmas érzelem leghevesebb lángjai azonban már ellobogtak; a mi még megvan és továbbtart, az csöndesen melegít, nyugodtan hat és világosít közös utatokon. Nem a vágyak sürgetései, hanem a lélek komolysága idézte elő nálatok ez ünnepélyes órát, melynek áldása az lesz, hogy fényt áraszt a múlt és a jövő ösvényére.

Mert a természeti kötelék, a pusztá szívviszony, nem elégitett ki benneteket. A lélek, a vallásos érzelmenél fogva, mely kebletekben élt, azt sugta folyvást tinéktek, hogy boldogságtoknak valami lényeges része hiányzik.

És ez ugy is volt.

Ebből a csöndes családi képből, mely e barátságos falak közt kifej-

*) E beszédet a következő sorok kíséretében kaptuk: „Kedves barátom! Ez a parányi küldemény azt akarja kifejezni, hogy a mily köszönettel veszi a magyarhoni prot. egyház az erdélyi unitárius testvérek irodalmi együttműködését, épp annyira illő és méltányos, hogy a szolgálatot hasonlóval viszonzni is igyekezzék. Szíves üdvözlettel. Szeremlei.“ Fogadja t. barátunk e megemlékezésért s valóban testvéries nyilatkozatáért, mely amaz kétszeresen becsessé teszi előttünk, legszivesebb köszönetünket. Egyszersmind engedje meg nekünk, hogy a foglaltó értelmében jövőre folyóiratunk t. munkatársai közé számíthassuk. Szerk.

lett, hiányzék nem csak az, a mit egy festménynél tisztaságnak és érthetőségnek nevezünk, hanem hiányzék a derült ég nyájas mosolya, s a nyugvó föld talaja. Hiányzott együttéléstekben az érdekek kölcsönös méltánylata és tisztelete: röviden, az a teljes biztonság és fonség, melyet az emberi életviszonyoknak csupán a vallás hatalma ad meg.

A Ur szolgáljának nem szabad hizelegnie; és én azért állok itt, hogy mindezt őszintén megmondjam tinéktek. Volt bátorságtok, szembenézni a kérlelhetetlen valóval; s hiszem, hogy teljes őszinteségem nem sért titeket.

Az erkölcsi erő, tisztelt férfit, mely akkor tünt ki nálad, midőn magadat elhatározva, ekkép szólottál: „Elég volt; ezen az úton tovább nem megyek előre!“ ez lesz házi boldogságtok egyik legfőbb biztosítója. Ki így tud akarni, az megérdemli, hogy hitvese őt becsülettel tisztelje, s hozzá örök szeretettel és hálával ragaszkodjék. Mert a milyen szép az, midőn egy fiatal ember vagy egy ifju leány egészen szívéből függ, s hogy ennek engedhessen, kész szembeszállani az egész társadalommal: épp oly magasztos és sokkal inkább becsülendő az, mikor a szív sugallatáról azt mondhatjuk: „Ezt követem, erre hallgatok, mert Isten akarata is ez!“

Kövessétek ezt a kiirthatatlan benső szózatot folyvást egész éltetekben át, mert mindig az a legjobb, legigazabb és legmegnyugtatóbb, a mit a lélek mond az embernek.

És járjatok békességgel, tisztességtől környezve azon az úton, melyet már ismertek, úgy mint régi meghitt barátok, kik egymás lelkében és szívében olvasnak, egymás gyöngéit tudják és elhordozzák, kik föltétlenül biznak egymásban, s kikre nézve legfőbb törvény „a tiszta szívből, jó lelkiismeretből és igaz hitből való szeretet.“ (I. Tim. 1, 5).

Most pedig felhivlak titeket, hogy a keresztyény házások fogalmát tegyétek le.

E s k ü. I m a,

Mindezeknek utána áldalak titeket, szerelmesim, annak a magasságos Lénynek nevében, kit mindnyájan tisztelünk, s ki a ti lelketek felett is uralkodik, hogy tegye tőkéletessé a ti családi éltetek örömeit, hogy hosszszaan éljetez kedvező egészségben, a jószerecse és a közbecsület áldásaitól is környezve, hogy kedves gyermekeitek növekedését és boldogságát is szemlélhessétek. Ó adjon néktek ez életben szívetek szerinti jókat, ez élet után pedig örök üdvösséget. Amen.

S z e r e m l e i S a m u.

Különfélék.

Könyvismertetés. A néptanítók nyugdíjazása, özvegyeik s árváik gyámolítása külföldön és hazánkban, írta Molnár Aladár.

A czimzettük füzet népnevelésünk iránti meleg rokonérzetnek igen szép, és méltán a legjobb, legbiztatobb reménnyel kecsgetelő nyilatkozata, mely által a humanistikus dolgozatairól előnyösen ismert író arra kíván hatni, hogy hazánkban is a néptanítók és esetleg támasz nélkül maradtott nejeik és gyermekeik nyug- és segély-pénzben részesüljenek.

A füzet — tartalma szerint — három szakaszra oszlik. Az 1. sz. haszban (1—28 lap) a népnevelés fontosságának fejtegetéséből a néptanítói állomás emelésének szükségességét mutatja ki, a végre, hogy népiskoláinkban kellő számban, kellő készütséggel bíró alkalmas néptanítóink lehessenek; a mit a jelen viszonyok további fenntartása mellett remélni sem lehet, mivel a társadalmi- és közélet keretében létező pályák és életmódok között mondhatni legutolsó a néptanítói állás. Ezen kívül néptanítóinkra még elrémítőleg és bénítólag hat az a békövetkező és békövetkezhető szomorú jövő, hogy agg korukban, vagy addig is, azon esetben, ha munkára képtelenné válnak, magok és családjok minden segedelem nélkül az inaság és nyomor áldozatai lesznek.

A néptanítói állomás emelésének egyik biztos eszköze lenne szerző szerint a fizetésök emelése; másik a nyugdíj és gyámpénz biztosítása, még pedig a szerző tervezete szerint egy állami, általános, minden néptanítókra kiterjedő nyugdíj-intézet alapítása által; egy oly intézet által, mely működésében kiterjedjen az állam, községek, hitfelekezetek, testületek és egyé-
 által fenntartott nyilvános nép- és polgári iskolák, képezdek tanítóira és tanítónőire.

Míg ismertesésünkben tovább haladnánk, szükségesnek tartjuk némi kételyeinknek és éhajtásainknak kifejezést adni.

Ha népnevelésünk ügye egészen az állam kezében volna, ily általános nyugdíj-intézet felállítása, vagy egyszerűen a néptanítók nyugdíjaztása a mily jogos és méltányos, éppen oly egyszerű lenne, állami rendes

hivatalnoknak tekintetvén mindenik. De miután az állam és a népiskolák legnagyobb részét fenntartó egyházak közötti viszony még nincsen különösen a gyakorlat által határozottan megállítva, igen természetesen támadhat az a kérdés, vajjon a törvényhozás hajlandó lesz-e ily laza viszonyokra egy rendszeres intézkedést alapítani. Ez aggodalmunk; továbbá aggodunk azért, hogy ha a tervezett alapot el is fogadja a törvényhozás, az alkalmazásban és gyakorlatban éppen az alább ismertetendő szervezet nyomán célfordulandó esetekben az állami hatóságok és egyházközségek és testületek érintkezéseinél oly nehézségek és surlódások fejlődhetnek ki, melyek az ügyet nem csak zavarhatják, sőt meg is akadályozhatják.

Végül kételkedem abban, jó-e ezen ügyet kizárólag az állam kezébe összpontosítani, s nem volna-e tanácsos decentralizálni. Ez utóbbit szerintem követeli a méltányosság, a mennyiben az állam mellett ez ügyben tényezőül ott állanak a testületek és egyházak, kiknek kezében van jelenleg a népnevelésnek — mondhatni — egész ügye; követeli maga az ügy, melyet ha kizárólag az állam vesz kezébe, visszavonul attól a humanizmus áldozataival, alapítványaival s az egyes testületek és egyházak buzgalmaikkal, melyeknek pedig köszönhetjük azt, hogy a tanítók nyugdíjazásában s azok özvegyei és árvái gyámolításában a különböző testületek és egyházak kebelében, részint ezek, részint az illető tanítók részéről élénk törekvés és mozgalom fejlődött ki az utóbbi időkben, de a melyet az állam közbelépte könnyen elfojthat az által, hogy az illetők azon, különben helytelen gondolatra jönnek, hogy az állami beavatkozás feleslegessé tette az egyéni iniciatívát és törekvést.

Részemről természetesebbnek találom, hogy az állam, ha már nem vette kezébe a köznevelés ügyét, kövesse azt a szerepet és hivatást, melyet részben a törvény, de loginkább maga a tényállás megjelelt.

Az állam nem neveli a népet, nincsenek népiskolái; helyette a társulatok, községek, egyesek, legnagyobb részben pedig az egyházak telyesítik e tiszteket. Az állam felügyelő és — patronus. Folytassa e szerepét és hivatását. Segedelmeeze azokat, kik az ország népiskoláit tartják, hogy a tanítókról gondoskodhassanak.

Csak az a kérdés, melyik nyújt több biztosságot az ügy óhajtott eredményre vezetésében. Azt hiszem, az egyházak, kik az ügyet saját magukénak tekintvén, annak kezelésében, gyarapításában, habár felkezezezi színezetü, de bizonyos lelkiismeretes buzgalommal fognak fáradozni; míg ellenben az állam kezében ridog hivatalos napszámmá válik; míg amazok az alapokat az ország különböző vidékein gyümölcsözölög magok kezelhetik: az államnak nagy költségbe kerül a concentrált alap kezelése.

A II. szakasz (31—186) legnagyobb részét teszi a füzetnek, melyben részletesen fel van mutatva, hogy miként áll ez az ügy három német államban, Svájcban, Hollandban, Belgiumban, Franciaországban, Ausztriában, végül hazánkban. A közlött adatokból látjuk, hogy a felsorolt országokban mindenütt vannak intézkedések a tanítók nyugdíjazására, árvái és özvegyei gyámolítására, csak hazánkban van nagyon kevés. Látjuk, hogy többnyire maga az állam intézi az ügyet, de sok helyt a társulati munkásságnak is tágas mező van fenntartva; mindenütt pedig úgy van szervezve, hogy az illetők magok vannak kötelezve az alap célállítására, a kiadások fedezésére járulni a nyugdíj és élvezett jövedelmekhez mért, évenként fizetendő öszszegekkel.

A III. szakaszban az ügynek a szerző által tervezet szervezete van előadva, hol annak főbb elvei előadásában és indokolásában kimutatja, hogy a képzelhető öt mód közül t. i. vagy valamely életbiztosító társulat, vagy a tanítók társulása, vagy az egyes polgári és egyházi községek, vagy az egyes felekezetek egyházi testülete általi biztosítás közül legcélszerűbb, legbiztosabb az ötödik az az: valamenynyi tanítónak egy általános nyugdíj-pénztárbóli ellátása.

A nyugdíj-képességre nézve, miután rendes emeritálást az az, hogy bizonyos (30--35.) évi tanítóskodás után az illető nyugdíjaztassék, a tanítók nagy száma miatt nem lehet megállítani; a tervezet szerint a nyugdíjképességre 60 élet-év és legalább 30 évi szolgálat van megállítva; azonban az önhibáján kívül a munkára képtelenné vált tanító 5t évi rendes szolgálat után már nyugdíj képes.

Az évi befizetések és az élvezendő nyugdíj alapjául, nem az élvezett évi fizetés vétetett fel, hanem három osztályzat állittatik meg e szervezet szerint: az I. osztályba esnek a kiseddóvok és segéd-tanítók, másodikba az elemi népiskolai, árva- és szeretházi rendes tanítók, a harmadikba, a felső nép- és polgári iskolák rendes tanítói, s az árva- és szeretházak igazgatói.

A nyugdíj általán 10 évi szolgálat után 250 forint, mely azután az eltöltött évek és a három osztály szerint gyarapszik, úgy hogy 35 évi szolgálat után a három osztály szerénti nyugdíj 250, 300, 400 frt lenne.

A nyugdíjak fedezete háromféle bévétél által eszközöltetnék: az érdekelt tanítók- és az iskolákat fenntartó testületek évi és egyszer-mindenkorra teendő illetőségei, az ezeken felül hiányzót az állam.

A fizetendő öszszegekre nézve is a fennobbi osztályzat van felvéve. Az első osztályba tartozók kineveztetésük alkalmával egyszer-mindenkorra 5-, a második osztálybeliek 10-, a harmadik osztálybeliek 20 foriatat.

Ezen felyül minden egyházi vagy polgári község mikor oly tanítója hal meg, ki gyámolítandó árvát vagy özvegyet hagy maga után, 5 forintot. A tervezet leendő életbeléptetésével nyugdíjba lépendők nyugdíjából is levonhatnák bizonyos mérsékelt százalék. Az elszámolt bevételek 10 évig kamathalmazással tőkésítettven az ebből keletkezendő összeg képezze azután az özvegy árvái gyámpénz törzsalapját.

A nyugdíj fedezésére fizetne évenként az I. osztálybeli 5-, a II. 6-, a III. 10 forintot. Iskolát fenntartó bár melyik felkezet az általa fenntartott iskolákban működő mindenik tanítóért 6 forintot. Az ezeken felyül szükséges összegek az állam pénztárából fognak fedeztetni.

Az évi egész szükséglet a normalis viszonyok beálltával 800,000 frt lesz.

A meglevő nyug- és gyámpénztárak jövedelmére nézve a szerző azt a tanácsot adja, hogy azok részben fordittassanak a tényleg élvezett nyug- és gyámpénzek fedezésére, részben fordittassanak arra, hogy abból a szegényebb egyházak és tanítók helyett az évi illetékek fedeztessenek, vagy arra, hogy az általános nyugdíj-intézetből nyerendő nyugdíjakon felyül még más nyugdíjban is részesüljenek az illetők.

A nyugdíj-intézet egész szervezete, a kezelésre, élvezetre vonatkozó szabványok is elé vannak adva; melyek a menyinyben az igazság és az ügy érdeke megengedi, a tanítókra nézve kedvezők.

Miként fennebb ki nyilatkoztattuk, az ismertett füzet egy oly nyilatkozat, mely méltán igényelheti, hogy az egész tanítói kar, valamint különösen az egyes hitfelkezetek a népnevelés érdekében, komolyan foglalkozzanak vele.

Kovácsi Antal.

Zsinati főtanácsunk a mult évi főtanács határozata értelmében ez évben Kolozsvárt fog megtartatni september 1-ső és következő napjain. A mint egy Londonból vett magán levélből értesültünk, T. Lowe ur, az amerikai unitárius társulat volt titkára, ki jelenleg Európában van, és T. Coquerel úr, párisi lelkész, szándékoznak akkor meglátogatni. Bizonyára kedves vendégeink lesznek. De óhajtjuk, hogy egyházi tanácsos atyánkfiai közül is mentől számosabban megjelenjenek e zsinaton, melynek egyebek mellett két igen fontos tárgya lesz. Egyik a megürült pénztárnoki állomás betöltése; másik a feletti határozat, hogy a zsinatok ezután állandóan Kolozsvárt tartassanak-é, vagy mint eddig gyakorlatban volt, felváltva az egyház környékekben? Ez utóbbira nézve kereszturkőri egyház-környékünk közgyűlése jegyzőkönyvében egy igen alapos véleményes javaslatot olvastunk, melyet ha hamarább kaptunk volna, szivesen közöltük volna egész terjedelmében. Ebben nevezett környékünk közgyűlése előadja

azon indokokat, a melyek a zsinatoknak rendre az egyházkörnyékekben való tartása mellett szólnak. Valóban jól esett az a meleg hang, melylyel e véleményes javaslatban találkoztunk. Ha többi egyházkörnyékeink is így gondolkoznak és így éreznek: akkor semmi sem áll útjában a régi gyakorlat megtartásának, a melynek vallásos életünkre nézve kétségen kívül megvan a maga jótékony befolyása. Csak az egyházkörnyékek hivjanak: mi szívesen elmegyünk bárhová; különösen miután a vasútak által nem sokára könnyűvé és gyönyörűséggé lesz tőve a közlekedés.

A kolozsvári egyetem felállítása többé már nem csak óhaj, hanem tény. A legfelsőbb kézirat, május 29-ről keltezve, annak már a jövő 187 $\frac{2}{3}$ tanév kezdetén leendő megnyitását a törvényhozás utólagos jóváhagyása reményében elrendelte. Az egyetem három fakultásból fog állani: jogi- és államtudományi-, orvos-sebészi-, és bölcsészeti. Az elsőben 10, a másodikban 9, a harmadikban 15 tanszék állittatik fel, melyekre a pályázatok ki is vannak hirdetve. Egy rendes tanár fizetése 2000 frt és 300 frt lakpénz, tíz évenkénti 300 frt pótlékfizetésemeléssel. Vajha e tanszékek betöltésénél minden mellékes érdek kizárásával egyedül a tudomány lenne irányadó.

A kolozs-dobokai néptanítók egylete, mely a múlt évben alakult meg, szép sikerrel folytatja működését. Tagjainak száma és könyvtára folytonosan szaporodik. Vasárnaponként felolvasásokat tart. Legközelebbtről a püspöki tantervét vette tüzetes tárgyalás alá.

Új intézetek. Városunkban két új intézet van alakulóban, egy árvalház, leánygyermek számára és egy gyermek-felügyelőnök (bonne) képző intézet. Mindkettőre most folynak a gyűjtések, illetőleg az adakozások. Koronázza siker a nemes törekvést. Csak arra vigyázzunk, nehogy erőnket tulbecsülve, egyszerre igen sokhoz kezdjünk.

Városi határozat a jézsuiták ellen. Temesvár város képviselőtestületének f. hó 10-én tartott gyűlésén szótöbbséggel elfogadott Strasser Albert és elvtársainak következő indítványa: Tekintettel azra, miszerint a jézsuiták, kik német állampolgári joggal bírnak, Németországból kiutasítottak és jövő működésük teréül alkalmasint az osztrák-magyar államot fogják választani, indítványba hozatik: 1. Hogy a jézsuiták, kik magyar állampolgári joggal nem bírnak, ezen államterületről távol tartassanak; illetőleg meg ne türetessenek. 2. Hogy ezen városi község részéről a magy. kir. miniszterium figyelmessé tétessék azon veszélyekre, melyeket a mi alkotmányos szabadelvű államszerkezetünk és a nép a hazafiatlan idegenek befolyása folytán szenvedhetne, ha azoknak belépése a magy. szent korona tarto-

mányaiba mege enged tet nék.“ Ezen indítvány elfogadása után határozatilag kimondatott, hogy az indítvány tartalmánál fogve egy kérvény kíséretében a m. miniszteriumhoz fog felterjesztetni és Magyarország összes törvényhatóságainak megküldetni hasonszerű eljárás, illetőleg határozathozatal végett. Hiszszük, hogy az ország valamennyi törvényhatósága egyhangulag magáévá teszi Temesvár városának épp oly szabadelvü, mint szükséges határozatát.

A francia orthodox protestánsok csakugyan kieszközölték a kormánytól a z s i n a t tarthatási engedélyt, abból a czélból főleg, hogy s z a b a d e l v ü hitfeleiknek megadhassák a kegyelemdőfést — in optima forma, F. hó 8-án a közgyűlés az orthodox Bastiet választotta elnökévé. Guizot, az orthodoxok feje, szót emelvén, örömét fejezte ki a felett, hogy a synodus több mint száz éves szünetelés után ismét működhetik. A nagy forradalom óta, ugymond, minden kormány jó indulattal viseltetik a prot. egyház iránt, de csak a jelen köztársaság adta vissza ezen egyháznak az önkormányzatot, amiért is indítványozza, hogy Thiersnek küldöttségileg fejeztessék ki a synodus halála, mi egyhangulag el is lön fogadva. Az orthodox és szabadelvü pártok mindjárt az első ülésen jelezték az irányt, a melyet a synodusnak szerintök követnie kellene, s az orthodoxok e nyilatkozatot hozták javaslatba: Mondja ki a közgyűlés, hogy a sz. irás souverain tekintélylyel bir a hit dolgában, s hogy az oktatás, a hit és fegyelem alapjául a sakramentumok által jelképezett nagy keresztényi tényeket ismeri el. — Ezzel szemben a s z a b a d e l v ü párt indítványozta, hogy tekintve, miszerint azon eljárásnál fogva, melylyel a consistoriumok az egyes consistoriumok alakítása végett, csoportosítottak, a közgyűlés nem lehet hű képviselője az egyháznak; a consistorium kimondja, hogy határozatait csak consultativ jellegűeknek ismeri el. A consistorium előre tiltakozik minden oly kísérelt ellen, melynek czélja a francia ref. egyház tagjainak meghasonlása, valamely k ö t e l e z ő és kizárólagos hitelvi nyilatkozat octroyálása által. A küzdelem tehát heves leend a két tábor között.

Az ermelandi püspöknek és tábori főpaprak hivatalától való elmozdítása nevezetes esemény Németországon. A dolog így áll: a kölni evangélikus örtemplomban tartatott már 24 év óta a katholikak hadi isteni szolgálat is, újabban azonban az a katholikuskoknak is mege enged tetvén ngyanott az isteni tisztelet tartása, Namzanovszky ő mlga a hadügyminiszter megkérdezése nélkül megtiltotta az ottani tábori papnak az említett templomban való szent szolgálatot, Püspök ur a hadügym. további rendeleteivel is egyenes ellentétbe helyezvén magát a Rómából

vett sugalmak folytán, jelenleg nemcsak hivatalától függeszték fel, hanem, mint hallszik, hadi törvényszék elé is fogják idézni előljárója a hadügy-miniszter ellen tanusított engedetlensége következtéül.

E tény kétségkívül nagy horderejű, és míg egyrészt a német kormányoknak a papi hatalmaskodások ellen folytatott hareza erélyes voltát mutatja, másrészt még inkább felfogja az ultramontanok mérgét zavarni. Bismarck ez újabb tettéért elismerést érdemel; bárha okulnának Németország példáján a többi kormányok is, s együtt vállvetve szabaditanák meg magukat a jezsuiták és szövetségesaik sáfárkodásaitól, a hierarchia lelkiismeretet elfojtó uralmától.

A romanismus elleni politikai s rendőri hadjárat erélyesen foly a német földön, elannyira, hogy a szent emberek talán ha nem is erkölcsi kötelesség érzetéből — a mi igen tulzó követelés volna tőlük — legalább a büntetés félelméből lassanként az ország törvényei iránt engedelmes és hűveknek is jó példát adó honpolgárokká változnak át. A jezsuita s más hasonló szerzetes rendek elleni törvény most van tárgyalás alatt. Ama szerzetet, mely a protestantismus megtörésére volt felállítva, most egy hatalmas protestáns állam kezdte moresre tanítani; a katolikus hatalmak között csak az egy francziának volna még egy kis hajlama ezt az oly általánosan rettegett és gyűlölt szerzetet pártfogolni, de csak is a német legyőzője iránti ellenséges politikai indulatból. A jezsuiták perszé azzal biztatják magukat, hogy „ha őket csakugyan ki akarják űzni Németországból, akkor minden katolikust számúzni kell, mert a kik igazán katolikusok, azok mai nap mind jezsuiták s a jezsuita elvek vallói. — Az ó-katholicismus igenis lassu haladása ide látszik mutatni. De minek is töltik az új bort ó-tömlőbe azok a tudós professorok, maga a nagy mester ellenére? Oróbják csak az új bort új tömlőkbe tölteni — s az eszmék új bora mélyebb és szélesebb hatást fog gyakorolni.

A franczia protestáns zsinatról eme nézeteket olvassuk párisi lapban. Az ülések mindenkor a biblia egyes szakaszainak olvasásával nyitvatnak meg s rövid imával zárvatnak be. A képviselők szabályos és világosan körvonalozott jobb- és baloldal képeznek. Legeredetibb jellemvonása e gyűlésnek, mely első tekintetre legott szemébe tünik egy francziának, ki megszokta papok által képviselve látni a vallást, hogy itten a világiak vannak többségben, és a mint az eddigi vitákból ki lehetett venni, a szellemi tulsúly is ezeknél van. Leginkább magára vonja a figyelmet az öreg Guizot a jobboldal első padján. A közönség mindig igen nagy számmal jelenik meg, prot. és kath. papok, hirlapírók s idegenek vegyesen foglalják el a karzatokat. A vitás kérdés, mely minden tovább haladást gátol, napok óta

az, vajjon a jelen zsinat oly szerkezetű-é, mely törvényt hozhat az egyház nevében, vagy csak egyszerűen tanácsadó gyülekezet-é?

IX. Pius 80 éves letére komolyan gondolkozik a halála után bekövetkezendő pápaválasztással s hallomás szerint egy titkos okmányt irt alá, a melyben csalhatatlansága kéjénél fogva Ausztriát, Franciaországot, Portugált és Spanyolországot kizárja az azok által évszázadokon át a konklávében gyakorolt veto-jogtól. — Ö csalhatatlansága továbbá elégedetlenségét fejezte ki az osztrák-magyar miniszterium iránt, mint a mely régidő óta Falcinelli bécsi nuntius visszahívását sürgeti.

Az osztrák-magyar birodalom ó-katholikusainak delegáltjai jun. 16-ki értekezletükben elhatározták, hogy a katolikus világiakát eredetileg megillető jog alapján haladéktalanul egy antifallibista püspököt fognak választani.

Universalisták és unitáriusok. E két felekezet az Egyesült-államokban csak az istenség hitében ért egyet, más különben az universalisták (így nevezve a minden lelkek egyetemes üdvözülése hívéséről) a többi hitcikkekre nézve nagyjából orthodoxusok. Egy universalista lelkész, a ki később unitáriussá lön, elmésen jegyzé meg: „Az egyetlen különbség köztetek unitáriusok és köztünk universalisták között ebben áll— mi azt hisszük, az Isten sokkal jobb, minthogy minket örökre elkárhoztasson, és ti sokkal jobbaknak hiszitek magatokat, minthogy elkárhozhatatok.

Megjelent és szerkesztőségünkhöz is beküldetett: Az erdélyi gazdák 1871-ik évi okt. 5. 6. 7. és 8-án Maros-Vásárhelyt tartott első vándorgyűlésének jegyzőkönyve. Szerkesztette és kiadja az erd. gazdasági egyesület. Kolozsvárt, 1872. Minthogy olvasóink legnagyobb része gazdasággal is foglalkozik, ajánljuk figyelmükbe ez ügyesen szerkesztett füzetet, melyben két terjedelmesebb értekezés is van; egyik **Kodolányi Antaltól** a kérdésre: „Miként lehetne a gazdasági szakismeretet a nép között nálunk legkönnyebben s legegyszerűbben terjeszteni általában véve s különösen miként lehetne hatni erre az ugynevezett cseléd-képezdék és miként a vándor tanári intézmény által? Másik **Lészai Lajostól**: „a tagosításról.“

Szerkesztői értesítés. Daczára annak, hogy jelen füzetünket egy egész ivvel meg bővítettük, mégis bocsánatot kell kérnünk azon t. munkatársainktól, a kiknek becses dolgozatai ez uttal kimaradtak. Azonban, hogy ezek is mielőbb az olvasó közönség elébe kerüljenek, czélunk a 3-dik füzetet, a menyinyiben ezt a nyomda is megengedi, még augusztushban kiadni.